SLOVENSKÁ REČ

časopis Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied pre výskum slovenského jazyka

HLAVNÝ REDAKTOR
Štefan Peciar
VÝKONNÝ REDAKTOR
František Kočiš
REDAKČNÁ RADA
Ferdinand Buffa, Ladislav Dvonč, Ján Findra, Mária Ivanová-Šalingová, Eugen Jóna, Ján Kačala, František Kočiš, Jozef Mistrík, Jozef Mlacek, Pavel Ondrus, Štefan Peciar, Jozef Ružička
REDAKCIA
884 16 Bratislava, Nálepkova 26

OBSAH

M. Ivanová-Šalingová, Časový inštrumentál v slovenčine a češtine 65
F Buffa, O slovotvorných variantoch v slovenských nárečiach 75
V. Blanár, Významová stavba slov *paskuda, paskudník* v slovenčine 80
V. Gregor, Z lexikálnej problematiky slovanského osídľovania 85
V. Uhlár, O názve staroslávnej Nitry . . . 92

DISKUSIE

P. Ondrus, Viacnásobné príslovkové určenie vo vete typu *Ostal vzadu, pri plote* . . . 98
L. Dvonč, Rytmický zákon v adjektívach od cudzích zemepisných názvov 101

SPRÁVY A POSUDKY

Prof. Štefan Krištof šesťdesiatročný. M. Majtán 110
Súpis prác prof. Š. Krištofa za roky 1946—1973. L. Dvonč. 111
VII. medzinárodný zjazd slavistov vo Varšave (21.—27. VIII. 1973). F. Kočiš. 114
2. seminár o heuristickom výskume vlastných mien. V. Blanár. 119
Valné zhromaždenie Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV. M. Majtán . . . 120
Správa o činnosti Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV v období od 16. 4. 1971 — 22. 10. 1973. M. Majtán 121
IV. onomastická konferencia (Zborník materiálov). I. Ripka. 122

ROZLIČNOSTI

Collie — collieho a kólia — kólie. L. Dvonč. . 127
Trvácny — strvácňovať/strvácniť. L. Dvonč. . 128

SLOVENSKÁ
REČ

ROČNÍK 39 — 1974

Mária Ivanová-Šalingová

ČASOVÝ INŠTRUMENTÁL V SLOVENČINE A V ČEŠTINE

Na podrobný konfrontačný výskum gramatických javov v slovenčine a v češtine iba čakáme, hoci vieme, že práve konfrontačný výskum môže prispieť k hlbšiemu poznaniu gramatických javov v obidvoch národných jazykoch.

V našom príspevku chceme venovať pozornosť temporálnemu inštrumentálu v slovenčine a v češtine. Ešte zaujímavejšie by bolo sledovať časový inštrumentál vo všetkých slovanských jazykoch.

Na rozdiely vo využívaní jednotlivých gramatických prostriedkov v slovenčine a češtine narážame pri práci každodenne, uvedomujeme si ich, ale nemáme ich podopreté a zdôvodnené objektívnym vedeckým výskumom konkrétneho materiálu z obidvoch národných jazykov. Zhrnutie a porovnanie materiálu o čiastkovom sémanticko-gramatickom jave v slovenčine a v češtine názorne ukáže výrazné rozdiely medzi obidvoma národnými jazykmi. Pretože ide o jav z oblasti hovorového štýlu, z každodennej reči, patrí táto črta k špecifickým črtám každého z národných jazykov. Ide o javy v každom jazyku pevné a ustálené.

Problematika temporálneho inštrumentálu nás zaujala nielen pre výrazné rozdiely v jednotlivých národných jazykoch (v slovenčine, ruštine, češtine, slovinčine), ale aj preto, že sa jej doteraz nevenovala v našej gramatickej literatúre osobitná pozornosť.

Na problém temporálneho inštrumentálu ukazujú jednotliví bádatelia pri rozličných príležitostiach. Tak napr. Morfológia slovenského jazyka (1966) pri skúmaní morfologických javov, F. Miko pri skúmaní kategórií substantív v slovenčine, J. Oravec pri skúmaní väzby slovies, F. Kopečný, J. Bauer — M. Grepl pri sledovaní otázok českej skladby, M. Halle pri skúmaní vzťahov gramatických disciplín v jazykovede, konkrétne postavenie morfológie v generatívnej gramatike a ich vzťahu k slovníku. Nové metódy výskumu pri spracúvaní adverbií v dvojjazyčných slovníkoch žiadajú uplatniť L. V. Kopeckij a Z. Šromová.

Pozornosť M. Halleho (1972) upútali daktoré ruské substantíva, ktoré majú v inštrumentáli vlastnosť označovať časové javy, adverbiálne časové okolnosti,

kým iné ruské substantíva s významom času túto vlastnosť nemajú. M. Halle uvádza ako príklady *letom, zimoj,* ale už ako nemožné „avgustom, obedom" a pod. (s. 410—411). M. Halle z daných faktov uzatvára, že temporálny inštrumentál je možný iba pri obmedzenom počte ruských substantív. Takýto jav musí zachytiť gramatika príslušného jazyka ako jav sémanticko-syntaktický a slovník národného jazyka ako vlastnosť sémanticko-lexikálnu. M. Halle tu vraví o syntaktickej a sémantickej idiosynkrázii. Okrem „voľného" inštrumentálu ide pri daktorých substantívach o časový inštrumentál, ktorý má špecifickú gramaticko-lexikálnu platnosť, na čo nemožno zabúdať ani v gramatike, ani v slovníkoch. M. Halle navrhuje zachytiť tieto prípady ako samostatné lexikálne (slovníkové) jednotky (s. 411). Ďalej ukážeme, že temporálny inštrumentál odlišne chápu nielen naše gramatiky, ale aj lexikografické práce.

Za takýchto podmienok sa požiadavka Z. Šromovej (1973), aby sa venovala väčšia pozornosť adverbiám a ich syntaktickému fungovaniu v jednotlivých slovanských jazykoch, javí ako mimoriadne aktuálna. Z. Šromová vychádza z požiadavky L. V. Kopeckého (1973): „Všechno ... vede k tomu, abychom se podívali na slovo ve slovníku také jako na lexikální náplně určitých syntaktických modelů s určitou funkcí ve sdělení v platnosti jeho predikačního jádra (převážně u slovesa a predikativ), anebo v platnosti komplementace tohoto jádra, ať již objektové nebo adverbiální (u ostatních lexikálněgramatických kategórií)." Z. Šromová sa vo svojom zaujímavom príspevku o syntagmatike prísloviek v dvojjazyčnom slovníku zaoberá daktorými základnými typmi prísloviek, ale časový inštrumentál vo funkcii adverbia nespomína. V základe však poukázala na celú širokú a aktuálnu problematiku, ktorá je z konfrontačného hľadiska neobyčajne dôležitá pre súčasnú lexikológiu a lexikografiu.

Autori českej syntaxe Skladba spisovné češtiny J. Bauer a M. Grepl (1972) pokladajú bezpredložkový časový inštrumentál v dnešnej češtine za zriedkavý, doložený iba v adverbializovaných výrazoch. Za také pokladajú výrazy *časem, chvílemi, každým okamžikem, každým rokem.* Pri výraze *každým rokem* uvádzajú takýto rad synoným: *každoročně, každý rok, každým rokem, každého roku.* Popri príslovke a časovom inštrumentáli v tej istej funkcii bežne funguje v češtine aj bezpredložkový akuzatív a genitív.

Tí istí autori uvádzajú aj príklad na spojenie *touto dobou: Touto dobou bývám už v posteli.* Ako zastarané v dnešnej češtine citujú tieto príklady: *Ranním jitrem se vydali na cestu, Pozdním večerem se vrátili, Přicházel dobou půlnoční*" (s. 122—123).

V poznámke sa vyslovujú ku konštrukciám typu *koncem roku:* „Za časový instrumentál se ne dost oprávněně pokládají také konstrukce typu *koncem roku, počátkem (začátkem) roku, během roku.* Časovou platnost tu však nemají výrazy *koncem, počátkem, během* samy, nýbrž spojení *koncem roku* jako celek. Instrumentály *koncem, začátkem, během* je třeba pokládat spíše za fázové předložky. (Ukazuje na to nepřímo i ruština; ačkoli je tu časový instrumentál jinak běžný a živý, v těchto případech se neklade.)" (s. 122—123)

Zaujímavé je odlišné štylistické hodnotenie časového inštrumentálu v dnešnej češtine podľa toho, či sa pýtame otázkou „ako často?" alebo „odkedy?". Podľa J. Bauera — M. Grepla na otázku *ako často?* kladieme v češtine bežne bezpredložkový akuzatív s prívlastkom *každý,* napr. *každý den, každý rok.* Synonymné vyjadrenia s genitívom alebo inštrumentálom sú podľa nich knižnejšie. No časový inštrumentál na otázku *odkedy?* má hovorový štylistický príznak (a po-

užíva sa popri predložkovom genitíve): *od nového roku* popri type *dneškem, dnešním dnem, pátkem, příštím týdnem, měsícem, rokem* atď.

Podľa F. Kopečného (1958) sa určenie času v dnešnej češtine vyjadruje akuzatívom, genitívom alebo inštrumentálom. Ako príklady F. Kopečný uvádza tieto spojenia: *každou chvíli, této chvíle, jednoho dne, tou dobou, svým časem, koncem roku, chvílemi.* Ďalej poznamenáva, že v súčasnej češtine je bežnejšie vyjadrenie časového určenia predložkovými pádmi (s. 236). Všimnime si, že tu uvádza aj príslovku *chvílemi.*

České lexikografické práce uvádzajú iba skromne príklady na časový inštrumentál. Tak napr. pri slove *den* uvádza Slovník spisovného jazyka českého (SSJČ I, s. 299) iba ustálené spojenie *dnem i nocí* pri druhom význame podst. mena *den* spolu so synonymným spojením *ve dne i v noci* (vo význame stále). Nieto tu príkladu na spojenie *každým dnem* ap.

Podobne sa neuvádza nijaký príklad na bezpredložkový časový inštrumentál pri podst. mene *čas* (pozri SSJČ I, s. 239), ani príklad *svým časem,* ktorý uvádza napr. F. Kopečný vo svojej syntaxi. V SSJČ sú ako príklady zaznačené iba predložkové spojenia so slovom *čas: před časem, mezi časem, po čase* a samostatne príslovka *časem* (ako pôvodný inštrumentál).

Temporálnemu inštrumentálu nevenuje pozornosť ani Česká mluvnice od B. Havránka a A. Jedličku (1970). Ani pri adverbiách, kde sa spomínajú príslovky, ktoré vznikli ustrnutím inštrumentálu, sa nespomínajú prípady temporálneho inštrumentálu.

Ani slovenská gramatická literatúra nevenuje temporálnemu inštrumentálu mimoriadnu pozornosť. V základe sa autori zhodujú v hodnotení časového inštrumentálu ako zriedkavého javu, no v rozsahu a v jednotlivých prípadoch sa mienky autorov rozchádzajú. Tak napr. F. Miko (1962) časové inštrumentály *chvíľami, chvíľkami* považuje za lexikalizované, ale Slovník slovenského jazyka (SSJ I, s. 581) spracúva 7. p. *chvíľami* iba medzi frazeologizmami, kým slovo *chvíľka* iba hniezduje a 7. p. mn. č. *chvíľkami* sa tu vôbec nespomína. Z jazykovej praxe však vieme, že časové inštrumentály *chvíľami* a *chvíľkami* sú variantmi. F. Miko priraďuje inštrumentál času k inštrumentálu miery. K inštrumentálu miery sa dostali podaktoré temporálne inštrumentály prehodnotením ich pôvodnej časovej platnosti, napr. ... *chradne nie d ň a m i, ale h o d i n a m i.* (Vajanský) — *C e l ý m i v e č e r a m i vysedával pri pohárik u.* (úzus — citované podľa F. Miku) — *D ň o m - n o c o u vylieva sa Volga* ... (s. 228). Aj prípady adnominálneho použitia časového inštrumentálu (*krik nočnou hodinou, Prechádzky jarom, Prechádzky letom)* pokladá F. Miko za zriedkavé. Je to v zhode so skutočným stavom v jazyku.

J. Oravec (1967), ktorý pokladá inštrumentál od pôvodu za typický nástrojový pád, sa vedome odlišuje od F. Mika, ktorý za základný pôvodný význam inštrumentálu pokladá miestny a časový význam. Napokon k tomuto názoru sa blíži aj sám J. Oravec, keď konštatuje: (priestorovo-časový význam) ... bol možno pôvodným významom inštrumentálu, t. j. význam prostredia, kade prechádza dej (s. 167—168). Príslovkový časový inštrumentál typu „zákon nadobúda platnosť *dňom* 1. januára 1966" pokladá J. Oravec za zvyšok pôvodného sociatívneho významu tohto pádu (s. 169). Ako príklady na časový inštrumentál uvádza *večerom, nocou.* Vo vete *Časom sa všetko zahojí* hodnotí inštrumentál *časom* ako inštrumentál prostriedku, pretože v prísudku je nesmerové sloveso (s. 50).

Azda preto, že J. Oravec i F. Miko považujú temporálny inštrumentál v súčasnej spisovnej slovenčine za okrajový jav, venujú mu iba málo pozornosti.

J. Orlovský (1971), hoci rovnako ako predchádzajúci dvaja autori pokladá časový inštrumentál v súčasnej spisovnej reči za zriedkavý jav, prináša pomerne hodne príkladov. Uvádza tieto príklady (kvôli stručnosti z celých viet vyberáme iba inštrumentály): *večerom, večierkom, večierkami, dňom i nocou, nocou, budúcim rokom, každým dňom, dvoma týždňami, nočnou hodinou, chvíľami, každým mesiacom, rokom, krátkym časom, svojím časom, hodinou, svitom, poludním, každým dňom, nočným časom, časom, koncom liet štyridsiatych, stoletím sedemnástym, počiatkom nového roku* (s. 288—289). Príklady, hoci sú zväčša doložené z krásnej literatúry, nie sú rovnocenné a rovnako bežné. Inštrumentály *koncom, začiatkom* treba hodnotiť ako predložky s 2. p. (pozri aj SSJ I, s. 730).

Bohatšiu škálu štylistického hodnotenia temporálneho inštrumentálu uvádza Morfológia slovenského jazyka (MSJ, 1966). Celkovo ich hodnotí ako zriedkavé a zastarané, no daktoré inštrumentály času hodnotí ako poetizmy. MSJ správne obmedzuje temporálny inštrumentál na podst. mená s časovým významom. Za bežné synonymné konštrukcie sa uvádzajú predložkový akuzatív a lokál; ide o tieto konkrétne príklady: *nocou, nočnou hodinou, nedeľami, večerami, večierkami, chvíľami, tým dňom, dnešným dňom, včerajším dňom, zajtrajším dňom, dňom 1. januára, tým okamihom.* Spojenie *každým dňom* MSJ pokladá za vyjadrenie miery (porov. s. 186).

Holý inštrumentál v časovom význame sa spomína v MSJ na s. 361 a ako synonymné spôsoby vyjadrenia sa uvádzajú predložkový lokál (s predložkou *po*) a predložkový genitív (s predložkou *za*): *cestou/za cesty/po ceste.* Pri podst. mene *cesta* ide opäť o taký prípad, keď slovo s iným ako časovým významom sa prehodnocuje v inštrumentáli a nadobúda časový význam. Príklad na pôvodný význam: *Išli kratšou cestou, po kratšej ceste.* Príklad na časový význam: *Celou cestou sa rozprávali (po ceste, za cesty).*

Príklady, keď sa časový význam môže prehodnotiť na priestorový a naopak, uvádza MSJ na s. 186 a kladie tento fakt do závislosti od prísudkového slovesa. Uvádzajú sa tu takéto príklady: *Vrava chlapov zvučne ozýva sa n o c o u . . .* (Timrava) — *Čo je toto za novinu! — láme si Mande hlavu c e l o u c e s t o u.* (Kukučín) — *Vecné bremeno zanikne najneskoršie s m r ť o u (fyzickej osoby) . . .* (Občiansky zákonník)

Daktoré príklady, ktoré uvádza MSJ (s. 186) viedli k tomu, že sa časový inštrumentál hodnotí ako poetizmus: *Nepáči sa im, že tak k r á t k y m č a s o m vyrástol im ponad hlavu.* (Kukučín) — *Vyplula j e d n ý m č a r o k r á s n y m r á n o m.* (Hviezdoslav) — *P o l u d n í m mesto v páli tonie.* (Žáry)

Pri konfrontácii jednotlivých temporálnych inštrumentálov v slovenčine a v češtine sa nám ukazuje takýto stav:

		slovenčina	čeština
I.	deň	*zried.* týmto (každým) dňom	tímto (každým) dnem
II.		dňom i nocou	dnem i nocí
III.	noc	nocou	(noční dobou) (nocí?)
IV.	ráno	—	—
V.	večer	večerom večerami	— —
VI.	—	večierkom (prísl.) večierkami (prísl.)	— —
VII.	chvíľa	chvíľami	chvílemi
VIII.	chvíľka	chvíľkami	— (chvilkami?)
IX. X.	okamih, *kniž.* okamžik	*zried.* každým okamihom	každým okamžikem
XI.	čas	(v tom, tomto čase) časom *(prísl.)* *zried.* každým (svojím) časom	časem *(prísl.)*
XII.	doba	—	tou (touto dobou) noční dobou
XIII.	rok	*zried.* tým (každým) rokom	tím (každým) rokem
XIV.	hodina	nočnou hodinou	(noční dobou, hodinou?)
XV.	týždeň	—	příštím týdnem
XVI.	(cesta)	cestou	cestou
XVII.	poludnie	—	—
XVIII.	leto	—	—
XIX.	zima	—	—
XX.	jar	—	—
XXI.	podvečer	podvečerom *(prísl.)*	—
XXII.	—	podvečierkom *(prísl.)*	—

Jednotlivé prípady uvedené v našej tabuľke si vyžadujú komentár, lebo skutočný stav v jazyku je zložitejší, než ako ho zachytáva schéma. Zložitosť stavu v obidvoch národných jazykoch by vynikla vtedy, keby sme do schémy pribrali aj synonymné výrazy. Pre úspornosť od toho upúšťame a radšej uvedieme synonymné vyjadrenie osobitne v každom prípade, príp. najbližšie vhodné ekvivalenty.

I. Holý temporálny inštrumentál *dňom* (čes. *dnem*) je zriedkavý v slovenčine i v češtine, podobne aj *každým dňom* v slovenčine, kým v češtine

je spojenie s príslušným determinantom bežnejšie (*každým dnem, příštím dnem, třetím dnem* ap.).

Pozorujme synonymné vyjadrenie:

slov. (*denne*)	čes. (*denně*)
1. každým dňom (zried.)	každým dnem
2. každý deň (akuz.)	každý den (akuz.)
3. každého dňa (gen.)	každého dne (gen.)
4. deň čo deň	den co den
5. deň po deň	—

II. *dňom i nocou* — frazeologizovaný výraz, bežný v slovenčine i v češtine. Synonymné vyjadrenie máva predložku *v: vo dne v noci, vo dne i v noci,* čes. *ve dne (i) v noci.*

III. *nocou* — v slovenčine bežný temporálny inštrumentál. Čeština tento inštrumentál nemá a používa iné synonymá: *noční dobou, v noci, za noci.*

slov.	čes.
1. nocou	a) noční dobou, hodinou
	b) (nocí?)
2. v noci	v noci
3. za noci	za noci

IV. *ráno* — časový inštrumentál *ránom* sa v slovenčine nepoužíva (iba ako archaizmus a poetizmus). Rovnako zriedkavý je aj v češtine. Bežná je príslovka *ráno.*

slov.	čes.
1. ráno	ráno
2. zrána	zrána
3. zarána/za rána	po ránu
4. zaránky (hovor.)	—

V. *večer* — oproti češtine sa v slovenčine používa časový inštrumentál singuláru i plurálu: *večerom, večerami,* pravda, so sémantickým rozlíšením. *Večerom* znamená jeden večer, kým *večerami* vyjadruje časové určenie deja opakovaného po viac dní vždy večer. Slovensko-český slovník (Ž. Gašparíková — A. Kamiš, 1967) na s. 662 uvádza pri príslovkách *večerom,* expr. i *večierkom* české ekvivalenty *večer, navečer,* pri príslovkách *večerami,* expr. i *večierkami* české výrazy *vždy večer, po večerech.* Sémanticky nie celkom vhodným ekvivalentom sa nám zdá príslovka *navečer,* ktorá vyjadruje len jeden odtienok príslovky *večierkom* (resp. *večerom*).

slov.	čes.
1. večer	večer
2. večerom	—
3. večerami	— (vždy večer)
4. po večeroch	po večerech
5. (podvečer)	(navečer)
6. (podvečerom)	(podvečer)

VI. *večierkom, večierkami* — typické slovenské príslovky, pri ktorých nieto v našej reči základného tvaru (*večierok* je sémanticky čosi celkom iné). V češtine ekvivalentné príslovky celkom chýbajú.

slov.	čes.
1. večierkom	— (večer)
2. **večierkami**	**— (po večerech)**
3. (podvečierkom)	— (podvečer) (navečer)

Pri hesle *podvečerom*, expr. i *podvečierkom* Slovensko-český slovník (Ž. Gasparíková — A. Kamiš, s. 388) uvádza český ekvivalent *podvečer*. Hoci príslovky *podvečer, podvečerom, podvečierkom* sú sémanticky blízke príslovkám *večer, večierkom,* možno ich považovať za samostatné, sémanticky špecifikované výrazy.

VII.—VIII. *chvíľami, chvíľkami* — bežné príslovky v slovenčine, no v češtine je bežná iba príslovka *chvílemi*. Sú to adverbializované inštrumentály, ako ukazujú aj synonymá *občas, z času na čas* (pozri SSJ I, s. 581). SSJ vôbec neuvádza slovko *chvíľkami,* pretože zdrobnené *chvíľka* sa prihniezdúva k základnému slovu *chvíľa*. Príslovka *chvíľami* sa uvádza medzi frazeologizovanými spojeniami. Príslovky *chvíľami* a *chvíľkami* správnejšie by bolo uviesť ako samostatné varianty.

slov.	čes.
1. chvíľami	chvílemi
2. chvíľkami	— (chvilkami?)
3. každú chvíľu	každou chvíli
4. každú chvíľku	—
5. —	obchvíli/ob chvíli (hovor.)
6. (podchvíľou, podchvíľkou)	—

IX.—X. *každým okamihom* (čes. *každým okamžikem*) — v slovenčine sa podst. meno *okamžik* pokladá za knižné. Adverbializovaný výraz *každým okamžikem* SSJČ II, s. 368 vysvetľuje výrazom *co nevidět*. SSJ II, s. 542 uvádza takéto temporálne lokály: *v prvom (poslednom) okamihu*. V bežnej hovorenej reči (v hovorovom štýle) je častejšie predložkové spojenie *v každom okamihu* (podobne aj *v prvom, v poslednom okamihu*).

slov.	čes.
1. každým okamihom (zried.)	každým okamžikem
2. v každom okamihu	v každém okamžiku

XI. *časom* (čes. *časem*) — príslovka bežná v slovenčine i v češtine. Pretože slovenské podstatné meno *čas* sa sémanticky a distribučne nekryje s českým slovom *čas*, ale často mu na českej strane odpovedá podst. meno *doba*, prejavuje sa táto rozdielna skutočnosť i pri časových inštrumentáloch. To značí, že namiesto slovenského *čas* vystupuje v českých slovných spojeniach podst. meno *doba*. Obidva slovníky (SSJČ a SSJ) spracúvajú príslovku *časom* (čes. *časem*) samostatne. Rozdeľujú ju na dva významy a rozdiely sú iba v synonymách.

XII. *dobou — tou dobou, touto dobou* — tieto spojenia sa v slovenčine nepoužívajú. Na slovenskej strane odpovedajú týmto výrazom spojenia so slovom *čas*. Okrem toho sa v češtine namiesto slovenskej príslovky *nocou* bežne používa spojenie *noční dobou*.

slov.	čes.
1. časom	časem
2. každým časom (zried.)	každou dobou (každým časem?)
3. v každom čase	v každé době
4. svojím časom	?
5. v tom čase/v tomto čase	v té době/v této době
6. o tomto čase	v této době
7. v poslednom (dohľadnom) čase	v poslední (dohlední) době
8. —	noční dobou

XIII. *tým (každým) rokom* — adverbiálne spojenia, v slovenčine zriedkavé. Bežne sa používajú synonymné spojenia. V češtine sú príslušné pomenovania (j. t. subst. *rok* plus determinant) *minulým rokem, příštím rokem, třetím rokem, dalším rokem* ap. bežný spôsob adverbiálneho časového určenia. Tu vidíme medzi slovenčinou a češtinou výrazný rozdiel. Okrem toho vystupuje v češtine pri daktorých časových údajoch namiesto slovenského substantíva *roky* české substantívum *léta* (*roky* — čes. *léta*, resp. *po léta* v distributívnom význame). Dakedy možno české výrazy *léta, po léta* do slovenčiny preložiť jedným slovom i spojeniami, a to: *roky, dlhé roky, roky a roky*. Frazeologizované spojenia *na stará léta* s významom „na starosť, v starobe" azda najprimeranejšie preložíme spojením *na staré dni* (zried. *roky*). Spojenie *na staré kolená* má aj čeština: *na stará kolena*. Frazeologizmus *byť v rokoch* má v češtine ekvivalent *být v letech*. Zložitý stav v obidvoch národných jazykoch vyplýva z toho že sa tu opäť kombinuje gramatický jav s rozdielnymi lexémami v jednom i druhom národnom jazyku.

slov.	čes.
1. každým rokom	každým rokem
2. každý rok (akuz.)	každý rok (akuz.)
3. každého roku (gen.)	každého roku (gen.)
4. v každom roku	v každém roce
5. minulý rok (akuz.)	minulým rokem
6. minulého roku	minulého roku
7. v minulom roku	v minulém roce
8. rok čo rok	rok co rok
9. rok po roku	rok po roku
10. rok po rok	—
11. rok za rokom	rok za rokem
12. roky	léta
13. —	po léta

XIV. *nočnou hodinou* — v slovenčine bežné spojenie a má význam „v noci, nocou". V češtine sa používajú spojenia *noční hodinou, noční dobou.*

slov.	čes.
1. nočnou hodinou	noční hodinou, noční dobou
2. nocou	a) noční dobou, b) (nocí?)

XV. *týždeň* — kým v češtine je spojenie inštrumentálu subst. *týden* s príslušnými determinantmi (*minulý, příští* ap.) možné na vyjadrenie časových okolností, v slovenčine sa paralelné spojenie nevyskytuje. Ak sa aj vyskytne, je iba umelým analogickým útvarom podľa bežných prípadov (napr. *nočnou hodinou*). Pri podst. mene *týždeň* máme teda v slovenčine iný stav v používaní temporálneho inštrumentálu ako v češtine.

XVI. *cestou* — zhodná príslovka majúca časovú platnosť v slovenčine i v češtine. Ide o prehodnotenie pôvodného nečasového významu. SSJČ I, s. 207 uvádza túto príslovku pri základnom podst. mene *cesta* a vysvetľuje ju takto: *„během chůze, jízdy"*. Ide o príklad *cestou, po cestě něco vzít, vyřídit.*

XVII.—XX. Časový inštrumentál pri podst. menách *poludnie, leto, zima, jar* sa v slovenčine nepoužíva. Podobný stav je aj v češtine. No v ruštine sú bežné napr. časové inštrumentály *letom, zimoj.* Ak sa v slovenčine vyskytne (popri „voľnom" inštrumentáli) aj časovo-priestorový inštrumentál pri týchto výrazoch, ide o výnimočný prípad. Môže ísť o archaizmus, nárečový jav, poetizmus ap., ale v spisovnej reči sa inštrumentály *letom, jarom* bežne nepoužívajú. Príklady, ktoré sme vyššie uviedli (Hviezdoslav, Žáry atď.) sú výnimkami. Stav v slovenských nárečiach sa v daktorých prípadoch môže odlišovať od stavu v spisovnej slovenčine.

XXI.—XXII. *podvečerom, podvečierkom* — v slovenčine bežné príslovky

synonymné s príslovkou *podvečer*. Okrem toho má slovenčina aj čeština podst. meno *podvečer* (napr. *letný podvečer*). Pozri aj pri hesle *večer* vyššie.

Z konfrontácie temporálneho inštrumentálu v súčasnej slovenčine a češtine vyplynuli tieto poznatky:

1. Časový inštrumentál sa vyskytuje v obidvoch národných jazykoch, ale v rozličnej miere a pri rozličnom lexikálnom obsadení.

2. Konfrontácia konkrétneho materiálu ukázala, že časový inštrumentál sa o niečo bohatšie využíva v slovenčine (vedno 17 prípadov v slovenčine, 12 v češtine).

3. Kým v slovenčine sa bežne využíva holý temporálny inštrumentál, v češtine sú zasa bežnejšie výrazy s determinujúcim adjektívom, zámenom, číslovkou. V slovenčine sa namiesto takýchto syntagiem používajú predložkové synonymné spojenia alebo bezpredložkový akuzatív alebo genitív (napr. *příštím rokem* — slov. *budúci rok, budúceho roku, v budúcom roku, na budúci rok, cez budúci rok, od budúceho roku* ap.).

4. Doterajšie slovenské a české gramatické a lexikografické práce ani nehodnotia, ani nespracúvajú temporálne inštrumentály rovnako. Týka sa to tak gramatickej stránky, ako aj štylistických príznakov. Ide o javy neproduktívne, zriedkavé, archaické, ale treba k nim pristupovať diferencovane. Holé temporálne inštrumentály a ustálené slovné spojenia, frazeologizované lexikálne jednotky v časovom inštrumentáli sa javia ako samostatné lexémy. Treba im preto venovať osobitnú pozornosť v gramatikách i v slovníkoch.

5. Zaujímavé sú z konfrontačného aspektu také prípady, keď sa časové určenie v každom národnom jazyku viaže na rozdielnu lexému, hoci v každom jazyku existujú základné zhodné lexikálne jednotky (pozri príklady: slov. *čas, doba* — čes. *čas, doba*). V tomto prípade sa robia chyby, ak používateľ neovláda dokonale jeden alebo druhý národný jazyk, ak postupuje mechanicky atď.

6. Neobyčajne zaujímavé sú v obidvoch národných jazykoch synonymické rady pri väčšine lexém, ktoré sme sledovali.

Výsledky tejto našej štúdie potvrdzujú, že detailný konfrontačný výskum lexikálnych a gramatických javov pomôže hlbšie, dokonalejšie i vedeckejšie poznať obidva skúmané národné jazyky.[1]

---

[1] Kolegyni dr. M. Majtánovej, CSc. srdečne ďakujem za prezretie českých ekvivalentov.

Literatúra

BAUER, J. — GREPL, M.: Skladba spisovné češtiny. 1. vyd. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1972. 340 s.
GAŠPARÍKOVÁ, Ž. — KAMIŠ, A.: Slovensko-český slovník. 1. vyd. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1967. 812 s.
HALLE, M.: Morphology in a Generative Grammar. In: Zborník materiálov z XI. svetového kongresu lingvistov. Bologna 1972.
HAVRÁNEK, B. — JEDLIČKA, A.: Česká mluvnice. 1. vyd. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1960. 488 s.
KOPECKIJ, L. V.: Aktuaľnyje voprosy leksikologii i leksikografii v svete sovremennych lingvističeskich teorij. In: Slovo a slovník. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1973, s. 39—53.
KOPEČNÝ, F.: Základy české skladby. 1. vyd. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1958. 236 s.
MIKO, F.: Rod, číslo a pád podstatných mien. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1962. 256 s.
Morfológia slovenského jazyka. Red. J. Ružička. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1966. 896 s.
ORAVEC, J.: Väzba slovies v slovenčine. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1967. 392 s.
ORLOVSKÝ, J.: Slovenská syntax. 3. vyd. Bratislava, Obzor 1971. 380 s.
Slovo a slovník. Zborník referátov z lexikologicko-lexikografickej konferencie v Smoleniciach 4.—7. mája 1970. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1973. 256 s.
Slovník slovenského jazyka. Red. Š. Peciar. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1958—1969. 6 zv.
Slovník spisovného jazyka českého. Red. B. Havránek. 1. vyd. Praha, Nakladatelství ČSAV 1960—1971. 4 zv.
ŠROMOVÁ, Z.: Syntagmatika příslovcí v dvojjazyčném slovníku. In: Slovo a slovník. Red. E. Kučerová. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1973, s. 237—247.

Ferdinand Buffa

O SLOVOTVORNÝCH VARIANTOCH V SLOVENSKÝCH NÁREČIACH

1. V nárečiach, v ktorých jazyková norma nie je natoľko kodifikovaná (nárečia jestvujú iba v hovorenej podobe a okrem toho sú územne diferencované), je otázka variantnosti veľmi aktuálna. Varianty sa vyskytujú vo všetkých jazykových plánoch nárečí. V našom príspevku si ich budeme všímať v oblasti tvorenia slov, v oblasti, ktorá je pre obohacovanie nárečového slovníka podstatne dôležitá. A pretože aj spisovný jazyk sa najviac obohacuje z nárečí práve v oblasti slovníka, môžu mať naše poznámky aj širšiu platnosť.

2. Ako varianty sa spravidla označujú také jazykové elementy, ktoré sú formálne odlišné, ale funkčne identické.[1] Podľa toho slovotvorné varianty

[1] Porov. napr. GOŁĄB, Z. — HEINZ, A. — POLAŃSKI, K.: Słownik terminologii językoznawczej. Warszawa. Państwowe Wydawnictwo Naukowe 1968, s. 612.

sú také odvodené slová, ktoré sa zhodujú významom i štýlovým určením, majú identické slovotvorné základy (koreňové morfémy), no utvorené sú rozličnými afixálnymi morfémami.[2] Vznik takýchto variantov umožňuje najmä ten fakt, že na vyjadrenie istého významu sa pri derivácii využíva niekoľko slovotvorných prostriedkov (afixov). Takto môže vzniknúť niekoľko derivátov od toho istého slovotvorného základu, s tým istým významom, ale pomocou rozličných afixov, a to predovšetkým v rozličných nárečiach; za istých podmienok je však výskyt takýchto pomenovaní možný aj v tom istom nárečí, podľa čoho rozoznávame niekoľko typov a druhov slovotvorných variantov.

3. Najčastejšie sú také nárečové slovotvorné varianty, ktoré sa vyskytujú v rozličných, územne diferencovaných nárečiach (mikrosystémoch), podľa čoho by sme ich mohli nazvať teritoriálne slovotvorné varianty. Skúmajú sa jazykovozemepisnými metódami a spracúvajú sa v atlasovej podobe. Zo slovenských nárečí (podľa materiálu, ktorý sme spracovali pre 3. zväzok Atlasu slovenského jazyka)[3] možno uviesť niekoľko druhov takýchto teritoriálnych slovotvorných variantov:

a) Varianty rozprestierajúce sa na väčších kompaktných oblastiach a vytvárajúce takto dôležité areálové protiklady; takéto sú napr.: strsl. a zsl. *kosec* : vsl. *košač*, strsl. a zsl. *pijan* : vsl. *pijak*, zsl. *poviják* : strsl. a vsl. *povojňík*, zsl. *pálené* (s presahom do strsl. nárečí) : strsl. a vsl. *páľenka*, zsl. *bradavica* : strsl. *bradovica* : vsl. *bradavka*, zsl. a vsl. *kroček/kročok* : strsl. *krôčik*, zsl. a vsl. *studénka, studzenka* : strsl. *studňička* ap. Takéto varianty sú závažné pre charakteristiku slovotvorného systému slovenských nárečí, ale sú dosť zriedkavé.

b) Varianty rozprestierajúce sa na menších kompaktných oblastiach, pričom iné odvodeniny sa v ostatných oblastiach nemusia vyskytovať kompaktne; ide napr. o takéto prípady: novohradsko-gemerské *rubár: drevorubač* a i., novohrad.-gemer. *pierce, pierco : pierko, perečko,* gemer. *višívačka* : strsl. a zsl. *víšivka* : vsl. *višivaňe,* zemplín. *lakomňik* : *lakomec,* záhor. *dvojki* : *dvojički, dvojčatá* a i., záhor. *chlapeček : chlapček, chlapčok, chlapčik* a i., záhor. *stríček* : *stríčko, stríčik* ap. Takýchto variantov je v slovenských nárečiach pomerne hodne; dôležité sú pre vydelenie a charakteristiku menších nárečových celkov.

c) Slovotvorné varianty vyskytujúce sa roztrúsene medzi inými variantmi, takže zo širšieho (makrosystémového) hľadiska môžeme hovoriť

---

[2] Porov. SILINA, V. B.: K voprosu o suffiksaľnoj variantnosti v russkich narodnych govorach. In: Slovo v russkich narodnych govorach. Red. F. P. Sorokoletov. Leningrad, Izdateľstvo Nauka 1968, s. 53–54.

[3] Materiál sme zozbierali podľa Dotazníka pre výskum slovenských nárečí II, č. 1. Slovník. Zostavil A. Habovštiak; č. 2. Tvorenie slov. Zostavil F. Buffa, Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1964.

o ich konkurencii; tieto varianty sú azda najčastejšie. Tak napr. vo všetkých slovenských nárečiach si konkurujú varianty *očiská* a *okáľe*, v strsl. a zsl. nárečiach si konkurujú varianty *sveták* a *svetár*, *jedlo* a *jedenie*, *závistlivec* a *závistňík*, *dojňica* a *dojka*, *hrbáň* a *hrbáč*, *nosáň* a *nosáč*, *pľevín* — *pľeviňec* a *pľevňík*, vo vsl. nárečiach si konkurujú napr. formy *oraňina* a *oraňisko*, *huščava* a *huščina*, *trafka* a *travička*, *noška* a *nožečka* a pod. Takéto varianty sú predovšetkým ilustráciou pohybu v dnešných nárečiach ako výsledku pôsobenia rozličných činiteľov.

d) Slovotvorné varianty, ktoré sa vyskytujú sporadicky, len kde-tu v slovenských nárečiach; takéto sú napr. *mlátňik* a *mlaťiar* (= mlatec), *odran* (= zdierač), *vandrár* (= vandrák), *školňik* (= školák), *mľeťina* (= melivo), *slepúch* (= slepáň), *fšivoň* (= všivák), *kvetár* (= kvetník) a pod. Niektoré z nich sú ako sporadické len v istých oblastiach, inde sa môžu vyskytovať častejšie (alebo aj kompaktne; napr. ako sporadické v strsl. a zsl. nárečiach sa vyskytujú odvodeniny *mlaťiač*, *bedák*, *nosaľ*, *ovsienka* (= ovsená slama). kým vo vsl. nárečiach sú uvedené podoby prevažujúce alebo časté. Takéto sporadické odvodeniny sú alebo inovácie alebo sú pozostatkom staršieho, zanikajúceho stavu.

Uvedené deriváty z jednotlivých územných nárečových jednotiek (mikrosystémov) možno chápať ako slovotvorné varianty len z hľadiska všetkých slovenských nárečí ako celku (z hľadiska makrosystému alebo „systému systémov"). Sú to varianty len z tohto zemepisného hľadiska, preto sme ich nazvali teritoriálnymi variantmi. Takéto jednotlivé odvodeniny jestvujú síce v rozličných nárečiach, ale plnia v nich identickú funkciu. Nemôžu sa však navzájom zamieňať v príslušnom nárečí.

4. Iného druhu sú také slovotvorné varianty, ktoré sa vyskytujú v tom istom nárečí (mikrosystéme); sú to spravidla dve formy (iba ojedinele aj viac foriem) s totožným významom, štylistickým zaradením a slovotvorným základom, ale utvorené odlišnými slovotvornými morfémami, afixami. Môžu sa teda v príslušnom nárečí zamieňať, preto by sme ich navrhovali nazvať dubletnými slovotvornými variantmi. Aj pri týchto variantoch môžeme podľa špecifiky ich výskytu rozlišovať niekoľko skupín:

a) Ako dubletné varianty v istom nárečí často vystupujú také teritoriálne varianty, ktoré sa vyskytujú premiešane vedľa seba na väčšej oblasti. Ak teda v slovenských nárečiach je známa v jednotlivých lokalitách roztratene podoba *očiská* a v iných — tiež roztratene — forma *okále*, je prirodzené, že vo viacerých jednotlivých nárečiach sú známe vedľa seba (variantne) obidve uvedené odvodeniny. Podobne je to s derivátmi *žeňička* a *žienka*, v mnohých nárečiach sa vyskytujú dubletne ako *ženička*//*žienka*. Vo vsl. nárečiach je *travička* a *trafka* a v mnohých bodoch aj obidve slová vedľa seba. Podobne je tam *špioch* i *spachtoš*, miestami aj obidve

podoby. V strsl. a zsl. nárečiach je prepletene *dojnica* i *dojka,* často aj obidve podoby v tom istom nárečí.

b) Podobné dubletné varianty utvárajú aj teritoriálne varianty vyskytujúce sa zriedkavo alebo len sporadicky. Tak napr. v strsl. a zsl. nárečiach prevažuje podoba *mlaťec,* sporadicky sa vyskytuje *mlaťiač,* niekedy však aj v tom istom nárečí popri *mlaťec;* v slovenských nárečiach prevažuje derivát *chlapisko,* len miestami sa vyskytuje aj *chlapina,* často popri *chlapisko;* podobná situácia je pri názve *babisko* — miestami *babizňa,* a to aj ako dubletný variant; v zsl. nárečiach je *vandrák,* miestami aj *vandrovňík,* niekedy popri *vandrák* a pod.

c) Pozoruhodné sú také dubletné varianty, ktoré sa vyskytujú v oblastiach, kde sa stretávajú areály teritoriálnych variantov; na styku takýchto areálov sú časté prípady, že v jednotlivých nárečiach vystupujú ako dublety varianty z obidvoch areálov. Napr. v strsl. nárečiach prevažuje *spachtoš,* v zsl. *spáč* a na styku týchto dvoch oblastí sú časté nárečia, ktoré majú obidve odvodeniny; podobne západná časť slovenských nárečí má podobu *babrák,* vých. *babroš,* pričom na hraniciach týchto oblastí sú časté obidve podoby vedľa seba v tom istom nárečí; podobne v strsl. a zsl. nárečiach je *kačica,* v vsl. *kačka* a na rozhraní týchto areálov je často *kačica//kačka* v tom istom nárečí a pod.

Ako z našich prípadov vidieť, pre dubletné slovotvorné varianty je charakteristické, že sa vyskytujú predovšetkým tam, kde sa stretávajú teritoriálne slovotvorné varianty, ktoré ich tým vlastne podmieňujú. Ako dubletné varianty sa totiž v zásade vyskytujú len také formy, ktoré sú známe ako teritoriálne varianty a z nich najmä také, ktoré sa vyskytujú územne blízko seba. V princípe ide vlastne o tie isté varianty. Rozdiel pri nich je v ich vzájomných vzťahoch: teritoriálne varianty sú jednotky rozličných jazykových systémov (mikrosystémov) spojených do jedného makrosystému, kým dubletné varianty sú jednotky toho istého jazykového systému.

5. Od uvedených slovotvorných variantov treba rozlišovať varianty, ktoré vznikli variabilitou (hláskoslovnou alebo tvaroslovnou) jedného sufixu, ako je to v prípade: *muš-iňec, muš-íňec, muš-ieňec, muš-eňec, muš-aňec* alebo podobnou variabilitou slovotvorného základu, ako je to v prípade: *mušac-iňec, mušač-iňec, muchac-iňec, muchač-iňec.* Ide tu o hláskoslovné (v prípadoch ako *kijaň — kijaňa, bukva — bukev* ap. by išlo o tvaroslovné) varianty jednej odvodeniny, ktoré majú charakter teritoriálnych variantov. Z mnohých takýchto variantných sufixov sa neskôr vyvíjajú samostatné sufixy a tak sa z nich postupne stávajú teritoriálne varianty.

6. V súvislosti s koncepciou Slovníka slovenských nárečí[4] vzniká otázka.

[4] Pozri o tom podnetnú úvahu I. Ripku O problematike nárečových slovníkov. Slovenská reč, *38,* 1973, s. 97 n.

či sa uvedené slovotvorné varianty začlenia do nárečového slovníka, resp. v akom rozsahu a ako by sa mali spracovať. Pretože však väčšina odvodených slov máva v slovenských nárečiach ako celku popri sebe variantné podoby, nezaškodí azda v tejto súvislosti sa pristaviť pri otázke slovníkového spracovania odvodených nárečových slov vôbec.

V Slovníku slovenských nárečí všetky odvodené slová by v zásade mali vystupovať ako samostatné heslá, teda pri substantívach aj všetky deminutíva a augmentatíva, prechýlené názvy (pričom slovotvorné homonymá typu *lekárnička* ap. sa uvedú len raz) ap., pri adjektívach to budú aj adjektivizované príčastia, pri slovesách aj rozličné vidové formy (napr. *kýchať — kýchnuť*) alebo formy pre rozličné spôsoby slovesného deja (napr. *bežať — behať*) ap. Ako samostatné heslá by sa v zásade mali takto zaregistrovať aj slovotvorné varianty, o ktorých bola reč v prvej časti nášho príspevku. Z ekonomických dôvodov však viaceré sufixálne odvodeniny pre ten istý pojem, ktoré by mali nasledovať v abecede za sebou (a sufixálne slovotvorné varianty majú práve takýto charakter, pretože majú spoločný slovotvorný základ a tým aj začiatok slova), môžu sa zhrnúť do jedného hesla v abecednom poradí za sebou. Treba uvážiť, či by nebolo azda užitočnejšie uviesť výpočet všetkých takýchto slovotvorných variantov na konci spracovaného hesla.

V tejto súvislosti sa žiada pristaviť sa pri otázke, či nárečový slovník má byť diferenciálny vzhľadom na spisovný jazyk. Ak by sme túto požiadavku chápali dôsledne, mohlo by sa stať, že zo spomínaných nárečových variantov by sme uviedli v slovníku len formy odlišné od spisovných a formy zhodné so spisovnými (pokiaľ by sa s nimi zhodovali úplne, t. j. vo všetkých významových a štylistických odtienkoch, v rozsahu používania, spájania sa s inými slovami atď.), teda práve tie najtypickejšie derivácie, často najrozšírenejšie, najmä v stredoslovenských nárečiach, by vypadli; to by veľmi skreslilo plnohodnotné zachytenie slovnej zásoby slovenských nárečí. Štruktúra slovnej zásoby by sa skreslila aj vtedy, keby sa v slovníku uviedli len odvodené slová (ako odlišné od spisovného jazyka) a základné slová, ktoré sú ich slovotvornými základmi, by sa ako zhodné so spisovnými neuviedli. (Sú totiž známe prípady, že v nárečiach sú iba odvodené slová, ale ich slovotvorné základy ako samostatné lexikálne jednotky už zanikli. Napríklad v niektorých nárečiach sú už iba odvodené slová *dievka, decko, knižka, fľaška* ap.) Od uvedených slovotvorných variantov, ktoré sa v jednotlivých nárečiach všeobecne používajú, treba rozlišovať individuálne výtvory rozprávača; tie, prirodzene, do slovníka nepatria. Ich identifikácia v kartotéke však nebude ľahká. Pokiaľ ide o samotnú diferenčnosť nárečového slovníka, chápali by sme ju tak, že nárečové fakty zhodné so spisovnými sa nebudú vysvetľovať a dokumento-

vať dokladmi, ale postačí pri nich poukaz na zhodu so spisovným jazykom.

Ako definícia pri odvodených slovách zväčša pravdepodobne postačí tzv. slovotvorná parafráza, podľa potreby príp. rozšírená, napr. *kosec* = „kto kosí kosou obilie alebo seno" ap. Pri mnohých odvodeninách (ide tu najmä o deriváty patriace do typu modifikačných onomaziologických kategórií)[5] by azda stačila aj tzv. štruktúrna definícia a tým sa zvýrazní bezprostredný vzťah k slovotvornému základu; tak by sa mohli spracovať napr. deminutíva a augmentatíva (napr. *snopček* demin. k *snop; babisko* augm. k *baba*), ďalej prechýlené substantíva (napr. *učiteľka* fem. k *učiteľ*) a substantíva na *-osť* (napr. *lenivosť* subst. k *lenivý*), ako aj mnohé slovesné substantíva (napr. *chodenie* subst. k *chodiť*), ďalej niektoré adjektíva (napr. *vodný* adj. k *voda*), adverbiá (napr. *veselo* adv. k *veselý*) a i.

Uvedené myšlienky bude treba preveriť na konkrétnom materiáli pri koncipovaní jednotlivých hesiel, aby sme mohli urobiť presnejšie formulácie pre chystanú koncepciu Slovníka slovenských nárečí.

Vincent Blanár

VÝZNAMOVÁ STAVBA SLOV **PASKUDA, PASKUDNÍK** V SLOVENČINE

1. V 6. čísle 37. ročníka Slovenskej reči (1972, s. 390—392) zaoberal sa F. Kočiš významovou stránkou slov *paskuda, paskudník, paskudný* v spisovnej slovenčine a ich spracovaním v Slovníku slovenského jazyka (1963). Ukázal, že slová *paskuda* a *paskudník* majú rovnakú významovú stavbu ako všetky ostatné pejoratívne a eufemistické expresíva, ktoré vyjadrujú morálne hodnotenie ľudí z okruhov „lotor" a „huncút". Podľa Kočišovho náhľadu v spisovnej slovenčine prevláda význam z druhého okruhu. Odporúča aj v slovníkovom spracovaní zachytiť túto bivalentnú sémantiku, ktorá sa dá vyjadriť dvoma radmi synoným: 1. lapaj, lagan, beťár, huncút, koťuha atď. (rad expresív), 2. ničomník, lotor, naničhodník, hnusoba atď. (rad pejoratív). Slová *paskuda, paskudník* nie sú v slovenčine všeobecne známe, najfrekventovanejšie sú vo východoslovenských nárečiach. Š. Lipták (1973) rozšíril pohľad na významovú stavbu slov *paskuda, paskudník, paskudný* o stav v slovenských nárečiach. Podrobnejšie charakterizoval najmä stav

[5] Porov. DOKULIL, M.: Tvoření slov v češtině. Zv. 1. Teorie odvozování slov. Praha, Nakladatelství ČSAV 1962, s. 46.

vo východnej slovenčine. Aj podľa jeho názoru prameňom rozšírenia týchto slov sú východoslovenské nárečia, v ktorých pozorujeme najväčší rozptyl čiastkových významov (semém). Hoci obraz výskytu a významového členenia slov *paskuda, paskudník* (a odvodených slov) nie je tým uzavretý, Liptákove a Kočišove výskumy, doplnené ďalšími informáciami o ich používaní v slovenských nárečiach a v prameňoch z 19. storočia[1], umožňujú ich predbežnú lexikálno-sémantickú rekonštrukciu v slovenskom národnom jazyku 19.—20. storočia. V našom príspevku ďalej naznačíme, do akých významových areálov sa tieto slová zapájajú v celoslovanskom rámci.

2. Liptákove údaje o výskyte uvedených slov v slovenských nárečiach nateraz doplníme aspoň pripomienkou, že *paskuda, paskudník* (a odvodeniny *paskudný, paskudiť*) vo význame „nezbedník, huncút, lapaj, lagan" sú známe aj v Turci (Vážný, podľa rukopisu), v Liptove má *paskudník, paskuda* významy „nečistý, špinavý človek" a „necudník" (Nárečový archív Jazykovedného ústavu ĽŠ), zo západného Slovenska poznáme slovo *paskuda* ako „lapaj", „zlý človek, zlomyseľník" z Prosného, okr. Považská Bystrica (Nárečový archív). Ďalší výskum rozširuje aj sémantiku týchto slov. Napríklad z Gemera (Ratkovské Bystré — A. Keder) je doložený význam *paskudník* „neposedné, bystré dieťa", zo Šariša (Sedlice, o. Prešov — I. Kutulič) *paskuda* „nevychovanec" (kto si u cudzích ľudí bez ponúkania berie alebo pýta nejaké jedlo), z Oravy (Valaská Dubová — Habovštiak, 154) *paskuda* „hnevlivá osoba". V kartotéke pre Slovenský historický slovník v Jazykovednom ústave Ľudovíta Štúra SAV sa tieto slová nevyskytujú. Viaceré doklady poznáme z 19. storočia. J. Palkovič (1821) zaznamenáva slová *paskuda* a *paskudník* ako nadávku a vo význame „škodca, záškodník" a *paskudník* ako „hostec, reuma". Tieto údaje prevzal do svojho slovníka J. Jungmann a F. Š. Kott. Cenné informácie obsahujú Sreznevského (rukopisné) *Materiály dľa slovaria narečij gornych Slovakov* (r. 1842, fotokópia č. 101, fólio 66): *paskuda* je zhodné s ruským *paskuda, paskuditi sa* „ježiti sa, durditi sa", *paskutník* i *kvárník* „ein Näscher" (= maškrtník). J. Loos (1871) uvádza pri slovách *paskuda, paskudník* významy „károsító, piszkos személy, Schadenmacher, unfläthige Person". Význam „škoda" je iba u M. Kálala (1923). V Jančovičovom a v Pecháňovom slovníku sa slová *paskuda, paskudník* nevyskytujú. V maďarčine krajové *paszkodál* „stehlen", naschen; lopkod?" odvodzuje I. Kniezsa (1955) zo slovenského *paskuda*.

3. Keď skúmame významovú stavbu lexikálnej jednotky v istom časo-

[1] Nateraz jediný starší doklad, ktorý poznáme, je využitie tohto substantíva v osobnom mene: r. 1554 Thomas Paskwth (= Paskud, Nitrianska Blatnica, Urbár hradného panstva Levice; Urbáre 1959).

vom priereze alebo v historickom vývine, ide vždy o rekonštrukciu jej lexikálnej platnosti. Možno hovoriť o určení miesta lexikálnej jednotky v danej slovnej zásobe. Tento postup budeme nazývať lexikálno-sémantickou rekonštrukciou. Pri porovnávaní lexikálnych jednotiek v príbuzných jazykoch sa ukazujú rozdiely najmä v rozsahu čiastkových významov, ktoré sa v jednotlivých jazykoch viažu na danú lexému, v ich nerovnakom rozložení v rámci všeobecnejších významov (to značí, že lexikálne jednotky sa nezačleňujú do rovnakých synonymických radov), ďalej sú rozdiely v začlenení do slovotvorných radov a v expresívnom podfarbení. Z toho všetkého vyplýva viac-menej odlišné postavenie paralelných lexikálnych prvkov v lexikálnom systéme rozličných národných jazykov (ide nám tu o spisovnú i nespisovnú slovnú zásobu).

Slová *paskuda*, *paskudník* sú doložené z východoslovanských jazykov, z poľštiny, slovenčiny a češtiny. Patria tu do spisovnej slovnej zásoby a používajú sa i v nárečiach, iba v češtine majú okrajovejšie postavenie. Súčasná spisovná čeština pozná slovo *paskunda* ako nadávku („vulg."), slová *paškudit* „špiniť, poškodzovať" a *paškudný* „špatný" sa hodnotia ako nespisovné (Slovník spisovného jazyka českého, 1971).

Najprv naznačíme stav v slovenskom národnom jazyku (19.—20. stor.). *Paskuda* a *paskudník* sú polysémické slová, ktorých významová stavba sa do veľkej miery prekrýva. Ich semémy možno zahrnúť do širších významových kategórií „živá bytosť" a „neživá bytosť (vec)". Základná a — vzhľadom na stav v skúmaných jazykoch — východisková seméma je „špina, hnus; odporná vec", ktorá sa preniesla na živého nositeľa podobných vlastností, teda „špinavý, nečistý človek, hnusoba". Nové sémantické príznaky diferencovali z rozličných stránok „zlého človeka", a tak sa v slovenských nárečiach konštituovali osobitné semémy. (Sémantické príznaky dávame do hranatých zátvoriek a semémy označujeme úvodzovkami):

[mravná spustnutosť] — „necudník, nerestník"

[nevyhovujúci požiadavkám charakternosti] — „nečestný človek, podliak"

[nevyhovujúci z hľadiska spoločenského správania, najmä pokiaľ ide o jedenie a pitie] — „nevychovanec, neokrôchanec"; sémantizáciou príznaku [prieberčivosť v jedení] sa na niektorých miestach osamostatnila seméma „maškrtník"

[hnevlivosť] — „zlostník, popudlivý človek"; vo vzťahu na dieťa [neposlušnosť] — „zlé, neposlušné dieťa"

[zvádzajúci na zlé konanie, páchajúci zlo] — „pokušiteľ, zlomyseľník, záškodník"; sémantizáciou príznaku [nadprirodzená bytosť] sa osamostatnila seméma „diabol, čert" a sémantizáciou príznaku [zvierací symbol pokušiteľa — diabla] v užských nárečiach — „had".

Osobitný a charakteristický významový okruh sa rozvinul sémantizáciou dištinktívneho príznaku [prefíkanosť] — „huncút, figliar, šibal, lapaj" o človeku, prenesene aj o zvieratách; seméma „nezbedník" s príznakmi [bystrosť, neposednosť] a [dieťa] sa viaže v Gemeri iba na lexému *paskudník*.

Slová *paskuda* i *paskudník* sa používajú aj ako nadávka zlému, špinavému, neporiadnemu človeku; maškrtnému človeku; neposlušnému dieťaťu.

Z tejto charakteristiky vidieť, že lexikálne jednotky *paskuda (paškuda* — J. Palkovič, *pacuda* — Gemer) a *paskudník (paskutník* — Sreznevskij, *paskudný človek)* sa svojou sémantickou stavbou v slovenských nárečiach celkove prekrývajú. Iba seméma „reuma, hostec", ktorú zachytil J. Palkovič, viaže sa na lexému *paskudník* a seméma „škoda, ujma", ktorú poznáme z Kálala (patrí ako pomenovanie veci do významového okruhu „pokušiteľ, zlomyseľník, záškodník, naničhodník"), viaže sa na lexému *paskuda*.

Významový rozptyl slov *paskuda, paskudník* je v spisovnej slovenčine menší. V spisovnej reči ide o slová s dvoma významovými okruhmi (porov. Kočiš, 1972, s. 391). Základné postavenie má seméma „huncút, figliar atď.". Sémantické príznaky zo širokého okruhu „zlý človek" stratili v súčasnej spisovnej slovenčine dištinktívnu platnosť a významová stavba týchto slov sa tým podstatne zjednodušila. Na pôvodnú bohatšiu sémantiku však poukazujú slovesá *zapaskudiť sa* „zašpiniť sa" (Slovník slovenského jazyka, zv. 3, s. 494) a *spaskudiť sa* „zdivieť, zopsuť sa" (Slovník slovenského jazyka, zv. 4, s. 154), ktoré sa hodnotia ako expresívne a zriedkavé.

5. Spoločné významové jadro v slovanských národných jazykoch tvoria semémy „špina, hnus; odporná vec", „ohava, špinavec" a „necudník, nerestník". Najčlenitejšie sa tieto slová zapájajú do lexikálneho systému v poľštine, ukrajinčine a slovenčine. No v ukrajinčine a najmä v poľštine sa slová *paskuda* a *paskudník* menej prekrývajú, navzájom sa odlišujú početnejšími semémami ako v slovenčine. Lexémou *paskudník* sa v ukrajinčine a poľštine označuje aj „očná choroba dobytka, najmä koní". Žiada sa pripomenúť, že seméma „reuma, hostec", ktorú uvádza pri slovenskom *paskudník* J. Palkovič, takisto patrí do významového okruhu chorôb. V poľštine sa touto lexémou ďalej pomenúva „druh jedovatého chrobáka" a „hríb lactaria necator" (Karłowicz — Kryński — Niedźwiedzki, 1952). Druhú spoločnú poľsko-ukrajinskú sémantickú izoglosu slova *paskuda* tvorí čiastkový význam „nečas". Slovenčinu spája s poľštinou sémantická izoglosa *paskuda* (v slovenčine aj *paskudník*) „diabol". Jestvuje aj východoslovensko-zakarpatskoukrajinský areál. Tvorí ho seméma „had" v užských nárečiach a v centrálnej oblasti Zakarpatskej Ukrajiny (informácia P. Čučku). Slovenčina a čeština sa odlišujú postavením slov *paskuda,*

paskudník v spisovnom jazyku a tým, že v českých nárečiach nie sú tieto slová tak bohato členené ako v slovenčine; no slovenčinu a češtinu spájajú osobitné česko-slovenské sémantické izoglosy. Sú to semémy „huncút, figliar atď." a „maškrtník". Zdá sa, že tieto významové zložky sú v slovanskom meradle novšie. Hlavným areálom slov *paskuda*, *paskudník* (i celého slovotvorného hniezda) je poľština, (západná) ukrajinčina, (východná a stredná) slovenčina a ruština. Tieto slová patria do spoločnej východoslovanskej a západoslovanskej lexiky. Málo pravdepodobný je predpoklad, že poľské slovo *paskudny* je východoslovanská výpožička (Vasmer, 1955).

Literatúra

HRINČENKO, B. D.: Slovar' ukrajinskogo jazyka. Zv. 3. Fotomech. odtlačok. 1. vyd. z r. 1907—1909. Kyjiv, Vydavnyctvo Akademii nauk URSR 1959.

Informácie o slovách paskuda, paskudník v nárečiach na Morave a Sliezsku: prof. A. Lamprecht, doc. A. Vašek, CSc. J. Balhar, CSc. D. Šlosar; v nárečiach Zakarpatskej Ukrajiny: prof. P. Čučka (Užhorod), v nárečiach západnej Ukrajiny CSc. M. Chudaš (Ľvov), v bieloruštine: asist. N. Zajceva (Minsk), v ruštine R. Tuguševová.

JUNGMANN, J.: Slovník česko-německý. Zv. 3. Praha, Ve knížecí arcibiskupské knihtiskárně u Josefy vdovy Fetterlové 1837. 974 + [2] s.

KÁLAL, K. — KÁLAL, M.: Slovenský slovník z literatúry aj nárečí. (Slovensko-český diferenciálny.) Banská Bystrica, nákladom vlastným 1923. 1012 + 104 s.

KARŁOWICZ, J. — KRYŃSKY, A. — NIEDŹWIEDZKI, W.: Słownik języka polskiego. Zv. 4. Fotoofset. vyd. Warszawa, Państwowy Instytut wydawniczy 1952, s. 76.

KELLNER, A.: Východočeská nářečí. Zv. 2. Brno, Melantrich 1949, 337 s. + 5 máp.

KNIEZSA, I.: A magyar nyelv szláv jövevényszavai. Zv. 1/1. Budapešť, Akadémiai kiadó, s. 396.

KOČIŠ, F.: Paskuda, paskudník, paskudný. Slovenská reč, *37*, 1972, s. 390—392.

KOTT, F. Š.: Česko-německý slovník zvláště grammaticko-frazeologický. Zv. 2. Praha, Tiskem a nákladem Knihtiskárny Františka Šimáčka 1880. 1269 + [2] s.

LIPTÁK, Š.: Ešte o významoch slov *paskuda, paskudník, paskudný*. Slovenská reč, *38*, 1973, s. 127—128.

LIPTÁK, Š.: Slovník zemplínskych a užských nárečí. Rukopis.

LOOS, J.: Slovník slovenskej, maďarskej a nemeckej reči. Zv. 3. Budapešť, Sklad Vilema Laufera 1871. 652 s.

MACHEK, V.: Etymologický slovník jazyka českého. 1. vyd. Praha, Nakladatelství ČSAV 1968. 866 s.

NÁREČOVÝ ARCHÍV pri Jazykovednom ústave ĽŠ SAV v Bratislave.

PALKOVIČ, J.: Böhmisch-deutsch-lateinisches Wörterbuch. Zv. 2. Bratislava, gedruckt bei den Belnayschen Erben 1821, s. 1449.

Slovar' sovremennogo russkogo literaturnogo jazyka. IX. Moskva — Leningrad, Izdateľstvo Akademii nauk SSSR 1959. 1482 s.

Slovník slovenského jazyka. Zv. 3. Red. Š. Peciar. Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1963, s. 37.

Slovník spisovného jazyka českého. Zv. 2. Red. B. Havránek. Praha, Nakladatelství Československé akademie věd 1971, s. 533.

SREZNEVSKIJ, I. I.: Materialy dľa slovaria narečij gornych Slovakov. 1842. Fotokópia v Jazykovednom ústave ĽŠ SAV v Bratislave.

Ukrajins'ko-rosijs'kij slovnyk. Zv. 3. Red. I. M. Kyryčenko. Kyjiv, Vydavnyctvo AN URSR 1961.

Urbáre feudálnych panstiev na Slovensku. Zv. 1. (16. storočie). Na vydanie pripravili Richard Marsina a Michal Kušík. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959, s. 190.

VASMER, M.: Russisches etymologisches Wörterbuch. Zv. 3. Heidelberg, Carl Winter Universitätsverlag 1955, s. 320.

VÁŽNÝ, V.: Nárečový slovník z Turca. Rukopis v Jazykovednom ústave ĽŠ SAV v Bratislave.

Vladimír Gregor

Z LEXIKÁLNEJ PROBLEMATIKY SLOVANSKÉHO OSÍDĽOVANIA
(O slovách úkol, nákol, sihoť, prúd, vŕbie)

Z písomnej správy o Slovanoch z konca 6. storočia sa dozvedáme, že sa usadzovali v lesoch, pri riekach, močiaroch a neprístupných jazerách. Les, bariny a tŕstie bývali ich stálou ochranou proti nepriateľom (Stanislav, 1967). Š. Janšák (1966) spomína starodávny spôsob osídľovania na vyvýšených dunách (tzv. hrúdoch) v blízkosti vodných tokov, ktoré poskytovali obyvateľom bezpečné útočište: „Pieskový materiál, ľahko prepúšťajúci vodu, zabezpečoval na povrchu duny trvalé sucho, robiac ju teplou a čistou. Môžeme teda pokladať duny za predchodcov nákolných stavieb vytvorených prírodou tam, kde obyvateľstvo ešte natoľko nevyspelo, aby si budovalo dokonalejšie obydlia".

Tam, kde naši predkovia nenašli pri riekach vyhovujúci prirodzený terén, museli si ho sami upravovať. Používali na to materiál, ktorý mali poruke. Staré výrazy ako rus.-csl. *ukoliti* „ohradiť, obkolesiť týnom" a pskovské *ukól* vo význame rus. *zakol* „priehrada v rieke urobená z kolov" (Havlová, 1960, s. 279) naznačujú technológiu tejto práce. Zvyšovanie a ohrádzanie terénu (proti vode, divej zveri a pod.) i úpravy vodných tokov sa robili kolmi, medzi ktoré sa vplietalo prútie a priestor sa vypĺňal hlinou a kameňom. Vzácny doklad na starý pojmový obsah slova *úkol* máme aj v slovenčine. V Liptove slovo *úkol* označuje priestor medzi brehom a šikmo vypnutou rybárskou sieťou (Mjartan, 1952). Starodávna priehrada z kolov sa nahradila sieťou, reália sa pozmenila, slovo však zostalo. Je zaujímavé, že staroslovienske kolektívum *kolije* značilo nielen koly (pl.), ale i planý kríkový porast, tŕnie. Dnešný text *Hľa, preto tvoju cestu tŕním ohradím* znel v chorvátskom hlaholskom texte zo XIV.—XV. stor. *se azъ zagraždju putъ ei koliimъ* (Slovník jazyka staroslověnského, 1967). Aj niektoré staršie slovenské texty potvrdzujú, že sa dakedy nerobil veľký významový rozdiel medzi prútím a kôlovím. Kôlovie označuje iba hrubšiu haluzinu. Napríklad:

S tich huor aneb s tich hrasty bude mu slobodno *kuolowia* a *pruťa* sekaty, s kterym by mohol swu zem ohraditi. (Zvolen 1567, MA Banská Bystrica, sign. F 171, N 26) — Kdy sluzny dworsky prissel od vice_isspana k/panu foytowy strany *prutia* a *kuolia*, dali/sme gemu piwa za d. 15. (Žilina 1609, MA Žilina, fond Magistrát T-17e)

Veľmi cenný nárečový doklad z Vaďoviec (Myjava) zachováva ešte pôvodný význam slova *úkol* „násyp". M. Petrovičová slovo *úkol* vo vete

Gazda sedí na úkole vysvetľuje ako násyp pri dome. E. Havlová (1960, s. 278) píše, že slovenské slovo *úkol* nie je jej jasné. Slovenské slovo *úkol* vo význame šopa, dreváreň, zadná časť domu, kde sa zvyčajne ukladalo hospodárske náradie, súvisí s kolmi — sú to kolové prístavby k obydliu. Podobného pôvodu je aj slovo *kôlňa*. Nezdá sa nám preto etymologický výklad V. Machka (1968, s. 306), ktorý význam tohto slova vysvetľuje ako prístrešie pre rezervné a staré kolesá (čes. kolá) alebo i prístrešie pre „kolá" v staršom význame, t. j. pre vozy. Súhlasíme s E. Havlovou (1960, s. 279), že najpravdepodobnejší je etymologický súvis slova *úkol* so slovesom *koľo/kolti*, ktorý osvetlil už J. Jungmann. Deverbatívum *ukol* by teda značilo dačo odseknuté, odťaté. Pri tomto výklade sa najuspokojivejšie rieši formálna stavba tohto slova (ablatívna funkcia predpony *u-* + základ *kol)*. Významy slova *úkol* v ruských dialektoch a v slovenčine nám však umožňujú podať presnejší pôvodný primárny význam slova *úkol*. Pri odseknutých častiach *(ukoloch)* išlo o prácu s drevom (s porastmi pri riekach) spojenú s úpravou terénu i vodných tokov. Synekdochicky sa úkolom pomenoval i výsledok tejto práce (ochranné násypy, priehrady v rieke, kolové stavby). Môžeme vyjsť aj priamo z rus. csl. slovesa *ukoliti* „ohradiť, obkolesiť týnom", kde by potom deverbatívum *ukol* značilo bezprostredne (nie synekdochicky) plot, ohradu.

Sekundárny význam slova *úkol* „práca v akorde" vznikol z konkrétneho významu „plot, ohrada, násyp". Plot, ohrada, násyp slúžili nielen na ochranu, ale i na vymeranie, ohraničenie určitej časti územia. Aj V. Daľ (1956) zaznamenáva ruské nárečové slovo *úkol* vo význame „mera zemli". Koly, kolíky sa používali pri vymeriavaní vždy. Zo slovenských historických dokladov prinášame tieto:

A tu smy prawim prostrzedkem toho pole gduce byli *kole* a czinili znamenie na dwoge rozdielili. (Bytča 1484; Kniezsa, 1952) — Ta pažjt aneb to mesto, ktere na wodne mlyna a pyly teg žleby *kolmy* teprw wymerena se nachody. (Palúdzka 1634, ŠA Bytča, Inquisitiones, sign. F XIV. N 21)

Od konkrétneho významu (vyznačovanie poľa kolmi alebo kolíkmi) bol ľahký prechod k abstraktnému významu slova *úkol*. Konkrétny význam môžeme ešte sledovať pri slovách *úkolníčka, úkolníctvo, úkolník, úkolníkov, úkolníkovanie, úkolníkovať,* ktoré má A. Bernolák (1825—1827, s. 3424) a pri ktorých uvádza popri všeobecnom význame „nájomný robotník" význam „robotník pracujúci na vinici, vincúr". Títo robotníci boli platení podľa počtu viničných kolov (ide o metonymiu *kôl pri viniči* = *viničˇ*). Nemožno preto súhlasiť s tým, čo píše E. Havlová: „Totéž je možno říci o slově *úkolník*, jež znamenalo mimo jiné *úkolníky* též ty, kteří pracovali na vinicích, jako v češtině, z čehož zevšeobecnil Bernolák význam „vinař"

(Havlová, 1960, s. 278). A. Bernolák tu nezovšeobecňoval, ale uviedol používané slová s konkrétnou významovou motiváciou, ktoré vytláčal rad iných slov (*vincúr, tovarichár* a pod.).

Tieto spojitosti demonštrované na slovenskom jazykovom materiáli, ako aj ďalšia úvaha o slove *nákol* prinášajú azda trochu svetla do problematiky slova *úkol*, ktoré V. Machek (1957, s. 548) charakterizoval ako „málo jasné" a o ktorom podrobnejšie písala E. Havlová.

V slovenčine máme zachované aj toponymum *Nákel (Nákol, Náklie, Nákle, Náklo)*. Písal o ňom M. Majtán (1973). A. Bernolák (1825—1827, s. 1552) toto slovo uvádza ako apelatívum s významom „štrk, kamenec", J. Palkovič (1820, s. 1022) má zasa pri slove *nákel* význam „temenisstě, Gelüch, glabretum". J. Palkovič uvádza teda dva dosť vzdialené významy: temenisstě, Gelüch = močaristé, blatisté miesto; glabretum = miesto bez porastu. V. Machek uvádza významy: mladý vŕbový porast, mladé vŕbie na pletenie, vyrastajúce od zeme, od koreňa; vlhké miesto, najmä s nízkym vŕbovým porastom; ďalej ojedinelé a nie celkom isté významy: prístav lodí, ostrov; miesto pri rieke na skladanie tovaru. Uvádza aj srbochorvátske *nâklja* „ohyby, zákruty na riekach". V. Machek (1968, s. 388) končí výklad takto: „Slova nejasná. Asi mylný je výklad archeologů, že náklí je > osada na klech <, nákolí. Je-li snad někde stopa takového sídliště v náklí, je to pouhá náhoda". V prvom vydaní etymologického slovníka V. Machek (1957, s. 317) podáva etymologický výklad slova *náklí* zo stč. *klí* „klíček semena, výhonek" (v druhom vydaní ho vypustil) a výklad archeológov odmieta kategoricky, bez slovíčka *asi*. A. Profous (1951) uvádza názor A. Sedláčka: „Podle Sedl. Sn. 11 je nakel místo v řece n. vodě, bezpochyby výspa, na níž vyrostlo vrbí a jiné křoviny".

Slovo *nákel (nákol)* má podľa nás svoj základ v slove *kôl, kôlie* — podobne ako slovo *úkol*. Ide o veľmi staré slovo (počiatky poľského hradiska *Naklo* sa napr. kladú do čias rodového zriadenia — porov. Słownik starożytności słowiańskich, 1968). Machkova poznámka, že nieto stôp po osadách na koloch, neobstojí. Toponymum *Nákel* nemuselo označovať iba typické osídlenie, ale — a to treba znova zdôrazniť — aj úpravu terénu i vodného toku pomocou kôlovia a prútia na iné účely, napr. na lov, vykladanie tovaru a pod. Rozloženie významov slova *nákel* na terénne a riečne objekty (podobne ako pri slove *úkol*) tento náš názor potvrdzuje. Problém osídlenia príslušnej oblasti zostáva tiež veľa ráz dlho otvorený, nezodpovedaný. Ak vezmeme do úvahy starý význam *kôlia* „kríkový porast, tŕnina", je možné, že *nákolie* označovalo to isté, čo slová *sihoť, prúd, vŕbie*, o ktorých bude reč nižšie. Tento výklad by vysvetľoval tie významy slova *nákel*, kde nebolo treba ľudskej činnosti. Toponymum *Nákel* sa však na Slovensku vyskytuje aj ako označenie vyššie položených terénov, čo by

potvrdzovalo prvý výklad, súvislosť s ohradami a s kolovými stavbami. To sa zhoduje i s archeologickými výskumami. Podľa B. Chropovského (1970) sa na Slovensku zistili slovanské sídliská nielen pozdĺž riek a potokov, ale i vo vyššie položených horských oblastiach severného a stredného Slovenska. Spomína aj stavby s kolovou konštrukciou, vypletené prútím a omazané hlinou.

Mienka starších slovenských archeológov a historikov, ktorí spájali etymológiu slova *nákol* s kolmi, nie je teda nepravdepodobná, naopak, po potrebných spresneniach a doplneniach je najprijateľnejšia (Uram Podtatranský, 1903). Tento názor podopiera konfrontácia so slovom *úkol,* archeologické súvislosti a slovenské chotárne názvy.[1]

Skôr ako budeme hovoriť o slovách *sihoť, prúd* a *vŕbie,* odcitujeme niekoľko ukážok zo zaujímavého sporu trenčianskych mešťanov s majiteľom hradu o sihoť pod hradom z r. 1613 (ŠA Nitra, fond Illésházy, odd. Patrimonium, lad. 3, F 21, N 1):

Wždyczky od pamaty meg mesta Trenčyna obywatele zahrady a kapustnicze y luky gmely tu, kde ge wčžyl *sygot* posadla pod zamkom trenčžanskym. — Chodywal/sem na poratku do tych zahrad trenčžanskich, ktere boly pod zamkom, tu kde wčžyle *sygot* zrostla. — Tu na/tom mystye, kde wčžyle wrbyna posadla pod zamkom, bywaly a boly zahrady panow messtyanow trenčžanskich. — ... na/tom mystye pod zamkom, kde wčžyle *sygotka* posadla. — O tom som dobre powedoma, že tu, kde na tento čžas gest *sygotka* a prud, bywaly zahrady. — Ta zahrada tu bola, kde wčžil wrbyčže pod zamkom. — Meske zahrady bywaly tadye, kadye wčžyla wrbjna a prud pod zamkom posadla. — Wčžyle wrbyna a prud gest wysse stareho mostu. — Zahrady, sstepnicze meske boly tadye, kadye mladye a wrbyna posadla a *prud.* — ... w tich zahradach, kde wčžyle *prud* a mladye zrostlo. — ... kde wčžyle prud a mladyna, *wrbe* posadlo. — Wczyl na tom mystye prudy a wrbyna posadla. — Czo se dotyčže *sygoty* wysse a pod zamkom Trenczyna, sem powedom, že ta *sygot,* kde ge wčžyle *wrbycze* (vŕbičie), bywaly zahrady meske.

Podnes sa toto miesto pri Váhu nazýva v Trenčíne *sihoť.*

Z iných dokladov prinášame:

w *syhoti* pod/Dubnom (Žilina 1586, MA Žilina, fond Magistrát, sign. T-17k); kdežto skoro prostriedkom pole niekde tecze woda Bela, i/tam z mnostwi chlapow haty robia gwaltownie, *sihoty* nam wirubali (Liptov 1644, ŠA Bytča, Lipt. župa, Protestationes, sign. F XIV, N 40); chtegice y daleg po braterski žit,

[1] Slovo *kôlie* vo význame „ohrada, plot (na obranu zámku)" sa používa ešte v r. 1621 v inštrukcii grófa Imricha Thurzu pre kastelána zámku Lietava (Magyar Országos Levéltár Budapešť, archív rod. Fejérpataky): *Kuolie* aneb ssramky okolo wssudy, gak magj sobie poručeno, at dadj co neglep wistawiti. A wedle *kuolia* hnedky hlubokj a ssiroky ... jarek nebo priekopu w nowie kopati, wistawice podle jarku tež y kosse pletene, ktere magj biti porad iuxta dimensionem ostensam rozsazene a loco praesidij od spodku do wrchu zemy naplnene.

pusstame gich milostiam urečžiti trawnik, *sigot* tak recženi, do zalohu (Laclavá – dnes Abramová, o. Martin – 1722, ŠA Bytča, Lipt. župa, Zemianske písomnosti, rod. Velič); za žleby koncom wedle pyly horneg suca *syhotka* (Bystrička 1730, ŠA Nitra, f. Zsolnay); Dzetrichova *sihotz* Janossowi (dostala sa) (Jaklovce 1740, MOL Budapešť, arch. rod. Jekelfalussy).

Z citovaných dokladov vidieť, že slová *sihoť, prúd, vŕbie (mládie)* sa zamieňajú ako synonymá. Raz sa nimi myslí riečny nános, inokedy porast pri rieke.

O slove *sihoť* V. Machek (1968, s. 542) podľa maďarského etymológa B. Sulána usudzuje, že je prevzaté z maďarčiny ešte pred 13. storočím (zmena *g* > *h*). B. Sulán (1957) naznačuje, že význam slova *sihoť* v slovenčine „lúka na brehu rieky" je starší ako terminologický význam maďarského *sziget* „ostrov". Náznaky významu „lúka na brehu rieky" vidí B. Sulán v niektorých starých maďarských dokladoch a v maďarských nárečiach. Sme tej mienky, že slovo *sihoť* je slovanského, príp. indoeurópskeho pôvodu. Koreň *sih-* je v slovenčine i v slovách *siholiť, sihlina* (porov. Slovník slovenského jazyka, 1964), v ruštine v slove *sigla* „slatina, vlhké miesto". Veľké rozšírenie týchto slov v iných slovanských jazykoch a v rumunčine zachytáva D. Crânjalâ. Podáva i niektoré etymologické výklady. Najčastejší je výklad od lat. *silva*. D. Crânjalâ chcel spojiť formálnu stavbu slova *sihla* s prasl. koreňom *ъsch-*, uvedomoval si však ťažkosti tohto výkladu a priklonil sa radšej k názoru o pôvode slova z maďarčiny. „Neníli toto ukrajinské slovo jiný stupeň k stsl. *sъch-, sъchnǫti* (viz Miklosich EW 333), od něhož v ukrajinštině máme též *suholjiv, suhljast* subsiccus (Miklosich ibid.), které zvláštní semantickou a fonetickou cestou se isolovalo od ostatních forem a nabylo zvláštního postavení v mluvě lidu pastýřskeho a na které působila potom i slova maďarská, pak musíme hledat jeho původ v maďarštině a připustit působení řečí slovanských jak na jeho fonetism, tak i na jeho významy. Rumunština v tomto případě by přijala už hotovou věc (Crânjalâ, 1938, s. 392). Nám pôjde pri výklade o významovú totožnosť koreňa *sig-* s pojmom „suchý" a nie o vznik tohto koreňa z prasl. *sъch-, sъchnǫti.*

Pri osídľovaní hľadali starí Slovania suché miesto pri rieke a nazvali ho *sihoť* (porov. aj lat. siccus „suchý"). Neskoršie, keď sa osídľovanie začalo ďalej od vodných tokov, do názvov porastov pri rieke sa dostal opačný významový prvok „vlhkosť, blato, močiar" a pod. (porov. aj významy slov *nákel, úkol* a *prúd*). Maďari prevzali toto slovo v čase osídľovania pri riekach alebo priamo v riekach, keď ešte slovo *sigoť* malo dominantný významový prvok „suchý". Neskoršie sa slovo *sigoť* v maďarčine, ako to pri prevzatých slovách často býva, pojmovo zúžilo, terminologizovalo a označuje iba suchú zem obkolesenú riekou, ostrov. Slovo si Maďari i hláskoslovne upravili podľa zákona vokalickej harmónie na *sziget*.

Lúky pri brehoch riek sa v starej slovenčine volali aj *prúdy*. K citovaným dokladom pripojujeme ešte niekoľko ďalších:

Pustil sem kus zeme sweg urocziteg w chotarj dworeckem Nad brehj od *prudow* teplanskjh. (Dvorec [o. Topoľčany] 1633, ŠA Nitra, fond Baroš, sign. F IV N 23/1).

Rukopisný latinsko-slovenský slovník *Nomenclator pružinský* zo 17. stor. uvádza slovo *prúd* ako slovenský ekvivalent k latinskému *glarea* „kremeň, štrk, piesčitá, kamenitá pôda".

... v kterem luhu ... statek se nepasel ..., nebo i *prudy* su z našich zemi(c)h gruntovy(c)h skrz povoden Vahovu odebrate. (Horenice [dnes Horenická Hôrka, o. Považská Bystrica] 1778, Listy poddaných, s. 210); Wie-ly aneb slychal-ly swedek, že/by pany Samarowsky na *prudoch* aneb w/sygoti ... prutje .. rubaly (Trenčín 1749, ŠA Nitra, f. Zamaróczy).

V. Machek (1968, s. 485) uvádza slovenské *prúd*, ukrajinské *prud*, poľské *prąd*, slovinské *prod*, srbochorvátske *prud* „mělčina, písčité místo v řece", ruské *prud* „umělé jazero, rozlití přehrazené řeky", nárečové (Sevsk) i „mlýn (vodní a větrný)", *prudiť* „stavěti hráz". Nezachytáva význam „lúka pri brehu rieky", ktorý bol v staršej slovenčine a je aj v slovenských toponymách, najmä na Považí. Protichodnosť významov „suchý" — „mokrý" je aj pri tomto slove. Zaujímavé ustálené slovné spojenie má A. Bernolák (1825—1827, s. 2663): „Ge na *prúde:* res est in vado, ist in Sicherheit, ausser Gefahr", dnes by sme povedali „už je to v suchu".

Slovo *prúd* priraďuje V. Machek (1968, s. 486) k slovesu *prędǫ — presti*, ktorého primárny význam je zachovaný v slovinskom *oprédem — oprésti* „klesať, padať", v staroslovienskom *vъs-pręnǫti* „surgere, zdvihnúť sa". ruské *prjadaju, prjadať* „skákať, poskakovať".

Je celkom možné, že slovo *prúd* etymologicky súvisí s *prudiť*. Niektoré významy tohto slovesa (východočeské *slunce do nás p r u d i l o*, ruské nárečové *prudíťsia* „ohrievať sa" (Machek, 1968, s. 488); Kálal (1923) uvádza sloveso *pruť* „sálati, hřáti": *pec pruje* — ako citát z M. M. Hodžu) obsahujú prvok „suchý, teplý, zohriaty". Z významu „suchý" vznikal protichodný význam „mokrý, vodný, mokvavý (zápal)" a pod.

K slovám *vŕba, vŕbie* a pod. možno ešte uviesť konštatáciu J. Stanislava: „Zaujímavé je, že sa poukazuje na to, že naša vŕba je svojím pôvodom pokrvná s latinským slovom urbs „mesto" (Meringer, Walde). Mali by sme tu teda pôvodne oplotené miesto. Vývin významu by bol ten istý ako v slovančine" (Stanislav, 1950). Dôležitosť porastu pri riekach (vŕbie malo spočiatku širší význam „prútie") ako stavebného materiálu pri zakladaní sídlisk je tu evidentné. Etymológia slova *urbs* potvrdzuje nielen motiváciu

slov z praslovanského základu *gord-, ale analogicky i motiváciu slov *úkol* a *nákel*.

Cieľom našej úvahy bolo na slovenskom materiáli i v širších slovanských súvislostiach objasniť si problematiku niekoľkých slov z okruhu slovanského osídľovania. Ide o slová veľmi staré, ktorých pôvod a význam zastiera už veľa druhotných pojmových obsahov. Hľadaním spätosti týchto slov na pozadí základných archeologických a historických zistení a sledovaním vývinu významových protichodností „suchý" — „mokrý" sme sa usilovali hľadať ich etymon. Pre starobylosť, veľkú rozšírenosť a významovú rozmanitosť si zaslúžia tieto slová ďalšiu pozornosť a štúdium.

Literatúra

BERNOLÁK, A.: Slowár Slowenskí, Česko-Latinsko-Ňemecko-Uherskí. 1. vyd. Budín. Typis et Sumptibus Typogr. Reg. Univers. Hungaricae 1825—1827, 6 zv.

CRÂNJALĂ, D.: Rumunské vlivy v Karpatech se zvláštním zřetelem k moravskému Valašsku. 1. vyd. Praha, Nakladatelství Orbis 1938, s. 392.

DAĽ, V.: Tolkovyj slovar živogo velikorusskogo jazyka. Zv. 4. Moskva, Gosudarstvennoje izdateľstvo inostrannych i nacionaľnych slovarej 1956, s. 483.

HAVLOVÁ, E.: K výkladu slova *úkol*. Slavia, *29*, 1960, s. 276—280.

CHROPOVSKÝ, B.: Slovensko na úsvite dejín. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1970, s. 47.

JANŠÁK, Š.: Brány do dávnoveku. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo Tatran 1966, s. 76.

KÁLAL, K. a M.: Slovenský slovník z literatúry aj nárečí. 1. vyd. Banská Bystrica, vlastným nákladom 1923, s. 554.

Kartotéky pre Slovenský historický slovník a Slovenský nárečový slovník v Jazykovednom ústave Ľ. Štúra SAV v Bratislave.

KNIEZSA, Š.: Stredoveké české listiny. 1. vyd. Budapešť, Akadémiai Kiadó 1952, s. 54.

MACHEK, V.: Etymologický slovník jazyka českého a slovenského. 1. vyd. Praha, Nakladatelství ČSAV 1957.

MACHEK, V.: Etymologický slovník jazyka českého. 2. vyd. Praha, Academia 1968.

MAJTÁN, M.: Slová *nákel, náklo* v slovenských zemepisných názvoch. Kultúra slova, *8*, 1973, s. 278—280.

MJARTAN, J.: Ľudové rybárstvo v Liptove. In: Národopisný sborník. 11. Red. A. Melicherčík. Bratislava, SAVU 1952, s. 101—189.

PALKOVIČ, J.: Böhmisch-deutsch-lateinisches Wörterbuch. Zv. 1. 1. vyd. Praha 1820.

PROFOUS, A.: Místní jména v Čechách. Zv. 3. 1. vyd. Praha, Česká akademie věd a umění 1951, s. 175.

Slovník jazyka staroslověnského. Zoš. 15 (k — križma). 1. vyd. Red. Josef Kurz. Praha, Academia 1967, s. 41.

Slovník slovenského jazyka. Zv. 4. Red. Š. Peciar. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1964, s. 77.

Słownik starożytności słowiańskich. Red. G. Labuda a Z. Stieber. Zv. 3. (L—O). 1. vyd. Wrocław — Warszawa — Kraków, Wydawnictwo Polskiej akademii nauk 1968, s. 347.

STANISLAV, J.: Zo života slov a našich predkov. 1. vyd. Bratislava, Štátne nakladateľstvo 1950, s. 49.

STANISLAV, J.: Dejiny slovenského jazyka. Zv. 3. Texty. 2. doplnené vydanie. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1967, s. 14.

SULÁN, B.: Sur quelques élements hongrois du vocabulaire tchèque. Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae, *3*, 1957, s. 297.

URAM PODTATRANSKÝ, R.: Pohľad s Rohačky. Časopis museálnej slovenskej spoločnosti, *6*, 1903, s. 41—42.

Vlado Uhlár

O NÁZVE STAROSLÁVNEJ NITRY

Staroslávna Nitra je najstarším historicky doloženým mestom celej našej vlasti. Ako sídlo panstva kniežaťa Pribinu sa spomína v spise *Conversio Bagoariorum et Carantanorum*, ktorý vznikol niekedy r. 870—871 vo Východofranskej ríši so zámerom obhájiť nároky salzburského arcibiskupa a nemeckej hierarchie na Panóniu a na územie nad Dunajom proti samostatnosti cirkevnej provincie spravovanej vlastnou slovienskou hierarchiou na čele s arcibiskupom Metodom. V uvedenom spise o obrátení Bavorov a Korutáncov sa píše, že salzburský arcibiskup Adalrám nitrianskemu kniežaťu Pribinovi (niekedy v r. 826—828) „vysvätil kostol za Dunajom na jeho panstve nazývanom Nitrava".

Je nepochybné, že spomínaný kostolík bol skutočne na území dnešnej Nitry, hoci nie je celkom isté, či kostolík a Pribinov hrad mesto (terminológiou P. Ratkoša „hradské mesto") bol na návrší okolo piaristického kostola a starého gymnázia a či nie azda na podvrší Zobora na Martinskom vŕšku, kde archeologické výskumy B. Chropovského zistili rozvité a rozsiahle výrobné, obchodné, kultúrne a isto aj správne sídlisko (hradské mesto) našich predkov v 9. storočí.

Je tiež nepochybné, že mesto, ako to často býva, dostalo názov podľa rieky tečúcej jeho územím. Názov *Nitrava* s príznačnou slovotvornou príponou *-ava* patrí do bohatého radu riek, ktorých názvy sú utvorené týmto sufixom (porov. *Orava, Ondava, Udava, Stretava, Žikava, Rimava, Žitava, Bebrava, Blava, Rudava, Morava*). Pri niektorých vznikli aj osady toho istého mena (porov. *Trnava, Myjava, Stretava, Tibava*), ba môžno dôvodne predpokladať, že aj názvy starých hradov a zámkov a niektorých osád, ako je napr. *Likava, Lietava, Jelšava, Kokava, Moldava,* sú pomenované podľa názvov vodných tokov, hoci ich názvy v takomto znení už nie sú doložené.

Treba sa aj s tým spriateliť, že názov rieky a mesta Nitry nie je slovanského pôvodu. Onomastiku nemôže pomýliť, že sa zavše nezdôvodnene spomínavala akási súvislosť so slovom *vъn-ǫtrь* (porov. *vnútri, nútro,* čes. *nitro*); táto naivná etymológia dôvodila, že Nitra tečie vnútri medzi štyrmi riekami. Jestvuje však baltoslovanské slovo *nitra* vo význame „zástava, prápor."

Názov mesta a rieky Nitry zaujal mnohých bádateľov spomedzi jazykovedcov i historikov najmä v súvislosti so slávnou minulosťou tohto mesta, ale — ako to už v oblasti etymológie veľmi často býva — nedospelo sa k jednotnému náhľadu. Zdá sa nám nepochybné, že je to predslovanský

názov. Naši predkovia po príchode na terajšie územie spoza Karpát ho prevzali od predchádzajúceho obyvateľstva povodia Nitry. Zavše sa tvrdilo, že tento názov je germánskeho pôvodu *Nitrahwa* > *Nitraha* > *Nitrava*. Možno však uviesť rozšírenejší a pravdepodobnejší náhľad, že aj germánske kmene (azda Kvádi) pôvodný názov substituovali do vlastnej sústavy hydroným (podobne ako po nich Slovania), keď ho poznali už ich predchodcovia u nás Kelti a pred nimi zasa ich prvší predchodcovia neznámeho etnického pôvodu, z ktorých sa tradične najčastejšie spomínajú (bezpečne nedoložení) Ilýri.

Skutočnosťou však tiež je, že proti názvu *Nitrava*, doloženému v 9. storočí, stojí dnešná podoba názvu rieky a mesta *Nitra*. A tu sa začína významný bádateľský spor o vzájomný pomer uvedených dvoch podôb tohto názvu.

Uvedený spor vyvolal maďarský slavista J. Melich, ktorý po prvej svetovej vojne (1923, 1929) prišiel s výkladom, že starý, pôvodný názov *Nitrava* po dobytí a obsadení historického Nitrianska Maďarmi prevzalo nové obyvateľstvo a podľa hláskoslovných zákonov maďarčiny prešiel vývinom jej vlastným tak, že najprv z neho (z predposlednej slabiky) vypadla samohláska *a* a neskôr aj spoluhláska *v* (*Nitrava-Nitrva-Nitra*, v maď. pravopise *Nyitra*). Pravda, stredný člen tohto vývinového radu nie je doložený, iba sa predpokladá, hoci si výslovnosť *Nitrva* aj v staršej maďarčine ťažko predstaviť. Podľa J. Melicha sa táto zmena uskutočnila už v 10.—11. stor., takže potom sa už stretáme iba s podobou *Nitra* (latinizovane *Nitria*). Podobu *Nitra* si vraj od Maďarov spätne osvojili aj Slováci, keď sa z ich jazykového povedomia vytratila stará podoba *Nitrava*. Obdobné spätné prevzatia sú napokon známe takmer vo všetkých jazykoch, pretože v pohraničných oblastiach z rozličných príčin nastávali opätovné presuny obyvateľstva a osobitne sa uplatňovali aj zásahy nových vládnúcich tried.

K výkladom J. Melicha sa novšie priklonil aj náš historik prof. B. Varsik v štúdii *K vzniku dnešného slovenského názvu Nitra*, uverejnenej najprv v Acta Universitatis Carolinae, Philologica 1—3, 1966, s. 219—227, Slavica Pragensia VIII, a najnovšie v súbore štúdií *Zo slovenského stredoveku* (1972). Pre takýto vývin názvu *(Nitrava — Nitra)* sa J. Varsik rozhodol aj napriek tomu, že popredný český lingvista V. Šmilauer v základnom diele slovenskej toponomatiky *Vodopis starého Slovenska (1932)* a potom aj v iných štúdiách už pred štyridsiatymi rokmi vyjadril zásadné námietky proti výkladom J. Melicha a triezvo, lebo si uvedomoval zložitosť pôvodu názvov riek, uzavrel protirečivé názory konštatovaním, že „etymológia a vývoj tohto názvu sú nejasné".

Je totiž oprávnená mienka, že popri názve v podobe *Nitrava* používa-

nom historickými Moravanmi-Slovienmi v 9. stor. paralelne s názvom ich hlavnej rieky *Moravy* už odprvoti v starom Nitriansku jestvovala pôvodnejšia podoba *Nitra,* teda bez rozšírenia sufixom *-ava.* Názov *Morava* je tiež substitúcia za antické pomenovanie *Maro,* lat. *Marus,* germánske *Maraha.* Apelatívum *morava* vo význame trávnaté miesto, lúka bolo u Slovanov časté, a preto na substituovanie cudzieho pomenovania do jazyka pomoravských Slovienov-Moravanov nebolo prekážok.

Názov *Nitrava* je doložený iba raz v spomenutom spise *Conversio.* V Pilgrimových falzách z rokov 973—974 sa síce spomína biskup „sancte Nitrauensis ecclesie" (Alchuuinus, dokonca na roky 824—827), kde adjektívum *nitravensis* je od základného tvaru *Nitrava,* ale pravdepodobne nejde o nový výskyt tejto podoby, ale iba o odvodeninu z podoby *Nitrava* použitej v spise *Conversio.*

Bezpečný doklad na latinizované znenie *Nitria* je až v origináloch zoborských listín z r. 1111 a 1113.

Pozoruhodné však je, že už z 9. stor. máme doložené starobylé antroponymum *Nitrabor* odvodené z podoby *Nitra.* Nachodí sa zapísané na okraji Cividalského evanjelia v Rastislavovej družine na púti v Taliansku.

Nie menej významné sú starobylé oronymá *Tatra, Matra, Fatra,* ktoré majú obdobnú fonetickú skladbu ako názov *Nitra,* čo si povšimol takmer každý bádateľ zaoberajúci sa otázkou pôvodu tohto názvu.

Mohli by sme pridať aj ďalší argument za pôvodnosť podoby *Nitra.* K názvom riek *Orava, Rimava* jestvujú deminutívne názvy ich menších prítokov *Oravica, Rimavica,* obdobne *Lukavica, Jelšavica* (v Sliezsku *Ostravica*), ale pre prítok Nitry v jej hornom toku je iba názov *Nitrica* (niet podoby *Nitravica*); je to nepochybne veľmi starý názov, hoci iba novšie doložený.

Isteže výklad J. Melicha vychodil z bádateľského úsilia vyložiť pomer podoby *Nitrava* a *Nitra* v zmysle autorových úsilí o potvrdenie prenikavého zásahu maďarského etnika a jazyka aj do vývinu slovenských toponymických názvov. B. Varsik vo výklade J. Melicha zasa našiel oporu pre svoje obdobné náhľady o prerušení sídelnej a jazykovej kontinuity slovenského obyvateľstva v Nitre a na jej okolí po zániku Veľkej Moravy a neskoršom spätnom prevzatí názvu mesta a rieky Slovákmi od Maďarov už v novej podobe podľa vývinu maďarčiny.[1] (Dalo by sa pochopiť, že vply-

[1] Takéto spätné preberanie toponymických názvov je veľmi častý jav v južnej časti Košickej kotliny, ako to bohatými príkladmi dokladá a novými výkladmi prenikavo osvetľuje B. Varsik v základnom historickom diele tohto kraja *Osídlenie Košickej kotliny I* (Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1964).

Obdobný prípad ako predpokladané preberanie názvu *Nitrava — Nitra* je názov Zemplína a Zemplínskej stolice (pozri štúdiu toho istého autora *K vzniku a pôvodu slovenského a maďarského názvu Zemplín — Zemplén* v knihe B. Varsika *Zo sloven-*

vom cirkevnej a stoličnej administratívy sa táto podoba rozšírila aj v horných končinách Ponitria, kde sa s prerušením sídelnej a jazykovej kontinuity slovenského obyvateľstva nepočíta. Ale azda aj tak by sa bol v neskorších dokladoch vyskytol pôvodný tvar *Nitrava* a *Nitravica* v názvoch riek.)

Isté je, že pre 10. a 11. stor. niet dokumentov, ktoré by mohli dokladmi potvrdiť hypotézu o vývine *Nitrava* > *Nitrva* > *Nitra*. Ale takisto niet bezpečných jednoznačných dokladov ani na tézu vyvodenú zo spomínanej hypotézy o prerušení slovenskej sídelnej a jazykovej kontinuity v Nitre a na jej okolí.

Faktom je, že príchod maďarského kmeňového zväzu, v ktorom vedúcu úlohu mali príslušníci vojenskej tureckej vrstvy troch kabarských kmeňov (Slovensko, Dejiny, 1971), zapríčinil rozvrat a konečnú skazu Veľkej Moravy a že pomoravské kvitnúce centrá (Staré Mesto pri Uhorskom Hradišti, hradisko Valy pri Mikulčiciach), ako aj slovenské hradiská a Nitru postihla ničivá pohroma. Hoci aj istá časť obyvateľstva a najmä bojovníkov kniežacích družín padla v bojoch a druhá časť sa rozutekala, predsa

---

ského stredoveku, s. 157—174). V tejto štúdii autor opäť na bohatých dokladoch poukázal na pôvodný názov *Zemnen*, ktorý sa síce v starých dokladoch vyskytuje iba raz (v pápežských desiatkoch z r. 1332—1335 *de archidyaconatu inferiori Zemnem*) popri najčastejších dokladoch na *Zemlun, Zemlin, Zemlen*, novšie *Zemplen, Zemplín* (s maďarskou hláskoslovnou zmenou *mn* > *ml* > *mpl*), ale ktorý v podobe *Zemné* (*Zemne*), *Zemno* pre mestečko bol živý ešte v minulom storočí (r. 1849 *Zemne, we stolici Zemnenské*), ba doklady sú aj zo súčasnosti (*Zemne, idzem do Zemneho* z r. 1949).

B. Varsik vychodí zo slovenského (teda nie z východoslovanského alebo z bulharského, resp. srbochorvátskeho) základu aj pri etymológii názvu *Topľa*. Podľa neho slovenský názov *Teplá* prevzali Maďari; v maďarčine prešiel vlastným hláskoslovným vývinom *Toplu* > *Topl* > *Topli* > *Topul* > *Tapli* > *Tapoly* (akceptuje výklad J. Melicha, ktorý však hovorí o juhoslovanskom základe z *Toplъ*) a zemplínski Slováci ho spätne prebrali a upravili do podoby *Topľa*. B. Varsik odmieta výhrady V. Šmilauera proti výkladom J. Melicha. Ako však vysvetliť toto spätné preberanie, keď rieka Topľa tečie celá iba slovenským jazykovým prostredím a v celej severnej polovici Zemplínskej stolice sa nikdy neprerušila kontinuita slovenského obyvateľstva, ako uvádza sám autor (s. 185—186)! Zdá sa nám preexponované autorovo zdôvodňovanie, že sa tak stalo vplyvom maďarského strážneho obyvateľstva, ktoré dokonca už na rozhraní 11. a 12. stor. obsadilo dolný tok Tople v oblasti zásekov od Vranova až nad Hanušovce (a ďalej k Tulčíku a Sabinovu v Šariši) a ktoré podľa Varsika v 12.—13. stor. „muselo aj tu získať prevahu nad pôvodným slovanským obyvateľstvom".

Hoci výklad B. Varsika je pozoruhodným príspevkom k slovenskej hydronymii, nazdávame sa, že ostávajú v platnosti výhrady V. Šmilauera a jeho triezve konštatovanie, že pri názve *Topľa* ide iba o náhodnú podobu s kmeňom *„tepl-" (teplý, Teplá, Toplá?)*. I keď aj v hontianskom nárečí jestvuje podoba adjektíva *toplý (toplá voda, topleĵ opklat)*, ako sám B. Varsik uvádza podľa M. Majtána, a hoci sú aj iné nevysvetlené javy (napr. podoba *totka* popri bežnej a spisovnej podobe *tetka*), názov *Topľa* treba pokladať za predslovanský.

značná časť obyvateľstva ostala v starých sídliskách.[2] Veľká časť rozutekaného obyvateľstva sa aj za nových pomerov vracala a vrátila do starých sídel a Nitra ani po zaujatí Uhrami neprestala byť dôležitým strediskom mestského charakteru. V 11. stor. ako významné stredisko (obchodné, kultúrne a nepochybne aj výrobné) bola sídlom údelného kniežatstva arpádovskej dynastie, odkiaľ sa vládlo nielen na slovenskej časti Uhorska, ale aj na celom území zaujatom Maďarmi.

Netreba pochybovať ani o tom, že Nitra mala vtedy miešané obyvateľstvo, a že na jej okolí vznikli osady podmaniteľov, neraz v starých slovenských sídliskách, na upevnenie nadvlády nad Slovienmi-Slovákmi, u ktorých nepochybne dlho žili veľkomoravské mocenské a kultúrne tradície. (Ich prejavom je aj existencia kláštora na Zobore, nadovšetko však povesť o Svätoplukovi ako mnichovi v tomto kláštore, zachytená českým kronikárom Kosmom v jeho latinskej Českej kronike z prvej štvrtiny 12. stor.) Ak slovenská jazykoveda v zmiešaní starého a nového obyvateľstva hľadá príčiny a objasnenie vzniku mäkkostnej vokalickej korelácie strednej slovenčiny (proti konsonantickej mäkkostnej korelácii ostatnej slovenčiny), čím vznikol jeden z najcharakteristickejších znakov jej fonematickej sústavy, potom je zjavné, že ovplyvňovanie tu bolo mnohostranné a vzájomné, no celkom isto nie je správne hovoriť o prerušení kontinuity pôvodného slovenského obyvateľstva na území mesta Nitry a jeho najbližšieho okolia, kde vraj „pôvodné slovenské obyvateľstvo v 10.—13. storočí tiež vyhynulo" (Varsik, 1972, s. 154).

Proti tomu svedčí aj známa listina zoborského kláštora z r. 1111. Spomedzi dvanástich významných nitrianskych svetských a cirkevných hodnostárov privedených opátstvom kláštora na súd do Ostrihoma za svedkov na potvrdenie starých práv a výsad kláštora (vyberanie mýta v oblasti Nitry, Váhu a Trenčína) sa menovite uvádzajú starci s typickými slovanskými menami: Una a Bača (Bacna), ktorí po mnoho rokov boli španmi v Nitre, potom Deda a Kača (Cace, Kačä), synovia špana Buken (Buquen, Bukän; porov. priezviská Bukna, Bugan), vyše 80 roční, ktorí tiež zaujímali takéto postavenie, a teda pamätali ešte časy kráľa Štefana. Ďalší

[2] Hoci sa v novších prácach maďarských historikov a lingvistov už uplatňuje triezvosť, uznáva sa autochtónnosť Slovákov v krajine pod Tatrami i úsilie po objektivite v zisťovaní vzájomných vzťahov maďarského etnika a nemaďarských národností v starom Uhorsku, predsa aj B. Varsik opätovne nachodí v tomto smere mnohé protirečenia v prácach J. Melicha, E. Malyusza, I. Kniezsu, G. Györffyho, ktoré sa týkajú tejto problematiky vo vzťahu k Slovákom v stredovekých uhorských dejinách. Triezva a svedomitá interpretácia všetkých dostupných prameňov o národnostnom zložení obyvateľstva vo včasnofeudálnom Uhorsku ukazuje, že v tom čase žili Slováci v slovenských krajoch približne na tej istej územnej rozlohe ako dnes. Boli však aj jazykovo miešané južné oblasti, maďarské enklávy strážnych oddielov na západných a severných hraniciach, ale aj slovenské enklávy v Panónii (porov. Slovensko, Dejiny, 1971, s. 241).

svedkovia boli Pěňat (Penet), Sějun (Seiun), Zbyša (Sbyša, Subissa), ale i Martin, Figa, Peregrin iudex a potom Peträ a Kup (Cup). Tieto dve posledné mená majú v tvare *Peträ* a v základe *Kup* (porov. *Kupčo*) tiež slovenské súvislosti. Nie je náhodné, že medzi nimi niet maďarského mena (porov. Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae 1971).

I noví vládcovia Nitry a ich špani a družiníci potrebovali dobré domáce pracovné sily so skúsenosťami a pracovnými návykmi mnohých predchádzajúcich generácií, poľnohospodárske a remeselnícke výrobky obyvateľstva tejto starodávnej kultúrnej oblasti, ktorá počas veľkého narastania výrobných síl najmä v 9. stor. (v časoch Pribinu až Svätopluka) podstatne postúpila v rozvíjaní foriem a triednej diferenciácie včasnofeudálnej spoločnosti.

V 10. stor. po ovládnutí našej krajiny početnejšími a údernejšie vyzbrojenými dobyvateľmi (početná rýchla jazda proti peším bojovníkom našich predkov), ktorí však výrobne a kultúrne boli na nižšom stupni spoločenského vývinu, nastal v starom historickom Nitriansku značný úpadok. No celkom iste nie púšť ani zánik starého obyvateľstva. Preto nie je správne hovoriť o vyhubení alebo o vyhynutí starých nitrianskych Slovienov-Slovákov, lež o celkom pochopiteľnom a doloženom spolunažívaní víťazov i podmanených, nového i starého domáceho obyvateľstva, o novej vlne posledného „sťahovania národov", ktorej skupiny sa osadili aj uprostred slovenského obyvateľstva v Nitre. Vedúca vrstva bojom vyradila značnú časť domácej vládnúcej triedy, kým s jej menšou časťou sa istým spôsobom vyrovnala. I mená svedkov na zoborskej listine z r. 1111 o tom hovoria presvedčivou rečou.

Takáto je historická stránka problematiky.

Otázka pomeru podoby *Nitrava* a *Nitra* (názov mesta a rieky) je v jazykovede čisto vedeckým problémom a pochopiteľne nemožno z neho vyvodzovať ďalekosiahle závery pre minulosť (tobôž nie pre súčasnosť). Túto otázku si však jazykovedec nemôže nepovšimnúť.

Literatúra

Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae. 1. Edidit R. Marsina. 1. ed. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1971, s. 63—64.

Slovensko. Dejiny. Red. J. Tibenský. 1. vyd. Bratislava, Obzor 1971, 851 s.

STANISLAV, J.: Dejiny slovenského jazyka. Zv. 1—3. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1956, 1958, 1957.

ŠMILAUER, V.: Vodopis starého Slovenska. 1. vyd. Praha — Bratislava. Nákl. Učené společnosti Šafaříkovy v Bratislavě 1932. 564 s.

VARSÍK, B.: Zo slovenského stredoveku. 1. vyd. Bratislava. Vydavateľstvo SAV 1972. 534 s.

DISKUSIE

Pavel Ondrus

VIACNÁSOBNÉ PRÍSLOVKOVÉ URČENIE VO VETE TYPU **OSTAL VZADU, PRI PLOTE**

Pri analýze vety sa v našej školskej praxi postupuje tradične, alebo sa vovádzajú do metodiky rozboru novšie postupy.[1] Robiť syntaktický rozbor tradične znamená, že sa vetný člen rozpoznáva jedine podľa pádovej otázky.[2] A vnášať do syntaktickej analýzy novšie postupy značí, že sa vetné členy vydeľujú na základe určovania syntaktických vzťahov vo vete.[3] Tento druhý postup pokladáme za správny. Zle je však, ak do školskej praxe prenikajú také koncepcie, ktoré sú výsledkom neadekvátnej analýzy syntaktického faktu. Takým je napr. výklad predložkovej konštrukcie *pri plote* ako prístavku k príslovke *vzadu* vo vete *Ostal vzadu, pri plote.*[4]

Vo vete *Ostal vzadu* príslovka *vzadu* má úlohu príslovkového určenia miesta. Vo vete *Ostal pri plote* konštrukcia *pri plote* sa ako vetný člen môže určovať dvojako. Ak sa na ňu opytujeme tradične, t. j. pádovou otázkou, predložkový výraz predstavuje predmet v lokáli. Ak však urču-

[1] Porov. k tomu knihu V. Betákovej *Metodika slovenského jazyka v školách II. cyklu,* Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1970, s. 207.

[2] Porov. tamže, s. 207: Predmet s nezhodným prívlastkom alebo s príslovkovým určením vyjadreným pádom podstatného mena si žiaci mýlia preto, lebo vetný člen sa usilujú rozpoznať jedine podľa otázky naň. Keď teda vidia vo vete pád podstatného mena, bez toho, že by vychádzali zo syntaktického vzťahu, utvoria si otázku, ktorú im navodí tvar slova. Podstatné meno je vždy v nejakom páde, a tak žiaci bez potrebnej úvahy v syntaktickej rovine zistia pád podstatného mena. Vyjadrenie vetného člena pádom iným ako nominatívom je im dostatočným dôvodom na to, aby vetný člen pokladali za predmet. Napr. vo vete *Hlásili to v rozhlase* vetný člen *v rozhlase* určia ako predmet v šiestom páde. Vo vete *Vojak pri vchode nechcel chlapcov vpustiť* vetný člen *pri vchode* určia ako predmet na základe otázky *pri kom? pri čom?.*"

[3] Porov. tamže, s. 119: „...učiteľ školy druhého cyklu si musí uvedomiť, že tieto vedomosti (rozumej: vedomosti o vetných členoch zo základnej deväťročnej školy — pozn. P. O.) sú didakticky obmedzené. Žiaci napr. nie sú v dostatočnej miere poučení o tom, že slová vo vete sú vo vzťahoch, ktoré vyplývajú z ich funkcie ako vetných členov. Preto — hovorí V. Betáková ďalej — treba, aby učiteľ ...zistil, nakoľko žiaci ovládajú náuku o vzťahoch. ...Lebo ak žiaci nepochopia syntaktické vzťahy, budú si niektoré vetné členy ... pliesť ešte aj pri maturite alebo na prijímacej skúške na vysokú školu ako uchádzači o štúdium slovenského jazyka."

[4] Porov. článok R. Schneka *Ku koncepcii prístavku v teórii i v praxi* (Slovenský jazyk a literatúra v škole, *12* 1965/1966, s. 266—268) alebo príspevok *O grafickom znázorňovaní vetnej stavby* (Slovenský jazyk a literatúra v škole, *14,* 1967/1968, s. 210—211).

jeme konštrukciu na základe jej syntaktických vzťahov, máme do činenia s príslovkovým určením miesta. A akú vetnočlenskú platnosť má predložkový výraz *pri plote* vo vete *Ostal vzadu, pri plote?* Je predmetom v lokáli, či príslovkovým určením miesta?

Predložková konštrukcia vo vete *Ostal vzadu, pri plote* sa len pri tradičnom určovaní na základe pádovej otázky pokladá za predmet v lokáli. Ak sa však hodnotí v syntaktickej rovine, situácia sa mení preto, že konštrukcia *pri plote* má taký istý syntaktický vzťah k prísudku *ostal* ako príslovka *vzadu.* Napokon i tesné susedstvo predložkovej konštrukcie *pri plote* ako nemorfologizovaného vetného člena s príslovkou *vzadu* ako morfologizovaného vetného člena[5] determinuje dominantné syntaktické vlastnosti výrazu *pri plote,* vlastnosti príslovkového určenia miesta. Tak vzniká vo vete *Ostal vzadu, pri plote* situácia, že sa v nej vyskytujú dva rovnocenné vetné členy, dve príslovkové určenia miesta. Preto v spojení *vzadu, pri plote* nemožno hľadať voľný prístavok *pri plote* k príslovke *vzadu* — ako sa to uvádza v dvoch citovaných článkoch časopisu venovaného metodike vyučovania slovenského jazyka na školách[6] —, ale viacnásobný vetný člen, viacnásobné príslovkové určenie miesta.[7]

To isté možno sledovať aj vo vete *Šatku má hlboko, na nose.*[8] V nej sa predložková konštrukcia *na nose* môže dvojako určovať. Ak sa pýtame na ňu tradične, pomocou pádovej otázky, predložkový výraz *na nose* je predmetom v lokáli. Ak výraz *na nose* hodnotíme v syntaktickej rovine, má funkciu príslovkového určenia miesta. Je pri ňom ten istý vzťah k slovesu *má* ako pri príslovke *hlboko.* Okrem toho susedné príslovkové určenie *hlboko* determinuje syntaktické vlastnosti predložkového spojenia *na nose* tak, že v nej celkom prevláda funkcia príslovkového určenia miesta. Dostávajú sa potom vo vete *Šatku má hlboko, na nose* vedľa seba dve rovnocenné príslovkové určenia miesta a vytvárajú viacnásobný vetný člen. Ani v tejto vete nemožno v spojení *hlboko, na nose* vidieť voľný prístavok konštrukcie *na nose* k príslovke *hlboko,* ale viacnásobné príslovkové určenie.

Dominujúca syntaktická funkcia predložkovej konštrukcie sa determi-

---

[5] Termíny *morfologizovaný* a *nemorfologizovaný vetný člen* porov. v práci D. E. Rozentaľa a M. A. Telenkovovej *Spravočnik lingvističeskich terminov,* Moskva 1972, s. 165—167.

[6] Porov. poznámku 4.

[7] J. Ružička v štúdii *Viacnásobný vetný člen* (Jazykovedné štúdie. 1. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1956, s. 156) píše: „Viacnásobné príslovkové určenie sa skladá z niekoľkých príslovkových určení. Za rovnocenné príslovkové určenie pokladáme príslovkové určenia rovnakého druhu; napr. dve príslovkové určenia miesta, času, dôvodu, dôsledku, účelu, miery, nástroja a pod."

[8] Príklad sme prevzali zo štúdie J. Ružičku, tamže, s. 156. Pôvodné znenie vety je: *Žena zastala, má šatku hlboko, skoro na samom nose.* (Kukučín)

nuje i vtedy, keď predložkový výraz stojí pred príslovkou, a nie za ňou, napr. vo vete *Prichádzali v autách aj peši.*[9]

Aj tu ak sa na predložkový výraz *v autách* opytujeme tradične, pádovou otázkou, má funkciu predmetu v lokáli. Ak však tú istú predložkovú konštrukciu hodnotíme v syntaktickej rovine vzťahov, plní funkciu príslovkového určenia spôsobu. Črtu príslovkového určenia spôsobu ako dominantnú vyzdvihuje v nej aj príslovka *peši*, ktorá je s ňou v tesnom susedstve a zatláča jej predmetový význam celkom do úzadia. Preto máme vo vete *Prichádzali v autách aj peši* do činenia s viacnásobným príslovkovým určením spôsobu, a nie s voľným prístavkom okolnosti.

Netreba už osobitne zdôrazňovať, že ani vo vetách *Kniha vyšla teraz, pred týždňom, Veď som ho kúpil len teraz, pred rokom, Bol tu teraz, pred chvíľou*[10] nemožno hľadať voľné prístavky okolnosti, ale viacnásobné príslovkové určenie času.

Pravda, v bežnej alebo i knižnej reči sa vyskytujú komplikovanejšie spojenia viacnásobných vetných členov, ako sme opísali v rozoberaných syntaktických konštrukciách. Vidieť to z príkladov *Les sa tiahne do Liptova, ba ešte ďalej; Zuna bola aj tu stále pri mne, hocikedy i hocikde, či vo dne pri práci, či večer pri ohni, či v noci pod tichým blkotom hviezd alebo ráno, keď ružové blesky presiakúvali zelené šero pod konármi.*[11] Spojenia *do Liptova, ďalej; hocikedy, vo dne; hocikedy, v noci; hocikde, pri práci; hocikde, pri ohni* atď. hodnotíme v týchto vetách ako viacnásobné vetné členy, ako viacnásobné príslovkové určenia miesta a času.

K analyzovanému typu viacnásobného príslovkového určenia sa žiada ešte poznamenať:

1. V školskej praxi sa v posledných rokoch začalo prijímať široké ponímanie prístavku. Podľa neho vo vete *Ostal vzadu, pri plote* sa predložková konštrukcia *pri plote* pokladá za voľný prístavok okolnosti k príslovke *vzadu*. Rozbor ukázal, že v spojení *vzadu, pri plote* máme do činenia s viacnásobným vetným členom, viacnásobným príslovkovým určením rovnakého druhu.

2. Takéto osvetlenie viacnásobného príslovkového určenia vo vete typu *Ostal vzadu, pri plote* bude mať dôsledky nielen pre teóriu prístavku a viacnásobného vetného člena, ale aj pre vyučovanie slovenskej skladby.

---

[9] Porov. tamže, s. 165. Veta pôvodne znie takto: *A potom prišla vojna a s ňou začali prichádzať do Klancov ľudia z mesta, v autách aj peši, ale vždy s napchatými peňaženkami.* (Mináč)

[10] Príklady sú z článku R. Schneka *O grafickom zobrazovaní vety* (Slovenský jazyk a literatúra v škole, *14*, 1967/1968, s. 211) a z príspevku *Ku koncepcii prístavku v teórii i v praxi* (Slovenský jazyk a literatúra v škole, *12*, 1955/1966, s. 267).

[11] Porov. RUŽIČKA, J.: op. cit., s. 161, 177.

Ladislav Dvonč

RYTMICKÝ ZÁKON V ADJEKTÍVACH OD CUDZÍCH ZEMEPISNÝCH NÁZVOV

V prídavných menách vzoru *pekný* sa v spisovnej slovenčine dodržiava pravidlo o krátení dlhej slabiky po predchádzajúcej dlhej slabike, t. j. rytmický zákon (RZ), napr. *presný, čistý*, ale *prísny, čierny* a pod.[1] RZ sa dodržiava aj v odvodených prídavných menách na *-ský*, ak je v odvodzovacom základe pred príponou *-ský* dĺžka, napr. *vodič — vodičský, Levoča — levočský*, ale *poslucháč — posluchácsky, Devín — devínsky, Biel — bielsky*.

Prídavné mená na *-ský* sa tvoria aj od cudzích názvov miest a iných zemepisných názvov, ktoré majú v poslednej slabike kmeňa dĺžku. Táto dĺžka je niekedy vyjadrená rovnakým grafickým prostriedkom ako v spisovnej slovenčine, t. j. dĺžňom nad príslušnými písmenami (napr. *Tatabánya — tatabánsky*), niekedy však inak, napr. spojením istých samohláskových písmen, ako je to v názvoch *Liverpool, Aberdeen, Haag* a pod., alebo sa dokonca dĺžka osobitne graficky nevyznačuje (napr. *Alabama*, vysl. *elabáma*). Uplatňovanie RZ v takýchto derivátoch na *-ský* pre rozdiel medzi pravopisom a výslovnosťou (rozdiel z hľadiska zvyklostí v slovenskom pravopise) predstavuje osobitný problém, ktorému chceme venovať pozornosť v tomto príspevku.

Najprv si všimneme jednotlivé prídavné mená tohto typu, ktoré sa zaznamenávajú v 6. zv. Slovníka slovenského jazyka.[2] Vychádzame teda z platnej kodifikácie, ktorú v jednotlivých sporných prípadoch konfrontujeme s výslovnostnými zákonitosťami.

Uvedieme v abecednom poriadku príslušné zemepisné názvy, ich výslovnosť a prídavné mená na *-ský*. Ide o tieto prípady:

Aberdeen [ebrdýn], aberdeensky
Alabama [elabáma], alabamský
Arles [árl], arleský
Baltimore [bóltymór], baltimorský
Baton Rouge [batnrúž], batonrougeský
Bolzano [-cá-], bolzanský
Bordeaux [bordó], bordeauxský
Bône [bón], bônsky

[1] Podrobnejší rozbor prípadov, v ktorých sa uplatňuje, resp. neuplatňuje RZ, pozri v mojej práci *Rytmický zákon v spisovnej slovenčine*, 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV, 1955.

[2] Slovník slovenského jazyka. Zv. 6. Red. Š. Peciar. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1968, s. 255—305 (kap. Zemepisné názvy).

Calais [kalé], calaiský
Colorado [kolorá-], coloradský
Diósgyőr [dyjóšďőr], diósgyőrsky
Guayana [gvajá-], guayanský
Haag [hág], haagsky
Hollywood [-vúd], hollywoodsky
Cherbourg [šerbúr], cherbourský
Chicago [šikágo], chicagský
Chile [či-], chilský i čílsky
Indiana [-éne], indianský
Karlskrona [-krúna], karlskronský
Karlsruhe [-rúe], karlsruhský
Kiel [kíl], kielsky
Lago Maggiore [madžóre], lagomaggiorský
Landskrona [lantskrúna], landskronský
Liège [lijéž], liežsky
Liverpool [livrpúl], liverpoolsky
Luxembourg [lüksambúr], luxembourský
Oviedo [-vjé-], oviedský
Rhône [róna], rhônsky
Ruhr [rúr], ruhrský [rúrski]
Saint Paul [sentpól], saintpaulský
Saint Pierre [sén piér], saintpierrský
San Marino [sanmaríno], sanmarinský
Santa Cruz [krúz], santacruzský
Seina [sé-], seinský [sénski]
Siena [sijéna], sienský
Strasbourg [-búr], strasbourský
Waterloo [vótrlú], waterlooský

Z uvedených názvov sa niektoré spomínajú aj v iných jazykových a pravopisných príručkách, pričom v jednej z nich (u A. Zaunera) nachádzame aj ďalší podobný prípad.

Pravidlá slovenského pravopisu:[3] *Haag — haagský, Chicago [Čikágo] — chicagský, Chile [Číle] — čílsky.*

Príručka slovenského pravopisu pre školy:[4] *Haag — haagsky, Chicago [čikágo] — chicagský, Chile [číle] — čílsky i chilský.*

Praktická príručka slovenského pravopisu:[5] *Haag — haagsky* (obidve slová sa zaznamenávajú pri nesprávnej podobe *Hág,* na svojom mieste podľa abecedy názov *Haag* ani derivát *haagsky* nie sú). *Chicago [čikágo*

[3] Pravidlá slovenského pravopisu. Red. Š. Peciar. 11. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1971, s. 111—407 (kap. Pravopisný a gramatický slovník).

[4] ORAVEC, J. — LACA, V.: Príručka slovenského pravopisu pre školy. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1973, s. 165—597 (kap. Slovník).

[5] ZAUNER, A.: Praktická príručka slovenského pravopisu. Zrevidovali a upravili V. Blanár, E. Smiešková, M. Urbančok, F. Kočiš. 4. vyd. Martin, Osveta 1973, s. 177—536 (kap. Pravopisný slovník).

i šikágo] — chicagský, Chile [Číle] — chilský, podoba *čílsky* len v spojení *čílsky liadok, Wall Street [vólstrít] — wallstreetsky.*

Na základe uvedeného prehľadu možno uviesť niekoľko všeobecnejších pozorovaní o spracovaní cudzích zemepisných názvov typu *Liverpool* a ich derivátov na *-ský.*

V názve *Diósgyőr* je dlhá samohláska ő, ktorá sa v spisovnej slovenčine nevyskytuje. Dĺžka sa tu vyznačuje podobne ako v spisovnej slovenčine, t. j. dĺžňom, resp. zdvojeným dĺžňom. Podobne sa v slovenských jazykovedných prácach označuje dlhé *ä.* Grafické označenie dĺžky vedie celkom prirodzene k zachovaniu RZ pri deriváte *diósgiőrsky.* Tu môžeme spomenúť aj derivát *liežsky* (od *Liège)* s písmenom *è,* ktoré tiež označuje dlhú samohlásku. Aj tu vyznačenie dĺžky (hoci iné ako v slovenčine) vedie k zachovaniu RZ.

RZ sa podľa uvedených príručiek zachováva aj pri derivátoch názvov, v ktorých dlhá samohláska je graficky vyznačená opakovaním toho istého samohláskového písmena, napr. *Aberdeen — aberdeensky, Wall Street — wallstreetsky, Haag — haagsky.* Tu však treba poznamenať, že pri tomto spôsobe písania nejde vždy o označenie dlhej samohlásky. V Slovníku slovenského jazyka sa názov *Hollywood* uvádza s výslovnosťou *[-vúd]* v druhej časti názvu a názov *Liverpool* s výslovnosťou [Livrpúl]. V angličtine sa názov *Hollywood* vyslovuje ako [holivud], názov *Liverpool [livrpúl],* je teda rozdiel v tom, ako sa vyslovuje písané *oo* v názve *Hollywood* a v názve *Liverpool.*[6] Vzniká tu otázka, či máme používať výslovnosť [holivud] podľa stavu v angličtine, alebo výslovnosť [holivúd], ktorá sa zaznačuje v SSJ. Uvedenie výslovnosti s dlhým *ú* môže byť omyl. Vec však možno posudzovať aj inak. Zdá sa, že pod vplyvom bežnej predstavy o výslovnosti písaného *oo* v angličtine ako *ú* (hoci to tak nie je vo všetkých prípadoch), sa už zaužívala v slovenčine výslovnosť názvu *Hollywood* ako [holivúd]. To potom značí, že spracovanie v SSJ zachytáva existujúcu výslovnosť názvu *Hollywood.* Podľa toho k názvu *Hollywood* by sme mali používať príd. meno v podobe *hollywoodsky.* Ani v iných prípadoch, v ktorých sa v písanej podobe názvu opakuje niektorá samohláskova litera, nejde vždy vo výslovnosti o dlhú samohlásku. Príkladom je tu napr. názov *Godhaab,* ktorý sa vyslovuje [godhob] (pozri SSJ, s. 270). Prídavné meno sa v SSJ uvádza s dlhým *-ský (godhaabský),* čo ukazuje, že sa tu celkom správne vychádza z výslovnosti názvu *Godhaab* s krátkou samohláskou v poslednej slabike slovotvorného základu.

Pri názvoch *Bône — bônsky* a *Rhône — rhônsky* tiež ide o vyznačenie dĺžky diakritickým znamienkom, ktoré však má vo francúzskom pravopise

[6] OSIČKA, A. — POLDAUF, I.: Anglicko-český slovník s výslovností, přízvukem, mluvnicí, vazbami a frazeologií. 2. vyd. Praha, Nakladatelství ČSAV 1956, s. 191.

inú platnosť ako v slovenskom. Menej informovaní používatelia jazyka ľahko môžu vyslovovať takéto názvy nie s dlhým *ó*, ale s dvojhláskou *uo* (písanou tiež ako *ô*).

Pri názve *Oviedo* je v SSJ derivát *oviedsky*, pri názve *Siena* sa však v SSJ neuvádza derivát *siensky*, ale *sienský*, čo ukazuje na istú nejednotnosť v spracúvaní podobných prípadov. Osobitne tu treba hovoriť o názve *Amiens* a jeho deriváte. V SSJ sa pri tomto názve zaznamenáva výslovnosť [amjen] a derivát *amiensky*. Použitie derivátu *amiensky* s krátkou príponou *-sky* ukazuje, že sa tu vychádzalo z predpokladu, že v názve *Amiens* je dĺžka. Tu je sporné, či sa v názve *Amiens* písané *ie* vyslovuje jednoslabične, alebo dvojslabične. Výslovnosti písaného *ia, ie, iu, io* v slovách cudzieho pôvodu sa už v slovenskej jazykovede venovala značná pozornosť, zatiaľ sa však nedospelo k jednotnému názoru.[7] Zdá sa, že pri názve *Amiens* treba počítať aj s dvojslabičnou výslovnosťou písaného *ie*, na čo ukazuje používanie derivátu *amienský* (popri *amiensky*). Takéto hodnotenie písaného *ie* v názve *Amiens* môže dokonca prevažovať. Úzus tu nie je teda jednoznačný, čo je aj pochopiteľné, keď vezmeme do úvahy skutočnosť, že tento názov sa u nás používa pomerne zriedka, a tak nie je ustálená ani jeho výslovnosť.

Derivát *čílsky* sa píše podľa zásad slovenského pravopisu, preto sa tu celkom prirodzene dodržiava aj RZ.

Z derivátov na *-ský*, pri ktorých SSJ zaznačuje podobu s rytmickým krátením, ostáva nám ešte názov *Seina* s derivátom *seinsky*. Celkove vybočuje z ostatných prípadov. RZ sa tu dodržiava, hoci tu s vplyvom slovenského pravopisu nemožno rátať. Môžeme si to vysvetliť tým, že pravopisná a aj výslovnostná podoba názvu *Seina* s dlhým *é* je dobre známa, a tak sa celkom spontánne uplatnilo skracovanie podľa RZ v príslušnom deriváte, pri ktorom sa v SSJ osobitne uvádza aj výslovnosť (inak iba pri deriváte *ruhrský*). To ukazuje na istú výnimočnosť v spracovaní názvu *Seina* a jeho derivátu *seinsky* v SSJ.

A teraz prejdeme k derivátom na *-ský*, pri ktorých sa RZ nedodržiava. Ide o tieto prípady: *Alabama — alabamský, Arles — arleský, Baltomore — baltimorský, Baton Rouge — batonrougeský, Bolzano — bolzanský, Bordeaux — bordeauxský, Calais — calaiský, Colorado — coloradský, Guayana — guayanský, Cherbourg — cherbourský, Chicago — chicagský, Chile — chilský, Indiana — indianský, Karlskrona — karlskronský, Karlsruhe —*

---

[7] K tomu pozri PECIAR, Š.: O fonologickom hodnotení samohláskových skupín v cudzích slovách. Slovenská reč, *13*, 1947/48, s. 72—86; BLANÁR, V.: Samohláskové skupiny v cudzích slovách. Slovo a tvar, *1*, 1947, s. 115—118; PECIAR, Š.: Ešte o samohláskových skupinách v cudzích slovách. Slovo a tvar, *2*, 1948, s. 38—41; DVONČ, L.: K otázke samohláskových skupín v cudzích slovách. Slovo a tvar, *3*, 1949, s. 24—25.

karlsruhský, Lago Maggiore — lagomaggiorský, Landskrona — landskronský, Luxembourg — luxembourský, Ruhr — ruhrský, Saint Paul — sainpaulský, Saint Pierre — saintpierrský, San Marino — sanmarinský, Santa Cruz — santacruzský, Siena — sienský. Strasbourg — strasbourský, Waterloo — waterlooský.

Vo všetkých týchto derivátoch je v SSJ dlhá prípona *-ský*. Ak vychádzame z výslovnosti dlhých samohlások v poslednej slabike základu, potom dostávame vo výslovnosti dve dlhé slabiky vedľa seba, napr. *coloradský* — [vysl. kolorádskí], *santacruzský* — [santakrúskí] atď.

Je dosť prekvapujúce, že RZ sa neuplatnil pri deriváte *waterlooský*, pri ktorom je dĺžka naznačená spojením dvoch písmen *oo* podobne ako pri názve *Liverpool — liverpoolsky*. Možno si to vysvetliť tým, že výslovnosť [vótrlú] je iba v názve mesta v USA (v anglickej jazykovej oblasti), kým názov obce v Belgicku sa vyslovuje [vaterlo]. Z hľadiska výslovnosti sú to teda dva odlišné názvy, a to jednak názov s koncovou dĺžkou, jednak názov s krátkym *o*. U nás je všeobecne známy názov *Waterloo* ako pomenovanie obce v Belgicku pri Bruseli (pri ktorej bol porazený Napoleon Bonaparte). Prísne vzaté, z hľadiska uplatňovania RZ v derivátoch na *-ský* by sme mali mať vlastne dve odlišné prídavné mená: *Waterloo* [vysl. vótrlú] — *waterloosky* [vysl. vótrlúski], *Waterloo* [vysl. vaterlo] — *waterlooský* [vysl. vaterloskí]. Nazdávame sa však, že výslovnosť [vótrlú] možno pokladať skôr len za pôvodnú anglickú výslovnosť na tej úrovni ako napr. výslovnosť [deles] pri názve *Dallas* (v SSJ sa uvádza: angl. vysl. deles). V spisovnej slovenčine sa aj pri označení mesta v USA bude uplatňovať skôr výslovnosť [vaterlo], ktorú možno pokladať za domácu výslovnosť príslušného cudzieho názvu tohto amerického mesta asi na tej úrovni ako napr. výslovnosť názvu *Washington* v podobe [vošinkton] (v SSJ sa uvádza iba skratka vysl. a nie angl. vysl.), *Wellington* — [velinkton] (v SSJ s vysvetlením vysl. velinkton), alebo konečne aj *Dallas* — [dallas/dalas] (čo je bežná výslovnosť názvu *Dallas* u nás). Podľa toho treba počítať s derivátom *waterloocký* s výslovnosťou [vaterloskí], pri ktorom neprichádza do úvahy uplatnenie RZ.

Dosť komplikovaná situácia je pri názve *Chile* a jeho derivátoch *chilský* a *čílsky*. Pravidlá slovenského pravopisu vždy uvádzali iba zdomácnenú podobu *čílsky*, známu najmä zo spojenia *čílsky liadok*. SSJ popri forme *čílsky* uvádza aj podobu *chilský*, v ktorej sa zachováva pravopisná podoba názvu *Chile*. Ak sa však názov *Chile* vyslovuje *[čile]* a dlhé *í* vyslovujeme aj v deriváte *chilský* (a niet dôvodov na to, že by sme tu nemali vyslovovať dlhé *í*), potom podobu *chilský* by sme mali vyslovovať *[čílskí]*, teda v rozpore s RZ. Takáto výslovnosť sa ani v SSJ nepredpokladá. Zavedením podoby *chilský* sa v našom jazyku rozmnožil počet prípadov, v ktorých do-

chádza k rozdielu medzi pravopisom a výslovnosťou: prídavné meno píšeme so *-ský*, ale mali by sme ho vyslovovať so *-ski*. Sem patria aj prípady *Alabama — alabamský, Arles — arleský, Baltomore — baltimorský* atď. Podľa našej mienky tu bude najúčelnejšie vyhnúť sa komplikáciám prijatím zdomácnenej podoby príd. mena na *-ský* všade tam, kde sa už takáto podoba začala používať. Vieme, že vlastné mená sa píšu pôvodným pravopisom, ale deriváty už niekedy majú poslovenčenú pravopisnú podobu, napr. *Luther — luterán, Darwin — darvinista*. Preto je celkom na mieste aj pravopisná podoba *čílsky*, a to tým skôr, že sa predtým bežne používala jedine táto podoba. Podľa A. Zaunera podobu *čílsky* máme použiť iba v spojení *čílsky liadok*. Toto odporúčanie pokladáme za nepotrebnú komplikáciu, ktorej odporuje bežná pravopisná prax (podoba *čílsky* sa bežne používa aj v spojeniach *čílska vláda, čílska meď, čílske hlavné mesto* atď. Slovo *čílsky* sa predtým používalo u nás prakticky iba v pomenovaní *čílsky liadok*, z čoho však nemožno vyvodzovať, že by iba tu bola prípustná podoba *čílsky*.) Podobu *čílsky* pokladáme aj my za progresívnu,[8] popri nej forma *chilský* je vlastne redundantná. Podľa toho uprednostňujeme aj deriváty *Číľan, Číľanka* pred podobami *Chiľan, Chiľanka*. Toto treba vyslovene konštatovať aj po zistení, že názov *Chile* sa vplyvom pravopisu začína vyslovovať [čile].[9]

Výhodné by bolo, keby sa aj pri iných názvoch, v ktorých je rozpor medzi pravopisom a výslovnosťou, mohli používať zdomácnené podoby, napr. *Chicago — čikágsky*, resp. *šikágsky, Colorado — kolorádsky, Santa Cruz — santakrúzsky* atď. Takýto postup sa však dá skôr uplatniť pri všeobecných podst. menách. Napr. k názvu *cicerone*, ktorý sa vyslovuje [čičeróne], sa v SSJ (1. zv., s. 167) uvádza príd. meno *ciceronský*. Aj tu je rozpor medzi písanou podobou a jej výslovnosťou. Namiesto podoby *cicerone* by sme mali používať pravopisnú podobu *čičeróne* a odvodené príd. meno *čičerónsky*, pri ktorom by nebol rozpor medzi pravopisom a výslovnosťou. S takýmito rozdielmi medzi pravopisom a výslovnosťou sme sa častejšie stretávali pred r. 1953, keď sa mnohé dĺžky v cudzích slovách v písme neoznačovali. Napr. od podst. mena *telefón* sa používa príd. meno *telefónny*, v ktorom sa prípona *-ný* skrátila na *-ny*. Predtým sa písalo *telefon — telefonný*, pričom sa žiadala výslovnosť [telefón — telefónni].[10] Označovanie kvantity podľa výslovnosti viedlo do súladu pravopisnú a výslovnostnú podobu: *telefónny* [vysl. telefónni]. Pri adjektívnych derivátoch

---

[8] JACKO, J. — KOČIŠ, F.: Chile — chilský, čílsky. Nedeľná Pravda, 6, 1973, č. 44, s. 6.

[9] Pozri v príspevku citovanom v pozn. č. 8.

[10] BARTEK, H.: Správna výslovnosť slovenská. 1. vyd. Bratislava — Turčiansky Svätý Martin, J. Horáček 1944, s. 304.

od vlastných mien nemožno však priamočiaro zaviesť zdomácnené podoby, t. j. písať *kolorádsky, gvajánsky, santakrúzsky, sanmarínsky* atď.

Pri úvahe o nadhodenej otázke treba počítať aj s možnosťou uplatnenia výslovnosti podľa pravopisu. Tento moment hrá závažnú úlohu pri preberaní slov cudzieho pôvodu do nášho jazyka. Veľmi dobre sa to ukazuje na slovách preberaných z angličtiny.[11] Tak to môže byť aj v prípadoch *Alabama — alabamský* [vysl. alabama — alabamskí], *Santa Cruz — santacruzský* [santakruz — santakruskí], *Oviedo — oviedský* [ovijedo — ovijeckí], *Siena — sienský* [sijena — sijenskí] atď. Pri názve *Strasbourg* sa používa zdomácnená forma *Štrasburg*, pri ktorej otázka uplatňovania RZ odpadá.[12] Preto ťažko možno nastoľovať všeobecnú požiadavku, aby sa aj pri odvodzovaní príd. mien na *-ský* od názvov typu *Alabama, Arles* a pod. vychádzalo dôsledne z pôvodnej výslovnosti.

Po rozbore stavu v normatívnych jazykových a pravopisných príručkách bude užitočné všimnúť si používania príd. mien typu *liverpoolsky* v bežnej jazykovej praxi.

Pri názvoch s dlhým *ő* sa RZ zachováva, napr. *győrsky biskup* (S. Gergely, Juraj Dózsa III, prel. Ž. Žuriaňová, Martin 1952, s. 310).

Rytmický zákon sa *zvyčajne* zachováva pri názvoch, v ktorých sa dlhá samohláska v poslednej slabike základu zaznačuje zdvojeným písmenom:

maaskeho vína (Ch. de Coster, Legenda o Ulenspieglovi, prel. M. Bártová, Bratislava 1952, s. 228) — kraj *skaansky* (H. K. Laxness, Islandský zvon, prel. I. Zálupský, Bratislava 1958, s. 107) — *oudenaardskemu* právu (Coster, s. 72) — *dudzeelskeho* kaštieľa (Coster, s. 43) — *ravenschootskych* lesoch (Coster, s. 301) — *Bretton-woodske* dohody (Nové slovo, *15*. 1973, č. 4, s. 4) — *Brettonwoodska* menová sústava (Príroda a spoločnosť, *18*, 1969, č. 2, s. 2) — *hollywoodskych* filmov (Film a divadlo, *11*, 1967, č. 14, s. 4).

Uplatňovanie RZ v niektorých iných príd. menách na *-ský* utvorených od miestnych názvov býva v bežnej jazykovej praxi vcelku nesústavné a náhodné. Najskôr sa RZ dodržiava pri derivátoch francúzskych názvov, v ktorých sa kvantita označuje spojením istých písmen ako napr. *eau, ou, ieu* a pod. a v nemeckých názvoch (aj v derivátoch iných vlastných mien), v ktorých sa kvantita označuje písmenom *h:*

lonjumeausku pláň (A. France, Vzbura anjelov — Bohovia sú smädní, prel. J. Bednár, Bratislava 1967, s. 244) — *lisieuxsky* a *mauxsky biskup* (E. Antho-

---

[11] Pozri napr. DVONČ, L.: K písaniu i, y v slovách prevzatých z angličtiny. Slovenská reč, *33*, 1968, s. 16.

[12] DVONČ, L.: Štrasburg — Strasbourg. Slovenská reč, *34*, 1969, s. 316—317.

nyová, Kľúče od komnaty, prel. V. Chorváthová, Bratislava 1972, s. 196) — *pairskych* talároch (V. Hugo, Človek, ktorý sa smeje, prel. J. Belnay, Bratislava 1958, s. 624) — arcibiskupa *cambraiskeho* (Coster, s. 373) — *madeirskym* cukrom (Coster, s. 375) — *reichswehrskymi* generálmi (M. Sayers — A. Kahn, Veľké sprisahanie, prel. A. Bednár, Bratislava 1949, s. 195)

Inokedy sa skracovanie neuplatňuje. Napr.

tourská kaplnka (Anthonyová, s. 16) — diecézu *toulouskú* (M. Druon, Prekliati králi III, prel. M. Kosová — J. Koso, Bratislava 1971, s. 127) — šesťdesiat libier *tourských* (Druon, s. 178) — *courtraiská* stráž (J. Benzoniová, Krásna Catherine 1, prel. M. Kocúriková, Bratislava 1972, s. 112) — *beauvaiského* biskupa (Benzoniová 2, prel. F. Kostolanský, Bratislava 1972, s. 97) — *bordeauxským* letom (Druon, s. 97) — *Brampoortskú, Wallpoortskú, Ketelpoortskú* vežu (Coster, s. 47) — *hollywoodské* filmové a televízne hviezdy (Večerník, 19. 6. 1969, s. 3).

Niekedy v tom istom diele sú skrátené aj neskrátené podoby. Napr.:

beaunskych vinohradov (Benzoniová 1, s. 46), ale: *beaunského* vína (tamže, s. 226), *amiensky* biskup (Benzoniová 1, s. 263), ale: *amienskými* vežami (tamže, s. 264)

Pritom sa nedá spoľahlivo zistiť, či sa napr. podoba *hollywoodský* s neskrátenou príponou použila vedome na základe výslovnosti názvu *Hollywood* [holivud]. Skôr však ide azda o mechanické tvorenie príd. mien na *-ský* bez ohľadu na výslovnosť.

Vcelku sa ukazuje, že pri prídavných menách na *-ský* odvodených od cudzích zemepisných názvov, ktorých základ sa vo výslovnosti končí na dlhú samohlásku alebo dvojhlásku, v bežnej jazykovej praxi sa RZ uplatňuje najmä v tých typoch názvov, v ktorých sa dĺžka zaznamenáva zdvojením samohláskového písmena, napr. *Liverpool — liverpoolsky.*

Záver: Pri prídavných menách na *-ský* odvodených od cudzích zemepisných názvov, v ktorých sa v základe slova vyslovuje v poslednej slabike dĺžka, ale v písme sa neoznačuje tak, ako to býva v slovenčine (dĺžňom), vzniká otázka, či sa má dôsledne písať *-sky* namiesto *-ský*, aby sa pri zachovávaní takejto výslovnosti dodržiaval RZ. Zaužívané je písanie *-sky* namiesto *-ský* pri názvoch, v ktorých sa dĺžka zaznačuje spojením dvoch rovnakých samohláskových písmen (napr. *Liverpool — liverpoolsky, Haag — haagsky)*, zriedkavejšie pri príd. menách, v ktorých sa dĺžka zaznačuje spojením iných písmen (napr. *eau, ieu, ai* a pod., napr. *lonjumeausky, lisieuxsky)*. Pri iných názvoch sa bežne vychádza z pravopisnej podoby, nie z výslovnosti (napr. *Alabama — alabamský*, [vysl. elabáma — elabám-

ski] pri rešpektovaní RZ). Ak by aj tu mala byť pravopisná podoba v súlade s výslovnosťou, malo by sa písať *-sky* namiesto *-ský* (*Alabama — alabamsky,* vysl. elabámski). Pretože však v týchto prípadoch sa skôr výslovnosť mení podľa pravopisu, t. j. nevyslovuje sa tu dĺžka, ale krátkosť, dôsledné používanie krátkeho *-sky* namiesto *-ský* v pravopisnej podobe nebolo by vhodné. Jednako rozdiel, ktorý je vo všetkých takýchto a podobných prípadoch medzi pravopisom a výslovnosťou, je stálym zdrojom istých ťažkostí pri používaní príd. mien typu *liverpoolsky.* Odporúčame, aby sa v jazykových aj pravopisných príručkách podával osobitný výklad o uplatňovaní RZ pri príd. menách typu *liverpoolsky,* najmä pri takých derivátoch, ako *Karlskrona — karlskronský, Karlsruhe — karlsruhský.* V slovníkových dielach treba uvádzať výslovnosť nielen pri základnom miestnom názve, ale aj pri deriváte, teda postupovať tak, ako je to v SSJ pri derivátoch *Seina — seinsky* (s výslovným upozornením na výslovnosť [séna, sénski]) a *Ruhr — ruhrský* (s upozornením na výslovnosť *[rúr, — rúrski]*).

SPRÁVY A POSUDKY

Prof. Štefan Krištof šesťdesiatročný

Prof. PhDr. Štefan Krištof, CSc., sa 3. apríla 1974 dožíva 60 rokov. Druhé jubileum má ako pedagóg. Učiteľskej praxi sa venuje s malými prestávkami plné štyri desaťročia od roku 1934. Vyučoval na viacerých základných i stredných školách, od roku 1959 pôsobí na Pedagogickej fakulte v Nitre, kde je vedúcim Katedry slovenského jazyka a literatúry; po viac rokov bol prodekanom. Popritom od roku 1945 vykonával a vykonáva viac zodpovedných verejných a straníckych funkcií. Je nositeľom Radu práce a viacerých pamätných medailí.

Profesor Š. Krištof vyučuje a vychováva svojich poslucháčov — budúcich učiteľov v duchu marxizmu-leninizmu. Ako profesor slovenského jazyka im dáva potrebné poznatky a vedomosti, v študentskom vedeckom krúžku aj ako vedúci diplomových prác zoznamuje ich so základmi výskumnej práce, najmä heuristiky. Je autorom viacerých príspevkov s praktickým a metodickým zameraním na vyučovanie slovenčiny, uverejnených v časopisoch Slovenský jazyk a literatúra v škole a Szocialista Nevelés (Socialistická výchova — po maďarsky) a spoluautorom stredoškolskej učebnice slovenského jazyka i vysokoškolských skrípt.

V slovenskej jazykovednej literatúre sa stretávame s menom Š. Krištofa pomerne neskoro. Prvým predmetom jeho vedeckého záujmu sa stali tzv. *Čajkovské zápisnice*, obecné protokoly z Čajkova (okr. Levice) zo 17. a 18. storočia. Š. Krištof podal všestranný jazykový rozbor tejto slovenskej jazykovej pamiatky; poukazuje na vplyv maďarčiny na jazyk pamiatky; osobitne spracoval charakteristiku osobných mien, osadných a terénnych názvov.

Potom sa jubilant zameral najmä na dialektologickú a onomastickú problematiku. Písal o inštrumentálnej prípone sg. fem. *-úm*, o študentskom slangu a o hovorenej podobe spisovnej slovenčiny v Nitre a v býv. Nitrianskom kraji. Najvýznamnejšou prácou Š. Krištofa z oblasti onomastiky je monografia *Osobné mená býv. Tekovskej stolice* (Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1969). V teoretickej časti monografie zaoberá sa autor špecifikou vlastného mena, spoločenskou funkciou jednotlivých zložiek osobného pomenovania, všíma si vzťahy medzi úradnými a nárečovými podobami mien a načrtáva vývinovú schému pomenúvania osôb na Slovensku, najmä živého pomenúvania. Teoretické poznatky súčasnej slovenskej antroponomastiky konfrontuje s antroponymickým materiálom z Tekova, ktorý sám zozbieral a zhromaždil. Z ďalších príspevkov s antroponomastickou tematikou si osobitnú pozornosť zasluhuje predovšetkým príspevok *K otázke deminutív osobných mien.*

V ostatnom čase pracuje Š. Krištof najmä s toponymickým materiálom. Štúdie o problematike klasifikácie, o chotárnych názvoch z Tekova a o názve Balát sú prvými prípravnými prácami k chystanej monografii o toponymii Tekova. V osobnom pracovnom pláne má aj monografiu o tekovských nárečiach.

Prof. Š. Krištof sa aktívne zúčastňuje aj na organizovaní prác heuristického charakteru pre väčšie kolektívne diela, na organizovaní vedeckých konferencií

a sympózií. Je členom predsedníctva Slovenskej onomastickej komisie a Slovenskej dialektologickej komisie, ktoré sú konštituované pri Vedeckom kolégiu jazykovedy SAV, členom výboru Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV a predsedom jej nitrianskej pobočky.

Šesťdesiatka zastihla prof. Š. Krištofa v plnom pracovnom tempe, pri záslužnej, spoločensky angažovanej tvorivej i organizačnej vedeckej, pedagogickej a verejnoprospešnej práci. Do ďalších rokov mu želáme dobré zdravie, pohodu, elán a energiu, aby mohol svoje pracovné plány a predsavzatia úspešne uskutočniť.

M. Majtán

Súpis prác prof. Štefana Krištofa za roky 1946–1973

Bibliografia jazykovedných prác prof. Štefana Krištofa je usporiadaná chronologicky a ďalej podľa druhu príspevkov: najprv sa v príslušnom roku uvádzajú knižné práce a štúdie v odborných časopisoch a zborníkoch, za nimi (menším typom písma, petitom) učebnice, iné články a správy. V závere sa osobitne uvádza redakčná činnosť. Názvy jednotlivých prác a časopisov a zborníkov sa uvádzajú v pôvodnom pravopisnom znení.

1946

Učme sa po slovensky. 1. vyd. Nové Zámky, nákl. vlast. 1946. 8°. 70 [1] s. + tab. (spoluautor)

Nové Zámky a okolie. Miestne názvy a názvy ulíc. 1. vyd. Nové Zámky, Farkaš 1946. 8°. 37 s.

1959

Ako zvýšiť úroveň vedomostí žiakov z pravopisu. — Slovenský jazyk a literatúra v škole, 5, 1959, s. 308–310.

Poznámky o príprave k maturitným skúškam. — Slovenský jazyk a literatúra v škole, 5, 1959, s. 151–152.

Výrobná práca a jej vzťah k jazyku. — Učiteľské noviny, 9, 1959, č. 1, s. 6.

1960

Kapitoly zo slovenskej jazykovedy. 1. vyd. Nitra, Pedagogický inštitút 1960. 4°. 74 s. (rozmn.)

1961

Čajkovské zápisnice z rokov 1644–1768. — In: Sborník Pedagogického inštitútu v Nitre. Red. J. Kopál et al. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1961, s. 127–165, rus. res. s. 165, nem. res. s. 165–166. 6 príloh.

1962

Čajkovské zápisnice z rokov 1644–1766. (II. časť.) — In: Sborník Pedagogického inštitútu v Nitre. 2. Spoločnosť a výchova. Metodické problémy školy. Jazyk a literatúra. Red. J. Kopál et al. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1962, s. 259–299, rus. res. s. 299, nem. res. s. 300. 4 prílohy.

Učebnica slovenského jazyka. 2. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1962. 8°. 182 s. (spoluautor).

1963

Študentský slang v Nitre. — In: Sborník Pedagogického inštitútu v Nitre. Spoločenské vedy. Red. J. Kopál et al. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1963, s. 89—108.

K otázkam vyučovania znelých a neznelých spoluhlások. — Slovenský jazyk a literatúra v škole, *9*, 1962/63, s. 222—223.

Učebnica slovenského jazyka pre maďarské oddelenie PI. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1963 (rozmn.). 4°. 228 s. — 2. vyd.: Učebnica slovenského jazyka pre maďarské oddelenie Pedagogickej fakulty. 1965. 288 s. (spoluautor).

1964

O výslovnosti *x*. — Slovenská reč, *29*, 1964, s. 102—104.

A hangsúly a szlovák irodalmi nyelvben. [Prízvuk v spisovnej slovenčine.] — Szocialista Nevelés, *10*, 1964/65, s. 39—43.

Néhány megjegyzés a magyar nemzetiségű tanulók szlovák helyesírás ismereteihez. [Niekoľko poznámok k pravopisným vedomostiam žiakov maďarskej národnosti.] — Szocialista Nevelés, *9*, 1963/64, s. 206—210.

1965

O inštrumentálnej prípone sg. fem. *-úm* v slovenských nárečiach. — In: Sborník Pedagogickej fakulty v Nitre. Spoločenské vedy. Red. J. Kopál et al. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1965, s. 125—136.

Osobné mená v Čajkovských zápisniciach z rokov 1644—1767. — Zpravodaj Místopisné komise ČSAV, *6*, 1965, s. 199—208.

Miestne a pomiestne mená v Čajkovských zápisniciach. — Zpravodaj Místopisné komise ČSAV, *6*, 1965, s. 270—280.

Vplyv maďarčiny na jazyk Čajkovských zápisníc z rokov 1644—1768. — In: A szegedi tanárkepző főiskola tudományos közleményei 1965. Red. L. Benkő. Szeged, Szegedi Tanárkepző főiskola 1965, s. 135—142.

Pomiestny názov *Balát* a jeho varianty. — Zpravodaj Místopisné komise ČSAV, *6*, 1965, s. 145—149.

A veszső használata a szlovák irodalmi nyelvben. [Používanie čiarky v spisovnej slovenčine.] — Szocialista Nevelés, *10*, 1964/65, s. 314—316.

1966

Živé obyvateľské mená. — Zpravodaj Místopisné komise ČSAV, *7*, 1966, s. 240—246.

1967

O chotárnych názvoch z Tekova. — In: Sborník Pedagogickej fakulty v Nitre. 11. Spoločenské vedy (jazyk, literatúra). Red. J. Kopál et al. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1967, s. 99—125, rus. res. s. 125—126, nem. res. s. 126. 2 mapky.

1968

Živé obyvateľské mená. — In: I. slovenská onomastická konferencia. Bratislava

5.–6. decembra 1967. Red. V. Blanár – M. Majtán. Bratislava, Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV a Slovenská onomastická komisia pri Vedeckom kolégiu jazykovedy SAV. Pre internú potrebu 1968 (rozmn.), s. 64–69.

Slovenské prímenia a priezviská utvorené z názvov živočíchov. – In: Onomastické práce. 2. Sborník rozprav k sedmdesátým narozeninám univ. prof. dr. Witolda Taszyckého. Red. V. Šmilauer. Praha, Místopisná komise ČSAV 1968, s. 77–88.

1969

Osobné mená bývalej Tekovskej stolice. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1969. 8°. 305, [1] s. + 21 príl.

Z rukopisnej pozostalosti Jána Damborského. – Kultúra slova, *3*, 1969, s. 148–151.

Z pozostalosti Jána Damborského. – Zpravodaj Místopisné komise ČSAV, *10*, 1969, s. 246–253.

Osobné mená v novelách Boženy Slančíkovej-Timravy. – Zpravodaj Místopisné komise ČSAV, *10*, 1969, s. 713–719.

Ján Damborský a slovenčina. – P 24 – Pravda na víkend, 1969, č. 27, s. 4.

1970

K otázke deminutív osobných mien. – In: Zborník materiálov zo sympózia o teoretických a metodologických otázkach onomastiky a II. slovenskej onomastickej konferencie v Nitre 22.–24. mája 1969. Red. Š. Krištof. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1970, s. 133–138.

Chotárne názvy z Báčskeho Petrovca. – In: Onomastické práce. 3. Red. J. Svoboda – L. Olivová-Nezbedová. Praha, Místopisná komise ČSAV 1970, s. 106–113 nem. res. s. 113–114.

X. medzinárodný onomastický kongres vo Viedni. – Jazykovedný časopis, *21*, 1970, s. 256–260 (správa o kongrese konanom v dňoch 8.–13. 9. 1969).

Internationales onomastisches Symposium und II. slowakische onomastische Konferenz in Nitra. (Tschechoslowakei). – Onoma, *15*, 1970, s. 124–127 (správa o sympóziu o teoretických a metodologických otázkach onomastiky a o II. slovenskej onomastickej konferencii, konaných v dňoch 22.–24. 5. 1969 v Nitre).

1971

Názvy do domov v Tekove. – In: Zborník Pedagogickej fakulty v Nitre. 17. 1971. Spoločenské vedy. Jazyk a literatúra. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1971, s. 27–38, rus. a nem. res. s. 39.

1972

Hovorená podoba spisovnej slovenčiny v býv. Nitrianskom kraji. – In: Hovorená podoba spisovnej slovenčiny. Referáty a diskusné príspevky z konferencie dňa 6.–9 októbra 1965. Red. J. Horecký. Bratislava, Združenie slovenských jazykovedcov pri SAV 1972 (rozmn.), s. 226–243.

Osobné mená na maturitných tablách v Nitre. – Zpravodaj Místopisné komise ČSAV, 13, 1972, s. 386–390.

1973

Typy chotárnych názvov v Tekove. — In: IV. slovenská onomastická konferencia. Bratislava 9.—10. novembra 1971. Zborník materiálov. Red. M. Majtán. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1973, s. 161—167.

Hovorená podoba spisovnej slovenčiny v Nitre. — In: Zborník jazykovedných štúdií na počesť VII. slavistického kongresu vo Varšave. Red. Š. Krištof et al. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1973. s. 27—35.

Redakčná činnosť

Redakčná činnosť v publikáciách: Sborník Pedagogickej fakulty v Nitre, 11. Spoločenské vedy (jazyk, literatúra), Bratislava 1967 (člen red. kolektívu). — Zborník materiálov zo sympózia o teoretických a metodologických otázkach onomastiky a II. slovenskej onomastickej konferencie v Nitre 22.—24. mája 1969 (redaktor). — Zborník jazykovedných štúdií na počesť VII. slavistického kongresu vo Varšave, Bratislava 1973 (vedúci red. kolektívu).

Zostavil L. Dvonč

VII. medzinárodný zjazd slavistov vo Varšave (21.—27. VIII. 1973)

V druhej polovici augusta 1973 hostila Varšava účastníkov VII. medzinárodného zjazdu slavistov. Zjazd sa začal 21. VIII. v Paláci kultúry a vedy za prítomnosti asi 2500 slavistov z celého sveta. Otvoril ho prof. Witold Doroszewski, predseda Medzinárodného komitétu slavistov (MKS). Prítomní si vypočuli pozdravný list predsedu Štátnej rady PĽR Henryka Jabłońského, pozdravné prejavy čelných predstaviteľov politického a kultúrneho života a členov predsedníctva MKS. Nadšený ohlas mal najmä pozdravný prejav akademika B. Havránka. V milom a sviatočnom tóne sprítomnil účastníkom zjazdu začiatky slavistických zjazdov, najmä prvý zjazd v Prahe r. 1929. Inauguračné referáty potom predniesli J. Krzyżanowski (Poľsko), F. P. Filin (ZSSR) a R. Jakobson (USA).

Popoludní o 15.30 hod. sa začala práca zjazdu v jednotlivých sekciách. V prvej, lingvistickej sekcii boli zjazdové referáty a komunikáty začlenené do šiestich podsekcií s týmito témami: 1. Praslovanský jazyk ako hypotetický systém, smer jeho vývinu v jednotlivých slovanských jazykoch (s osobitným zreteľom na blízko príbuzné jazyky). 2. Dejiny formovania sa slovanských spisovných jazykov s osobitným zreteľom na neslovanské jazykové prvky (najmä na latinské a grécke). 3. Otázky príbuznosti jazykov z hľadiska porovnávacej dialektológie. 4. Charakteristika lexikálnych a morfologických javov v slovanských jazykoch z hľadiska ich sémantickej, syntaktickej a štylistickej funkcie. 5. Dynamika rozvoja slovanských spisovných jazykov od druhej polovice 18. stor. z hľadiska sociolingvistiky. 6. Aktuálne problémy synchrónnej a dia-

chrónnej lexikológie vo vzťahu k etymológii a tvoreniu slov na rovine formálnej a sémantickej.

V okruhu I — 1 sa referáty a komunikáty sústredili na problémy fonetiky, fonológie, morfológie, syntaxe a slovnej zásoby v praslovančine a staroslovienčine. Azda najviac pozornosti sa venovalo praslovanskému systému slovies (systém časov, imperatív), systému pádov, otázkam rekonštrukcie, porovnávacej metóde a balto-slovanským jazykovým vzťahom. Jeden referát bol venovaný slovansko-iránskym jazykovým vzťahom. Zaujímavý bol referát N. I. Tolstého zo ZSSR O rekonštrukcii praslovanskej frazeológie. Do tohto okruhu bol zaradený referát Š. Ondruša *Praeurópsky substrát v praslovanskej slovnej zásobe* a komunikát R. Krajčoviča *K teórii napätých znelostných protikladov v praslovanskom a ranoslovanskom konsonantizme.* Najmenej pozornosti sa venovalo otázkam praslovanskej syntaxe.

V okruhu I — 2 odzneli referáty a komunikáty o dejinách vzniku slovanských spisovných jazykov. Najviac sa tu hovorilo o východoslovanských jazykoch, bulharčine, o spisovných jazykoch na území Juhoslávie, ďalej o poľsko-ruských, poľsko-rumunských a maďarsko-slovanských jazykových vzťahoch, o vplyve staroslovienčiny na formovanie slovanských spisovných jazykov. Pomerne dosť referátov sa sústredilo na slovansko-inojazykové vzťahy (vplyv turečtiny, gréčtiny a latinčiny). Sem boli zaradené prednášky o vzniku hlaholského a cyrilského písma, o rozvoji písma a abecedy. Časť komunikátov sa sústredila na otázky vývinu lužickej srbčiny. Osobitnou problematikou sa vyznačoval komunikát o vplyve angličtiny na ruštinu a poľštinu (Y. Grabowska z Kanady).

Najmenší počet referátov a komunikátov obsahoval okruh I — 3. Bol vlastne vyhradený slovanskej nárečovej problematike. Prednášatelia sa zaoberali otázkami jazykového zemepisu (medzi nimi aj J. Štolc v komunikáte *Jazykový zemepis a medzislovanské jazykové vzťahy*), otázkami porovnávacej dialektológie, nárečovej interferencie, morfologickej klasifikácie slovanských nárečí, akcentológie, lexikálnej diferenciácie (napr. aj A. Habovštiak v komunikáte *Slovensko-inoslovanské lexikálne vzťahy*) a tvorenia slov.

Počet referátov a komunikátov z okruhu I — 4 bol najväčší. V ňom sa sústredili témy týkajúce sa výskumu súčasných slovanských spisovných jazykov. Najviac pozornosti sa venovalo ruštine, poľštine, srbochorvátčine a bulharčine. Stalo sa už vari tradíciou (a nie veľmi dobrou), že na slavistických zjazdoch najväčší počet referátov a komunikátov sa koncentruje okolo morfológie. Nebolo to ináč ani na varšavskom zjazde. Centrálnou témou tu boli problémy slovanského slovesa (systém časov, čas, vid, kategórie určitého slovesa, príčastia, otázky vzťahu vidu a modálnosti, sémantika slovies, pasívne formy slovesa, infinitív, valencia slovies, sémantika modálnych slovies a pod.). Ostatné témy boli obsadené rovnomernejšie: systém pádov, kategória rodu podstatných mien, klasifikácia zámen, predložky, funkčnosť morfológie, spôsoby vyjadrovania kauzálnosti v slovanských jazykoch. Otázky syntaxe súčasných slovanských jazykov v pomere k počtu spomínaných tém z morfológie boli na varšavskom zjazde v menšine. Odzneli referáty o časovom a modálnom pláne súvetia v bulharčine a ruštine, o syntakticko-štylistickej úlohe časových foriem, o syntaktickej a sémantickej funkcii opytovacích zámen v ruštine, o teórii porovnávacej syntaxe v súčasných slovanských jazykoch, o infinitívnych vetách, o menných vetách, o štruktúre slovanskej nominálnej frázy, o syntak-

tickej frazeológii v bulharčine, o funkčnej distribúcii slovies *esse* a *habere* v slovanskej vete. Okrajovou a pomerne slabo spracovanou témou na zjazde boli otázky slovosledu.

V tomto okruhu prednášali viacerí naši jazykovedci (J. Horecký, J. Oravec, Ľ. Novák, J. Mistrík; prihlásený mala referát aj E. Sekaninová). Názvy ich referátov a komunikátov budú uvedené v druhej časti správy.

O dynamike rozvoja slovanských spisovných jazykov sa hovorilo v podsekcii I — 5. Bola to pomerne úzka a jednoznačná tematika, a tak sa usporiadateľom i prednášateľom podarilo skoncentrovať prednášky do jednoliatych blokov. Odzneli tu referáty a komunikáty z problematiky vývoja ruštiny, poľštiny, bulharčiny, srbochorvátčiny, češtiny a slovenčiny. Špeciálnou a veľmi zaujímavou témou v tomto okruhu boli pokusy o sociolingvistickú analýzu vývoja súčasných slovanských spisovných jazykov, ďalej otázky štandardizácie spisovných jazykov zo sociolingvistického hľadiska. Veľmi živú diskusiu vyvolala prednáška R. Autyho o úlohe purizmu vo vývoji slovanských spisovných jazykov. Osobitnú zmienku si vari zaslúži originálny komunikát P. Herrityho z Anglicka *Úloha „Matíc" a podobných ustanovizní v rozvoji slovanských spisovných jazykov.* V okruhu I — 5 odznel aj referát J. Ružičku *Rozvoj spisovnej slovenčiny v 20. storočí.*

Nazdávame sa, že v tomto okruhu tém by mali byť slavistické zjazdy oveľa iniciatívnejšie, inštruktívnejšie a nemali by na nich chýbať prednášky, ktoré by rozhodnejšie usmerňovali vzťahy medzi jednotlivými slovanskými jazykmi najmä z kultúrno-politickej stránky. Téma z tohto okruhu by mala byť zaradená do referátov plenárnych zasadnutí.

Aj referáty a komunikáty zo šiesteho okruhu (I — 6) boli pomerne homogénne. V podstate sa dotýkali dvoch oblastí: lexikológie a tvorenia slov. Z prvej oblasti treba spomenúť tieto témy: konfrontačná a kontrastívna lexikológia, konfrontácia čiastkových sémantických štruktúr v slovnej zásobe, metodologické problémy konfrontačnej lexikológie, prvý zväzok slovníka praslovančiny, lexikografia a etymológia, terminológia (systém slov vyjadrujúcich farby, botanická nomenklatúra). Z druhej oblasti uvedieme aspoň niekoľko tém: klasifikácia derivačných sufixov v ruštine, tvorenie augmentatív, pejoratív a deminutív v slovanských jazykoch, tvorenie slov a sémantika, tvorenie slov v ruštine z hľadiska hĺbkovej štruktúry, osobitosti derivácie v expresívnej lexike, deverbatívne sufixy v macedónčine.

V tejto podsekcii prednášala V. Budovičová na tému *Lexikálny pohyb v tzv. blízko príbuzných jazykoch.* Sem treba zaradiť aj prihlásený komunikát P. Ondrusa a M. O. Malíkovej.

V literárnovednej sekcii ústrednou témou bol romantizmus v slovanských literatúrach. Literárni vedci priniesli na zjazd prekvapujúco veľa zaujímavých referátov a komunikátov s veľmi jemnou a hlbokou analýzou tohto najbúrlivejšieho smeru v slovanských literatúrach. Jeden z varšavských denníkov, ktoré pomerne podrobne a zainteresovane komentovali priebeh zjazdu, napísal, že v Poľsku si mnohí mysleli a myslia, že romantizmus v slovanských literatúrach je výlučnou záležitosťou poľskej literatúry. S istým smútkom, ale i zadosťučinením sa v tomto denníku konštatovalo, že varšavský zjazd slavistov túto mienku Poliakov od gruntu vyvrátil. Druhou ústrednou témou v druhej sekcii boli otázky porovnávacej metódy pri štúdiu slovanských literatúr.

V tretej sekcii sa hovorilo o lingvisticko-literárnovedných problémoch. Témy boli sústredené do štyroch okruhov: 1. Problémy sémantickej a formálnej štruktúry textu. 2. Historická poetika a iné príbuzné disciplíny (interpretácia textu, textológia, versológia a terminológia). 3. Systém štýlov a ich funkcia v literatúre a spisovnom jazyku z komparatistického hľadiska. 4. Problémy literárneho prekladu v rámci slovanských jazykov a v relácii slovanské a neslovanské jazyky v období romantizmu.

Folkloristika s troma okruhmi tém tvorila na zjazde štvrtú sekciu a všeobecné slovanské historické problémy s troma okruhmi tém piatu sekciu VII. medzinárodného zjazdu slavistov.

V priebehu zjazdu mali svoje zasadania stále komisie MKS. Na informáciu uvedieme, že zasadalo dovedna 19 komisií.

Počas zjazdu bola otvorená výstava slavistických publikácií, ktoré vyšli od posledného slavistického zjazdu v Prahe (r. 1968). Najväčšia bola, pochopiteľne, výstava poľskej jazykovednej, literárnovednej a etnografickej literatúry. Expozícia slovenských publikácií mohla byť pripravená starostlivejšie.

Účastníci zjazdu dostali pri zápise objemnú knihu obsahujúcu abstrakty (résumé) referátov a komunikátov, prednesených alebo prihlásených na zjazdové rokovanie. Okrem toho si mohli účastníci zjazdu vybrať z veľkého množstva separátov, ktoré na zjazd priniesli jednotlivé delegácie alebo poslali príslušné národné inštitúcie.

Československý komitét slavistov pripravil tak ako pri minulých zjazdoch knižný súbor referátov a komunikátov československých jazykovedcov, literárnych vedcov, etnografov a historikov na VII. medzinárodný zjazd slavistov. Súbor vyšiel pod názvom *Československé prednášky pre VII. medzinárodný zjazd slavistov vo Varšave* (Praha, Academia, nakladatelství ČSAV 1973. 2 zv.). Zmienime sa aspoň nakrátko o tematike príspevkov v 1. zväzku, ktorý obsahuje lingvistické referáty a komunikáty.

Najstaršieho obdobia vývoja slovanských jazykov sa dotýka prvých päť príspevkov (B. Havránek, *Větná struktura v nejstarších fázách slovanských jazyků;* M. Komárek, *Kontrakce v češtině, slovenštině a ostatních západoslovanských jazycích;* A. Lamprecht, *Pozdní praslovanština a její vývoj na východoslovanském území (vývoj vokalické kvantity a měkkostní korelace);* R. Krajčovič, *K teórii protikladu fortis — lenis v praslovančine a v slovanských jazykoch;* J. Sedláček, *K vývoji souvětí v jižní slovanštine).* Do tejto skupiny príspevkov treba zaradiť tu neuverejnený, ale v pléne prednesený referát Š. Ondruša (p. vyššie).

Ďalšie dva príspevky (R. Večerka, *Řecký podíl na formování staroslověnčiny jako spisovného jazyka Velké Moravy* a J. Petr, *Vliv latinské skladby na staropolskou syntax)* sú z okruhu I — 2, v ktorom bola reč o dejinách utvárania slovanských spisovných jazykov. Nárečovú problematiku pretraktujú príspevky J. Štolca *(Lingvistická geografia a medzislovanské jazykové vzťahy),* A. Habovštiaka *(Slovensko-inoslovanské lexikálne vzťahy)* a S. Utěšeného *(K areální typologii česko-moravských lexikálních protikladů).*

Najviac príspevkov (13) obsahuje tento zväzok z tématického okruhu I — 4. Medzi nimi sú aj štyri štúdie slovenských lingvistov (J. Horecký, *Systém deverbatívnych adjektív v slovanských jazykoch;* J. Mistrík, *Modálne konektory v slovanských jazykoch;* J. Oravec, *Systém prvotných predložiek v slovanských jazykoch;* E. Sekaninová, *Klasifikácia predpôn v slovan-*

ských jazykoch). Dynamikou rozvoja súčasných slovanských spisovných jazykov sa zaoberajú tri príspevky. A. Jedlička v štúdii *Dynamika současného spisovného jazyka a jeho stylová diferenciace* rozvíja teóriu dynamiky systému spisovného jazyka v synchrónnej perspektíve a podáva charakteristiku štýlovej diferenciácie spisovného jazyka. J. Ružička v príspevku *Rozvoj spisovnej slovenčiny v XX. storočí* nakrátko, ale plasticky opisuje vývin spisovnej slovenčiny najmä od vzniku Československej republiky. M. Romportl — J. Novotná — R. Buchtelová v článku *Tendence vývoje české výslovnostní normy* naznačujú vývoj českej výslovnostnej normy a uplatňovanie rozličných princípov pri jej ustaľovaní, zásady súčasnej kodifikácie a analýzu tých faktorov, ktoré ovplyvňujú spisovnú výslovnosť češtiny.

V zborníku je silne zastúpený aj okruh I — 6, ktorý sa zreteľne člení na dve tematické skupiny príspevkov (M. Dokulil, *Status a funkce tzv. kmenotvorné přípony slovesné v slovanském tvoření slov;* I. Němec, *Podíl distinktivní kapacity hlásek na stavbě produktivních slovotvorných formantů a interpretace ruských slov;* M. O. Malíková, *Štruktúrno-sémantické typy zložení s morfémou málo-/malo- v slovanských jazykoch;* P. Ondrus, *Význam skúmania zastaraných slov v nárečiach slovanských jazykov;* R. Zimek, *Sootnošenije slovoobrazovanija i sintaksisa s točki zrenija transformacionnoj grammatiki).*

Na počesť zjazdu vyšla na Slovensku publikácia pod názvom *Zborník jazykovedných štúdií na počesť VII. slavistického kongresu vo Varšave* (Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1973. 164 s.). Pripravil ho redakčný kolektív pod vedením prof. Š. Krištofa na Pedagogickej fakulte v Nitre. Zborník obsahuje dve štúdie poľských jazykovedcov (M. Karaś, *Kilka uwag o rozwoju polskiego języka literackiego;* T. Golębiowska, *Nazwy rodziców chrzestnych v gwarach polskich)* a trinásť štúdií slovenských jazykovedcov (J. Ružička, *Zvuková stránka hovoreného prejavu;* J. Mistrík, *Distribúcia slov v poézii;* Š. Krištof, *Hovorená podoba spisovnej slovenčiny v Nitre;* E. Bajzíková, *Niektoré syntaktické prostriedky v hovorovom štýle;* J. Muránsky, *Frekvencia ľ — l v hovorenej podobe spisovnej slovenčiny v Spišskej Novej Vsi a v Poprade;* A. Habovštiak, *O slovnej zásobe západoslovenských nárečí;* R. Krajčovič, *Po stopách veľkomoravskej toponymie na okolí Nitry;* M. Majtán, *Slovenské názvy smrekovca opadavého — Larix decidua Mill;* Ľ. Benediková, *K problematike rozšíreného zhodného prívlastku v slovenčine a v ruštine;* M. Veselá, *Expresívnosť ruských opytovacích viet a ich slovenské ekvivalenty;* K. Habovštiaková, *O lexikálnych bohemizmoch v slovenčine predspisovného obdobia;* Š. Ondruš, *Genéza slovanských pomenovaní domácich zvierat;* M. Majtánová, *Ze západoslovenských lidových názvů hub*).

K týmto dvom publikáciám venovaným VII. medzinárodnému zjazdu slavistov vo Varšave treba ešte zaradiť dvojčíslo Slovenskej reči, *38*, 1973, č. 3—4 a jedno číslo Jazykovedného časopisu, 24, 1973, č. 1, ktoré boli tiež venované tomuto medzinárodnému podujatiu.

VII. medzinárodný zjazd slavistov vo Varšave sa skončil 27. VIII. 1973. Budúci zjazd sa bude konať roku 1978 v Belehrade.

F. Kočiš

2. seminár o heuristickom výskume vlastných mien

Slovenská onomastická komisia pri Vedeckom kolégiu jazykovedy SAV začala organizovať semináre o heuristickom výskume vlastných mien. Na onomastických seminároch sa majú odborne pripraviť mladé kádre na aktuálne úlohy onomastického výskumu na Slovensku a majú sa preskúšať a overiť najvhodnejšie formy heuristickej práce. Doteraz sa usporiadali dva celoslovenské semináre o heuristickom výskume vlastných mien. Prvý bol v Prešove (pozri správu M. Majtána v SR 1973, s. 375—376) a druhý v Banskej Bystrici. Organizátormi druhého seminára boli: Slovenská onomastická komisia, Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV a Pedagogická fakulta v Banskej Bystrici.

Po krátkom uvedení do všeobecnej problematiky onomastiky (V. Blanár) a do metód i prameňov heuristického výskumu (M. Majtán) sa účastníci seminára pripravili na experimentálny terénny výskum (Matejčíkova charakteristika miestneho nárečia).

Antroponymická skupina (vedúci V. Blanár) skúmala používanie živých mien v rozličných spoločenských situáciách v Sásovej pri Banskej Bystrici. Skúmali sa živé mená v rámci jednej rodiny a v kruhu osobne známych obyvateľov obce z hľadiska príslušníkov rozličných generácií. Podrobne sa sledovali motivačné príznaky a podmienky používania štylisticky príznakových živých mien. Zisťovalo sa, ako sa odlišujú rodiny a rodinní príslušníci s rovnakým priezviskom (príbuzné a nepríbuzné rodiny). Na porovnanie s našou sústavou živých mien sme pribrali pomenovania osôb cigánskeho pôvodu v škole v Sásovej a v cigánskej kolónii na Hrbe v Senici (dvojmenná sústava je tu len papierová). Štúdiom otázky spoločenského fungovania neúradných mien sa overuje posledná časť pripraveného dotazníka pre systematický výskum slovanských živých mien.

Toponymická skupina (vedúci M. Majtán) skúmala hydronymiu v obciach Poniky, Oravce, Dúbravica, Čačín, Čerín, Sebedín-Bečov a Zolná. Získali sme aj názvy objektov, ktoré neobsahujú vydané pramene, no vedeckú hodnotu majú najmä živé, skutočne používané názvy, ktoré sa vždy nezhodujú so štandardizovanými a úradne používanými názvami. Výskumom sa overil nový dotazník, podľa ktorého (po definitívnej úprave) sa bude v rokoch 1974—1980 vykonávať heuristický výskum vodných názvov na celom území Slovenska. Okrem toho explorátori vo všetkých obciach spísali terénne názvy. Podrobný výskum terénnych názvov urobila v obci Lukavica osobitná skupina.

Výsledky terénneho výskumu sa zhodnotili v skupinách a na pléne seminára. J. Matejčík a M. Blicha ukázali, z akých rozličných hľadísk možno zozbieraný materiál spracovať vo forme diplomovej alebo seminárnej práce, o monografickom spracovaní onymického materiálu hovorili V. Blanár a M. Majtán.

Návšteva ŠA v Radvani mala mladým bádateľom názorne ukázať, aký vzácny jazykový materiál sa skrýva v našich historických písomnostiach. Pre štúdium vývinu pomenúvania osôb na Slovensku i pre slovenskú lexikológiu cenný, ale doteraz neprebádaný materiál obsahujú staré matriky.

Pedagogická fakulta v Banskej Bystrici poskytla pre onomastický seminár dobré pracovné prostredie. Seminár pripravili V. Blanár a J. Matejčík.

V. Blanár

Valné zhromaždenie Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV

Dňa 22. októbra 1973 bolo v Bratislave valné zhromaždenie Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV za účasti 58 členov. Otvoril ho a viedol doterajší predseda prof. J. Horecký.

Správu o činnosti spoločnosti za obdobie 16. 4. 1971 — 22. 10. 1973 predniesol vedecký tajomník SJS dr. M. Majtán.

Po správe o hospodárení spoločnosti a po krátkej diskusii valné zhromaždenie prijalo obidve správy a účastníci tajným hlasovaním zvolili nový výbor spoločnosti.

V ďalšej časti programu prednášal člen korešpondent SAV J. Ružička o hlavných črtách a úlohách slovenskej jazykovedy (porov. Slovenská reč, *39*, 1974, č. 1, s. 3—9). V diskusii k prednáške vystúpili dr. Š. Peciar, prof. Ľ. Novák a prof. J. Horecký.

Valné zhromaždenie zvolilo na ďalšie obdobie výbor Slovenskej jazykovednej spoločnosti v zložení:

prof. PhDr. J. Ružička, DrSc., člen korešpondent SAV — predseda
doc. PhDr. J. Mistrík, DrSc. — podpredseda
prof. PhDr. J. Horecký, DrSc. — podpredseda
PhDr. M. Majtán, CSc. — vedecký tajomník
PhDr. M. Marsinová — hospodárka

Členovia výboru: doc. PhDr. J. Findra, CSc., PhDr. F. Kočiš, CSc., doc. PhDr. D. Kollár, CSc., PhDr. A. Kráľ, CSc., prof. PhDr. Š. Krištof, CSc., prof. PhDr. Ľ. Novák, DrSc., PhDr. Š. Peciar, CSc., doc. PhDr. E. Sekaninová, CSc., doc. PhDr. J. Svetlík, CSc., prof. PhDr. V. Schwanzer, CSc.

Revízori: prof. PhDr. P. Ondrus, DrSc., prof. PhDr. J. Štolc, DrSc.

V pobočkách pracujú ako funkcionári:

Banská Bystrica:
doc. PhDr. J. Findra, CSc. — predseda
E. Tvrdoň, prom. ped. — tajomník

Nitra:
prof. PhDr. Š. Krištof, CSc. — predseda
K. Zelinková, prom. fil. — tajomníčka

Prešov:
prof. PhDr. Ľ. Novák, DrSc. — predseda
PhDr. J. Sabol — tajomník

Trnava:
doc. PhDr. D. Kollár, CSc. — predseda
PhDr. G. Štibraná — tajomníčka

V závere valného zhromaždenia novozvolený predseda člen korešpondent SAV J. Ružička načrtol program ďalšej aktivizácie činnosti spoločnosti a hlavné úlohy na nové obdobie.

M. Majtán

Správa o činnosti Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV v období od 16. 4. 1971 do 22. 10. 1973

Od ostatného valného zhromaždenia Združenia slovenských jazykovedcov, ktoré bolo 16. apríla 1971 v Prešove, zmenilo sa od júna 1972 právne postavenie i názov spoločnosti (porov. správu v Slovenskej reči, 37, 1972, č. 6, s. 388—389).

1. Prednášková činnosť. Ťažisko činnosti SJS bolo v prednáškach domácich a zahraničných jazykovedcov. Výbor sa usiloval vybrať témy a prednášateľov tak, aby sa členovia oboznámili s výsledkami tvorivej práce lingvistov pracujúcich v rozličných odvetviach jazykovedy. Odznelo 112 prednášok (32 v roku 1971, 53 v roku 1972, 27 v roku 1973), z toho v Bratislave 34, ostatné v pobočkách: 13 v Banskej Bystrici, 16 v Nitre, 37 v Prešove a 12 v Trnave.

Prednášatelia boli zväčša z radov jazykovedcov — členov spoločnosti (92 prednášok), prednášali aj významní českí (8 prednášok) a zahraniční jazykovedci (12 prednášok). Z českých jazykovedcov prednášali prof. K. Horálek, prof. J. Vachek, prof. V. Šmilauer, prof. K. Hausenblas, doc. F. Daneš, J. Panevová a E. Hajičová. Zo zahraničia bolo päť prednášateľov zo ZSSR (doc. A. G. Maľutkinová, V. T. Kolomijcová, R. Tuguševová, H. Yum, doc. A. P. Kovaľová), dvaja z PĽR (doc. A. Furdal, prof. A. Zaręba) a po jednom z NDR (prof. H. Schuster-Šewc), z NSR (prof. J. Matešić), zo Švédska (prof. E. Enquist) a z Dánska (prof. E. Fischerová-Jørgensenová). Všetci zahraniční prednášatelia mali možnosť konzultovať s vedúcimi slovenskými jazykovedcami a oboznámiť sa tak so stavom, úrovňou a dosiahnutými výsledkami slovenskej jazykovedy.

Päťdesiate výročie založenia KSČ (v roku 1971) si členovia spoločnosti pripomenuli na osobitných slávnostných zhromaždeniach v Bratislave prednáškami *Komunistická strana Československa a národnostná otázka* (J. Horecký), *Slovenčina v Československej republike* (J. Ružička), *Ladislav Novomeský a slovenčina* (G. Horák), *Súčasný stav našej jazykovedy* (Š. Peciar), v Prešove prednáškami *Dialektický vzťah javu a podstaty a jeho aplikácia v jazykovede* (J. Rybák), *O vzťahu kvantitatívneho a kvalitatívneho v marxistickej jazykovede* (J. Sabol). V Trnave si pri tejto príležitosti vypočuli prednášku *O nových metodologických možnostiach v teórii vyučovania slovenského jazyka* (V. Betáková).

Pri príležitosti 50. výročia vzniku ZSSR spoločnosť v spolupráci s akademickými ústavmi usporiadala seminár o sovietskej jazykovede a o jej význame pre rozvoj jazykovedy na Slovensku. Seminár sa uskutočnil ako súčasť výročného zhromaždenia za rok 1972. Po úvodnom referáte dr. Š. Peciara odznelo ďalších jedenásť referátov informujúcich o teoretických a metodologických otázkach sovietskej jazykovedy (porov. správu v Slovenskej reči *38*, 1973, č. 2, s. 110—114).

Spoločnosť sa zúčastnila na prípravách a organizácii seminára o heuristickom výskume vlastných mien v dňoch 14.—16. mája 1973 v Prešove, na ktorom odznelo 12 referátov. Seminár bol spojený s praktickým terénnym výskumom živých osobných mien a terénnych názvov (porov. správu v Slovenskej reči, *38*, 1973, č. 6, s. 375—376).

2. Organizačná činnosť. Prácu Slovenskej jazykovednej spoločnosti

viedol a organizoval výbor zvolený na ostatnom valnom zhromaždení. Spoločnosť má 2 čestných členov (akad. I. K. Bilodid z Kyjeva a prof. R. Auty z Oxfordu) a 178 riadnych členov, z toho 98 v Bratislave a 80 v pobočkách (v Banskej Bystrici, v Nitre, v Prešove a v Trnave).

Výbor i predsedníctvo sa schádzali podľa potreby.

V auguste 1973 výbor zorganizoval cestu členov spoločnosti na VII. medzinárodný zjazd slavistov do Varšavy.

3. Edičná a popularizačná činnosť. V rokoch 1971 a 1972 sa pripravilo 11 čísel *Informačného bulletinu* (č. 23—33). Podľa návrhu schváleného na výročnom zhromaždení v októbri 1972 začal v r. 1973 vychádzať *Informačný bulletin* s novým obsahom i cieľom upozorňovať na základné teoretické štúdie publikované v zahraničných časopisoch. Z technických príčin vyšlo však iba jedno číslo.

V roku 1972 vyšiel zborník materiálov z konferencie o hovorenej podobe spisovnej slovenčiny (rotaprintom) a v roku 1973 vo Vydavateľstve SAV zborník *Recueil linguistique de Bratislava III.* Začiatkom roka 1974 vyšiel IV. zväzok, obsahujúci materiály zo sympózia o algebrickej lingvistike (Smolenice 10.—13. februára 1970).

Pod záštitou spoločnosti sa v Nedeľnej Pravde uverejňujú krátke príspevky v pravidelnej jazykovej rubrike *Slovenčina naša.* Nitrianska pobočka SJS takto obstaráva príspevky do rubriky *Hovoríme o slovenčine* v týždenníku Hlas Nitrianskeho okresu, členovia banskobystrickej pobočky SJS zapĺňajú rubriku *Stĺpček o jazyku* v krajskom denníku Smer.

M. Majtán

IV. slovenská onomastická konferencia. Zborník materiálov. Zostavil M. Majtán. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1973. 240 s.

Výskumné práce v oblasti toponomastiky aj antroponomastiky na území Slovenska už niekoľko rokov úspešne koordinuje a vedie Slovenská onomastická komisia. Konštituovala sa na zakladajúcej schôdzke 8. decembra 1964 ako jedna z komisií Vedeckého kolégia jazykovedy SAV. Priamym podnetom pre jej vznik bol rozvoj medzinárodnej spolupráce v oblasti slovanskej onomastiky pri riešení veľkých kolektívnych úloh, akými sú Slovanský toponymický atlas a slovník základnej slovanskej onomastickej terminológie.

Plenárne zasadania komisie, na ktorých sa cieľavedome uplatňoval premyslený bádateľský program, dostávali postupne ráz konferencií. Na IV. slovenskej onomastickej konferencii, konanej v Bratislave v dňoch 9.—10. novembra 1971, sa analyzovala jazyková výstavba vlastných mien. Na konferencii sa zúčastnilo 37 pracovníkov zo slovenských akademických ústavov a z fakúlt a 10 hostí z Čiech a Moravy. V referátoch a diskusných príspevkoch sa vychádzalo zo špecifických znakov mennej sústavy, ktoré podmieňujú osobitné využitie jazykových prostriedkov. Referenti sa usilovali naznačiť základnú problematiku jazykovednej charakteristiky onymických sústav slovenského jazyka.

Zborník materiálov z konferencie, ktorý vyšiel ako záujmový náklad Jazy-

kovedného ústavu Ľ. Štúra SAV, usporiadal M. Majtán. Zostavovateľ zaradil do zborníka 25 pripravených referátov a diskusných príspevkov 23 účastníkov konferencie (14 príspevkov predniesli pracovníci Jazykovedného ústavu). V úvodnom referáte V. Blanára *(Jazyková výstavba slovenských mien)* sa formulujú teoretické východiská pre analýzu jazykovej výstavby osobných mien. Zákonitosti antroponymickej sústavy majú korene v sociálne podmienenej identifikácii, v úradnom a neúradnom pomenúvaní osôb, vo vyjadrovaní vzťahu pokrvnej príbuznosti a v spoločenskom chápaní a hodnotení antroponymických jednotiek. Základnými jednotkami antroponymickej sústavy sú podľa autora obsahové (antroponymické) modely; vytvárajú ich sémantické (motivačné) príznaky osobného mena. V danej sústave sa jeden obsahový model realizuje v rozličných slovotvorných modeloch, ktoré vychádzajú zo slovotvorných možností apelatívnej lexiky príslušného národného jazyka.

V. Blanár načrtáva aj klasifikáciu priezvisk, ktorá vychádza z formulovaných teoretických zásad. Základ priezviska dedičnosťou stratil svoju pôvodnú motiváciu a jeho prípony sa v dvojmennej sústave desémantizovali; pri klasifikácii priezvisk sa zisťuje, z ktorých slovných druhov, z ktorých lexikálnosémantických kategórií a akými postupmi sa utvorila forma priezviska od apelatívneho alebo propriálneho základu.

J. Matejčík vo svojom príspevku vysvetľuje štruktúrno-typologickú problematiku antroponým (najmä živých mien). Pri rozbore materiálu (analyzuje 2000 ženských pomenovaní z pätnástich lokalít) vychádza z obsahovej stránky pomenovacích jednotiek. Zameriava sa iba na sledovanie rozloženia a frekvencie ženských antroponymických modelov a všíma si ich jazykové vyjadrenie. Usiluje sa vystopovať niektoré typické antropoformanty na celom stredoslovenskom územnom areáli.

Tvorenie individuálnych mien dorastajúcich synov od rodného mena otca alebo od rodového či rodinného živého mena pomocou antroponymických sufixov *-ic/-ič*, *-ovic/-ovič* vysvetľuje vo svojej štúdii I. Kotulič. Analýzou historických i dnešných živých mien s týmito sufixami dokazuje, že tieto tzv. „juniorské" živé mená predstavujú vo vývine živého osobného pomenovania osobitný typ.

E. Krasnovská si vo svojom príspevku všíma jazykové vyjadrenie dištinktívnych príznakov v živých menách východného Gemera. Pri svojich úvahách vychádza z koncepcie V. Blanára a konštatuje, že prítomnosť sémantických dištinktívnych príznakov určuje druh modelu osobného mena.

V prehľadných tabuľkách štatisticky zisťuje najfrekventovanejšie modely živých mien v triede ženatých mužov, vydatých žien i v triede detí.

Zaujímavé údaje o slovotvornej štruktúre niektorých patronymických i maritonymických názvov v slovenských nárečiach prináša stať F. Buffu. Svoje zistenia (preukazné je najmä znázornenie geografického rozšírenia jednotlivých mien manželiek, dcér, synov a rodín na dobre reprodukovaných mapách) opiera o rozbor materiálu, ktorý sa získal pre Atlas slovenského jazyka III (Tvorenie slov).

Menšie príspevky o používaní prímen v rozbežskom nárečí a niektorých jazykových osobitnostiach živých mien pripravili J. Oravec a G. Horák. Antroponymá v goralskej nárečovej oblasti na Spiši študuje J. Krišššáková. Všíma si formálno-gramatickú stránku priezvisk zo skúmaného územia a sleduje aj sémantickú výstavbu goralského priezviska. Materiál z územia Spiša

bol bázou pre zistenia J. Valisku, ktorý vo svojej stati osvetľuje zaujímavé fakty z histórie a výstavby židovských mien na Spiši a pripomína osobitné historicko-spoločenské podmienky ich vývinu.

Spracovanie hypokoristík v Slovníku slovenského jazyka VI komentuje M. Marsinová. Zisťuje, že v slovníku chýba štylistické hodnotenie jednotlivých hypokoristík. Podrobnejšie sleduje spracovanie domáckych mužských i ženských pomenovaní s príponou *-iš, -iša* (typ *Ondriš, Mariša*) a naznačuje, ako štylisticky hodnotiť tieto hypokoristiká.

Domácke podoby krstných mien v Bernolákových jazykovedných prácach (najmä v Slovári) hodnotí K. Habovštiaková. Základné informácie o jednotlivých hypokoristických podobách krstných mien v Slovári (o spôsobe ich tvorenia a hodnotenia a o ich počte) zoradila aj do prehľadných tabuliek. Svoje výklady uzatvára konštatovaním, že domácke podoby v Slovári podávajú spoľahlivé dobové svedectvo o vtedajšom úze a zároveň aj isté hodnotenie tohto úzu z hľadiska jeho adekvátnosti pre spisovný jazyk. Príspevok z problematiky živých podôb krstných mien v 17. stor. napísala M. Majtánová. Všíma si najmä výskyt mien *Barbora, Dorota* a *Katarína*, ktoré sa v slovenských nárečiach apelativizovali.

Doklady o tom, že v nárečiach sa vlastné mená využívajú aj ako komponenty frazeologických prirovnaní, prináša (na základe materiálu z nárečia Slovenského Komlóša v Maďarsku) P. Ondrus. S. Mazúr podrobným výskumom hydroným Prešovského okresu dokázal, že bezmála tri desatiny hydroným z tohto územia sú odvodené od antroponým. Z celkového počtu 304 vodných útvarov, ktoré majú svoje názvy, je 89 takých, pri ktorých možno zistiť štruktúrny vzťah k antroponymám posesívneho charakteru.

Podnetnú teoretickú stať o toponymických modeloch a toponymickom systéme publikuje v zborníku R. Šrámek. Na toponymickej rovine rozoznáva pomenúvací model, v ktorom sú zovšeobecnené motivačné príznaky a slovotvorný model (konkrétny výraz pomenúvacieho modelu). Toponymiu chápe ako systém, ktorého základným organizujúcim princípom je tendencia po stabilizácii pomeru pomenúvacích a slovotvorných modelov. Toponymický systém možno podľa zistení autora opísať len na základe konkrétnej realizácie tohto stabilizovaného vzťahu: jeho vývin sa neprejavuje ako porušenie stabilizovaného vzťahu pomenúvacích a slovotvorných modelov, ale ako nahradenie jedného modelu iným modelom pri plnení normatívnej funkcie.

M. Majtán v štúdii o štruktúrnych typoch slovenských chotárnych názvov podáva prehľadnú klasifikáciu tejto osobitnej triedy zemepisných názvov. Autor sa pri výskumoch opiera o rozbor reprezentatívneho výberu systematicky zbieraného materiálu z územia celého Slovenska. Vychádza zo štruktúrnotypologickej klasifikácie S. Rosponda, no pri hľadaní štruktúry slovenských chotárnych názvov uplatňuje nové aspekty a z typologického hľadiska člení chotárne názvy na priame a nepriame. Nepriame názvy objekt iba lokalizujú, resp. pomenúvajú ho nepriamo pomocou iného objektu alebo podľa nejakej udalosti či okolnosti.

Š. Krištof vo svojej stati *Typy chotárnych názvov v Tekove* pri klasifikácii názvov vychádza z významového hľadiska a v jeho rámci potom uplatňuje aj formálne hľadisko. Sleduje najmä zložitý proces vzniku chotárnych názvov v súvislosti s hospodársko-spoločenským vývinom kolektívu, ktorý utvára pomenovania.

Problematika z okruhu chotárnych názvov sa pertraktuje aj v kratších poznámkach, ktoré na konferencii odzneli ako diskusné príspevky k hlavným referátom. S. Mazúr dokazuje, že v Pukanci z istého druhu vetných chotárnych názvov vzniká nový typ názvov v prípade, ak sa v názve vetného typu vyskytujú dve podstatné mená *(Ďe s kameňa voda padá — Kameňvoda).* G. Horák pripomína, že pri heuristickom onomastickom výskume treba rozlišovať názvy zaznačené v katastrálnych mapách a bežne používané názvy. — A. Habovštiak ilustruje vo svojom príspevku vzťah chotárnych názvov k slovnej zásobe nárečí na základe svojich výskumov na Orave. Konštatuje, že geomorfologická členitosť územia podmienila vznik množstva chotárnych názvov, ktoré majú priamy či nepriamy vzťah k apelatívnej slovnej zásobe oravských nárečí.

Zaujímavú štúdiu *Pôvodnosť drevín z hľadiska chotárnych názvov na Záhorskej nížine* publikuje v zborníku prírodovedec P. Plesník. Všíma si chotárne názvy z hľadiska vegetačných pomerov a ukazuje, ako je možné využiť názvy typu *Borová, Za brezovú mláku* a pod. pri rekonštrukcii pôvodnej vegetačnej pokrývky.

J. Spal prispel do zborníka štúdiou, v ktorej sa zaoberá výskytom kompozít v slovenských miestnych menách. Vychádza z tézy, že zložené slová nie sú častým typom slovanského tvorenia slov; neprekvapuje teda zistenie, že kompozitá sú zriedkavé aj medzi slovenskými miestnymi menami. — Na doteraz nevyužité možnosti študovať jazykovú výstavbu vlastných mien v numizmatickom a sfragistickom materiáli (na minciach a pečatiach) upozorňuje J. Skutil. Ukazuje nové aspekty pri štúdiu tohto vzácneho dobového materiálu a konštatuje, že jeho správna interpretácia poskytuje množstvo dokladov o výstavbe a histórii zaznamenávania vlastného mena (najmä antroponým).

Na časté prípady homonymity obyvateľských mien a prídavných mien odvodených z názvov obcí poukazuje vo svojej stati L. Dvonč. Existencia početných homoným týchto derivátov (napr. obyvateľské meno *Dubničan* je odvodené z názvu *Dubnica* i *Dubnička*), ktorú autor dokumentuje excerpciou zo Slovníka slovenského jazyka VI, dovoľuje pokladať umelé rozlišovanie daktorých obyvateľských alebo prídavných mien (napr. vnášaním tvarov z miestneho úzu) za pochybné.

Zborník materiálov z konferencie uzatvára príspevok M. Ivanovej-Šalingovej. Autorka v ňom venuje pozornosť skúmaniu apelativizácie proprií. Apelativizáciu vlastných mien charakterizuje ako lexikálnosémantický proces, pri ktorom sa využívajú pomenúvacie a slovotvorné prostriedky a postupy národného jazyka.

Publikáciu vytlačili Nitrianske tlačiarne v Nitre (náklad 400 výtlačkov) malotirážnou technikou. Napriek tomu, že na vyznačenie dokladového materiálu v príspevkoch nebolo možno využiť zvyčajnú kurzívu (v zborníku sa doklady podčiarkujú), je publikácia na primeranej technickej úrovni. V texte ostali len daktoré zbytočné korektorské či pisárske chyby, ako napr. „povdať" miesto *povedať* (s. 49), „spluhláska" (s. 69), „vyskytjú" m. *vyskytujú* (s. 170), „chýbyjú" (s. 187) a pod. Nepresne sa píše nemecké slovo *Vorwerk* (na s. 177 — *Folvarki* z nem. *vorwerc*) uvádza sa podoba „naviac" m. správnej príslovky *navyše* (s. 86); možno pochybovať o správnosti interpretácie vzniku názvu *Štrampľoch* z nem. *Steinbruch* (s. 148) a i. Rušivo pôsobia aj isté štylistické neprimera-

nosti (napr. na s. 162: Táto potreba sa ukazuje aj z toho dôvodu, že v prípade, ak uplatníme ... princíp formálny, vydeľujú sa nám iné ...), ktoré bolo treba upraviť.

Zborník materiálov zo IV. slovenskej onomastickej konferencie dokazuje nepopierateľný kvantitatívny a kvalitatívny rast bádania v oblasti antroponomastiky i toponomastiky. Slovenskej onomastickej komisii sa podarilo zorganizovať reprezentatívny i perspektívny okruh jazykovedcov i spolupracovníkov z iných odborov a na pravidelných konferenciách utvoriť spoločnú platformu onomastickej teórie. Teoretický a metodologický prínos doterajších výskumov tohto kolektívu je nepochybný.

Ivor Ripka

Oznámenie redakcie. — Sekcia pre vedeckú a odbornú literatúru Slovenského literárneho fondu v Bratislave, Štúrova 8, každý polrok udeľuje prémie za progresívne príspevky v odborných časopisoch.

Z príspevkov uverejnených v časopise Slovenská reč boli doteraz odmenené tieto:

1. František Kočiš, *Väzba dvojitej podraďovacej spojky* (Slovenská reč, *37*, 1972, č. 2, s. 65—72) — za I. polrok 1972

2. Šimon Ondruš, *Je pomenovanie rieky Váh slovanské?* (Slovenská reč, *37*, 1972, č. 5, s. 257—263) — za II. polrok 1972

3. Klára Buzássyová, *Príspevok ku konfrontačnému výskumu sémantiky slovenských a českých slovies polohy* (Slovenská reč, *38*, 1973, č. 5, s. 270—278, č. 6, s. 327—335) — za II. polrok 1973

ROZLIČNOSTI

Collie — collieho a kólia — kólie. — V Slovníku cudzích slov od S. Šalinga, M. Šalingovej a O. Petra (3. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1970, s. 200) sa zaznamenáva slovo *collie*. Uvádza sa pri ňom aj pádová prípona gen. sg. *-ho* a ďalej sa tu podáva výklad, že ide o slovo anglického pôvodu, ktoré označuje škótskeho ovčiarskeho psa.

Pádová prípona gen. sg. *-ho* ukazuje, že slovo *collie* treba skloňovať rovnako ako cudzie slová typu *kuli*, teda dat. sg. *colliemu*, akuz. sg. *collieho* atď. V jednotnom čísle pri skloňovaní slova *collie* nie sú nejaké ťažkosti. Tie nastávajú vtedy, keď ho máme skloňovať v množnom čísle. Slová typu *kuli*, ktoré označujú osoby (pomenovania osôb), majú v množnom čísle pádové prípony vzoru *chlap*, resp. *hrdina:* nom. *kuliovia*, gen. *kuliov*, dat. *kuliom*, akuz. *kuliov*, lok. *o kulioch*, inštr. *kuliami*. Jednotlivé pádové prípony sa pridávajú k celej podobe mena. Slovo *collie* neoznačuje osobu, ale zviera. Mužské zvieracie podst. mená sa v jednotnom čísle skloňujú rovnako ako pomenovania osôb, ale v množnom čísle sa skloňujú ako pomenovania vecí, t. j. skloňujú sa podľa vzoru *dub* alebo *stroj*. Aj slovo *collie* ako zvieracie mužské podstatné meno by sme mali v množnom čísle skloňovať ako pomenovania vecí. Takéto skloňovanie však so zreteľom na povahu pádových prípon vzoru *dub* alebo *stroj* by sme ťažko mohli pri slove *collie* uplatniť.

Východisko z takýchto ťažkostí sa našlo v zmene rodu a zakončenia uvedeného cudzieho podst. mena. Namiesto podoby *collie* ako mužského podst. mena sa začala používať podoba *kolia*, ktorá je ženského rodu a skloňuje sa podľa vzoru *ulica*. Podoba *kolia* sa u nás už bežne používa a máme ju napr. doloženú v preklade knihy Kocha-Kostersitza *400 rád pre milovníkov psov* (prel. M. Lahvičková, Bratislava 1969, s. 90). Pri zmene podoby *collie* na *kolia* sa zrejme vyšlo z pravopisnej podoby slova, t. j. zakončenia na *ie*, iba sa koncové *-e* (ktoré sa nevyslovuje) nahradilo pádovou príponou *-a*.

Vzniká tu ešte jedna otázka. Uvádzali sme tu zatiaľ podobu *kolia*, ktorú máme doloženú. V úze však zisťujeme aj podobu *kólia*, v ktorej pred koncovým *-ia* je dlhé *ó*. Treba zistiť, či máme používať podobu *kolia* alebo *kólia*. Podľa platnej kodifikácie cudzie podstatné mená ženského rodu na *-ia*, podst. mená str. rodu na *-ium* a podst. mená mužského rodu na *-ius* majú predchádzajúcu slabiku dlhú, ak je pred koncovým *-ia, -ium, -ius* jedna znelá (párová alebo nepárová) spoluhláska *(b, d, g, z, h, v, m, n, l, r)*. Napr. zo slov so spoluhláskou *l* pred koncovým *-ia* sa v Pravidlách slovenského pravopisu (porov. napr. 11. vyd. z r. 1971, s. 31) výslovne spomínajú slovesá na *-fília (hemofília)*, zo slov str. rodu na *-ium* slová na *-élium (afélium, perihélium)*. K týmto slovám treba priradiť aj slovo *kolia*, v ktorom pred koncovým *-ia* je tiež spoluhláska *l*. Na základe uvedenej poučky má mať toto slovo pred koncovým *-ia* dlhé *ó*, t. j. správna má byť podoba *kólia*.

Odporúčame preto používať na označenie škótskeho ovčiarskeho psa podobu *kólia*, ktorá predstavuje čiastočne zdomácnenú formu pôvodného pomenovania *collie*.

Poznamenávame ešte na záver, že v Slovníku slovenského jazyka (red. Š. Peciar, 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1959—1968) sa slovo *collie* nezaznamenáva, rovnako ani podoba *kolia* resp. *kólia*. Nezaznamenáva ho ani Príručka slovenského pravopisu pre školy od J. Oravca — V. Lacu (1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1973) ani Praktická príručka slovenského pravopisu od A. Zaunera (4. vyd. Martin, Osveta 1973). Pretože je tu nateraz kolísanie, bude vhodné v normatívnych príručkách slovo *kólia* zaznamenať.

L. Dvonč

Trvácny — strvácňovať/strvácniť. — Š. Peciar v článku *Spochybňovať — spochybniť*, Slovenská reč, *36*, 1971, s. 203—204 upozornil na nové sloveso *spochybňovať/spochybniť*. Sloveso *spochybňovať* je utvorené od prídavného mena *pochybný* predponovo-príponovým slovotvorným postupom. Dokonavá podoba k slovesu *spochybňovať* je *spochybniť*. Autor zisťuje veľkú frekvenciu týchto slovies v publicistických prejavoch.

Na ďalšom slovese možno ukázať, že tento typ slovies je v dnešnej spisovnej slovenčine veľmi produktívny. Máme tu na mysli sloveso *strvácňovať* a jeho dokonavú podobu *strvácniť*, s ktorou sme sa stretli v tlači: *Strvácniť úspechy* (Pravda, 16. 10. 1973, s. 3). Na prvý pohľad je evidentné, že sloveso *strvácňovať/strvácniť* je utvorené rovnako, ako je to v prípadoch *príjemný — spríjemňovať/spríjemniť, pochybný — spochybňovať/spochybniť, jemný — zjemňovať/zjemniť, pevný — spevňovať/spevniť* atď. Aj sloveso *strvácňovať/strvácniť* je utvorené od príd. mena *trvácny* predponovo-príponovým slovotvorným postupom.

Sloveso *spochybňovať/spochybniť* nie je v Slovníku slovenského jazyka (4. zv., red. Š. Peciar, Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1968) a neuvádza sa tam ani sloveso *strvácňovať/strvácniť*. Pretože toto sloveso je správne utvorené a z významového hľadiska predstavuje vítané obohatenie slovnej zásoby nášho jazyka (jednoslovne sa tu vyjadruje istá skutočnosť, ktorú by sme inak museli vyjadriť viacerými slovami), možno ho prijať do spisovnej slovenčiny (tak ako sloveso *spochybňovať/spochybniť*). Obidve slovesá bude potrebné zaznamenať v ďalších normatívnych príručkách spisovnej slovenčiny.

L. Dvonč

SLOVENSKÁ REČ, časopis Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied pre výskum slovenského jazyka. Ročník 39, 1974, číslo 2. Vydáva VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. Technická redaktorka Marta Paráková. Vychádza šesť ráz za rok. Ročné predplatné Kčs 48,—, jednotlivé číslo Kčs 8,—. Rozširuje Poštová novinová služba. Objednávky a predplatné prijíma PNS — ústredná expedícia tlače, administrácia odbornej tlače, Bratislava, Gottwaldovo nám. 48. Možno objednať aj na každom poštovom úrade alebo u doručovateľa. Objednávky do zahraničia vybavuje PNS — ústredná expedícia tlače, Bratislava, Gottwaldovo nám. 48/VII. Vytlačili Tlačiarne Slovenského národného povstania, n. p., Martin. Povolené výmerom SÚTI 7/13.

Distributed in the Socialist countries by SLOVART Ltd., Leningradská 11, Bratislava, Czechoslovakia. Distributed in West Germany and West Berlin by KUBON UND SAGNER, D-8000 München 34, Postfach 68, Bundesrepublik Deutschland. For all other countries, distribution rights are held by JOHN BENJAMINS, N. V., Periodical Trade, 54 Warmoesstraat, Amsterdam, Netherlands.

© VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1974.

Kčs 8,—.